

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMENYEK

A
MAGYAR TANSZÉK
FOLYÓIRATA

A NYELVI ESZKÖZÖK STÍLUSÉRTÉKE

1.
2009

ETO: 821.511.141+811.511.141

YU.ISSN 0350 2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

**A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR TANSZÉKÉNEK FOLYÓIRATA
2009. XL. évf. 1. sz. ÚJ FOLYAM X. évf. 1. sz.**

A NYELVI ESZKÖZÖK STÍLUSÉRTÉKE

ÚJVIDÉK

2009.

1.

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA
PAPERS OF HUNGARIAN STUDIES

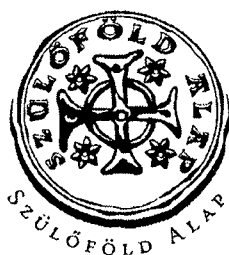
Az Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kara
Magyar Tanszékének folyóirata

Megjelenik évente négy szám.

A kiadásért felel: Ljiljana Subotić, dékán
Felelős szerkesztő: Láncz Irén
Főszerkesztő: Harkai Vass Éva
Szerkesztőbizottság: Derék Pál (Bécs), Fazekas Tiborc (Hamburg),
Jankovics József (Budapest), Tuomo Lahdelma (Jyväskylä),
Cseh Márta, Gerold László és Utasi Csilla
Szerkesztőségi titkár: Kovács Rác Eleonóra

ETO-besorolás: Csáky S. Piroska
Angol fordítás: McConell-Duff Márta

A szám megjelenését
a Vajdaság Autonóm Tartomány Oktatási és Művelődési Titkársága,
valamint a Szülőföld Alap támogatta.

Szerkesztőség: BTK, Magyar Tanszék
21000 Újvidék/Novi Sad, Dr. Zoran Đinđić u. 2.
Tel.: (021) 458-673, e-mail: hungar@unsff.ns.ac.yu

TARTALOM

A NYELVI ESZKÖZÖK STÍLUSÉRTÉKE

LÁNCZ Irén: Emlékezés dr. Matijevics Lajosra <i>halálának negyedszázados évfordulóján</i>	7
KATONA Edit: Az antropomorfizált fa és a faként konstituálódó ember a költői képekben	10
MOLNÁR CSIKÓS László: Birtokos személyjeles főnevek a magyaros stílusban	30
CSÁNYI Erzsébet: Freestyle, bebop: az ütem „legyilkolása” <i>A farmernadrágos próza stilisztikai vetületei</i>	46
CSEH Márta: Az elavult/régies szavak szótározásáról	52
LÁNCZ Irén: A tudományos stílus néhány sajátossága <i>Hasonlatok és metaforák a nyelvelméletekben</i>	57
RAJSLI Ilona: A színesztéziás jelzők fejlődéstörténetéből	68
HÓZSA Éva: „Stílusigény” és a szövegmonotónia elevensége	78
PÁSZTOR KICSI Mária: Stilisztikai helyesség a média nyelvében	88
KEMÉNY Gábor: Stílusfejlődési tendenciák a századforduló utáni magyar költészetben	101
ANDRIĆ Edit: Mennyire szintetizáló nyelv a magyar és analizáló nyelv a szerb?	112
BENCE Erika: Alulstilizáltság és jelentés Háy János novellisztikájában <i>A Házasságon innen és túl szövegei</i>	127
KOVÁCS RÁCZ Eleonóra: Az internetes stílus pragmatikai, szociokulturális és nyelvi szempontjai	134
LAKI Boglárka: Adalékok a kérés pragmatikájához a magyar nyelvben	145

SADRŽAJ

STILSKE VREDNOSTI JEZIČKIH FORMACIJA

Iren LANC: Sećanje na Dr. Lajoša Matijeviča <i>povodom 25. godišnjice smrti</i>	7
Edit KATONA: Antropomorfizovano drvo i čovek konstituisan kao drvo u pesničkim slikama	10
Laslo MOLNAR ČIKOŠ: Imenice sa prisvojnim ličnim nastavkom u karakteristično mađarskom stilu	30
Eržebet ČANJI: Fristajl, bibop: „ubijanje” takta <i>Stilistički aspekti proze u trapericama</i>	46
Marta ČEH: O leksikografskoj obradi arhaičnih/zastarelih leksema	52
Iren LANC: Nekoliko osobina naučnog stila <i>Komparacije i metafore u teorijama o jeziku</i>	57
Ilona RAJŠLI: Iz istorije razvoja atributa vezanih za sinesteziju	68
Eva HOŽA: Stilska razlikovanja i dinamika monotonije u tekstu	78
Marija PASTOR KIČI: Stilistička pravilnost u jeziku medija	88
Gabor KEMENJ: Tendencije stilskog razvoja u mađarskoj lirici posle prekretnice vekova	101
Edita ANDRIĆ: U kojoj meri je mađarski jezik sintetičan a srpski analitičan?	112
Erika BENČE: Stilski minimalizam i značenje u novelistici Janoša Haja <i>O tekstovima zbirke „Házasságom innen és túl”</i>	127
Eleonora KOVAČ-RAC: Pragmatični, sociokulturalni i jezički aspekti stila na internetu	134
Boglarka LAKI: Prilozi pragmatiki molbi u mađarskom jeziku	145

CONTENTS

STYLISTIC VALUES OF LINGUISTIC MEANS

LÁNCZ, Irén: Lajos Matijevics Remembered <i>on the Ocasion of 25th Anniversary of His Death</i>	7
KATONA, Edit: The Anthropomorphised Tree and Man Constituted as a Tree in Poetic Images	10
MOLNÁR CSIKÓS, László: Nouns with Possessive Personal Suffixes in the Characteristically Hungarian Style	30
CSÁNYI, Erzsébet: Freestyle, be-bop: the “Massacre” of the Rhythm <i>Stylistic projections of jeans prose</i>	46
CSEH, Márta: On Entering Archaic/Obsolete Words into Dictionaries . . .	52
LÁNCZ, Irén: Some of the Characteristic Features of the Academic/Scholarly Style <i>Similes and metaphors in linguistic theories</i>	57
RAJSLI, Ilona: On the History of the Development of Synaesthetic Attributes	68
HÓZSA, Éva: “Stylistic Demand” and the Vivaciousness of Monotony . .	78
PÁSZTOR KICSI, Mária: Stylistic Correctness in the Language of the Media	88
KEMÉNY, Gábor: Tendencies in Stylistic Development in Hungarian Poetry after the Turn of the Century	101
ANDRIĆ, Edit: To What Extent is Hungarian a Synthetic and Serbian an Analytic Language?	112
BENCE, Erika: Understylization and Meaning in János Házy’s Novelistic Writing <i>The texts of Házasságon innen és túl (Within Marriage and Beyond)</i> . . .	127
KOVÁCS RÁCZ, Eleonóra: Pragmatical, Socio-cultural and Linguistic Aspects of the Internet Style	134
LAKI, Boglárka: Contribution to the Pragmatics of Request in Hungarian	145

EMLÉKEZÉS DR. MATIJEVICS LAJOSRA

halálának negyedszázados évfordulóján

Lajos Matijevics Remembered

on the Ocasion of 25th Anniversary of His Death

Kegyelettel emlékezünk Matijevics Lajosra, egyetemi tanárra, tanszékvezetőnkre, igazgatónkra, volt tanárunkra, kollégánkra. Október 21-én, a tanszék napján volt halálának 25. évfordulója.

Matijevics Lajos 1940-ben született Szabadkán. A tanszék hallgatóinak első generációjához tartozott, 1963-ban diplomált, 1969-ben Budapesten szerzett kisdoktori címet, majd 1972-ben itt nálunk a karon lett a nyelvtudományok doktora. 1983-ban választották egyetemi rendes tanárrá. 1979 és 1981 között a kar dékánhelyettese volt. Azokban az években még létezett a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, s ennek az intézménynek a része volt a tanszék. 1981 és 1983 között ő volt tanszékvezető, 1983-ban pedig az intézet igazgatója. Sok mindent vállalt, vagy mondjuk inkább úgy, hogy sok mindent kellett vállalnia a kutatás és a tanítás mellett.

Érdeklődése sokoldalú volt, nyelvészprofesszor volt, de nemcsak nyelvészeti kérdésekkel foglalkozott.

Első nagy munkája, doktori értekezése, A vajdasági magyar diáknyelv az intézet kiadásában jelent meg 1972-ben. Ezt a munkáját alapmunkának tekintik még ma is, és sokan hivatkoznak rá. Hogy miként talált rá erre a témára, nem tudhatjuk, de gyaníthatjuk, hogy szerepe lehetett benne Kovalovszky Miklós cikkének, mely a Valóságban jelent meg 1963-ban, és a Magyar Nyelvőr ilyen témájú pályázatának is (Hogyan beszél a mai ifjúság? címmel hirdették meg 1964-ben), mert ezután kezdődött, pontosabban folytatódott a diáknyelv (ma inkább így mondják: a diákszleng) igazi vizsgálata. Matijevics Lajos gazdag anyagot gyűjtött össze, 1676 szót és kifejezést, s ezt a nagy anyagot rendszerezte, és fontos megállapításokat tett e nyelvváltozattal kapcsolatban. Pl. a következőt: „Ennek a csoportnyelvnek minden feltétele megvan, hogy társadalmi kommunikációs értékűnek tartsuk, hiszen a közlés folyamatában egyaránt jelen van a beszélő, a hallgató, a beszéd tárgya és a nyelvi jel, viszont ez a közlési forma sohasem lehet a köznyelvvvel egyenértékű.”

* A folyóiratszám az újvidéki Magyar Tanszéken 2008. október 28-án és 29-én tartott tudományos tanácskozáson elhangzott előadások szövegeit tartalmazza.

Nagy vállalkozása volt az utca nyelvének feldolgozása is. Az utca nyelve című könyve 1979-ben jelent meg. Csavargók, naplopók, tétlenkedők, sarki ólálkodók voltak adatközlői, olyanok, akiknél kialakult a köznyelvnek egy peremre szorult változata, az utcanyelv. Ilyen nyelvváltozatot azok használnak – mondja –, akiken eluralkodik a nyelvi igénytelenség vagy pedig a nemtörődomség, legyenek akár városiak, falusiak, akár tanyaia.

Penavin Olga vele indította el a szintén jelentős projektumot, a vajdasági földrajzi nevek összegyűjtését és közreadását (később csatlakozott hozzájuk még néhány ugyancsak lelkes munkatárs egy-egy kötet anyagának erejéig). A Vajdaság helységeinek adattára címet viselő sorozat 14 kötete közül nyolcat ők ketten szerkesztettek. De Matijevics Lajos nemcsak szerkesztőként vett részt a munkában, hanem maga is gyűjtött meg ellenőrizte az adatok egy részét. Felbecsülhetetlen értékű számunkra a közzétett hatalmas földrajzinév-anyag, ugyanis a nevek sok mindent megőriznek számunkra. Nemcsak nyelvészeti adatokat tartalmaznak, hanem más tudományterületek is meríthetnek belőle. A földrajzi nevek jó ismerője lett Matijevics Lajos, s erről nemcsak könyve, a Vizeknek szarváról tanúskodik, melyben Vajdaság mikrotoponímiájáról, a múlt örökségeiről és jelenünk neveiről olvashatunk, hanem több tanulmánya is. Jegyezzük meg azt is, hogy a földrajzi nevek egy külön csoportja, a víznevek egyik kedvelt témája volt. Mivel nyelvtörténetet tanított, természetes, hogy kutatásai során a nevek története is érdekelte, és a történeti névtan köréből is vannak kiemelkedő munkái. Ilyen a Bácska történeti víznevei. Kutatta például a középkori okiratokban fellelhető földrajzi neveket (különös tekintettel a szerb–magyar kapcsolatokra), és írt arról is – ami nem történeti kérdés –, hogy miként tükröződnek a társadalmi ellentétek a földrajzi nevekben, milyen adatok olvashatók ki a nevekből a talajviszonyokról, két alkalommal is értekezett a bara földrajzi köznévről, kitérve jelentésére és etimológiájára, hogy csak néhányat említsek tanulmányai közül.

A levéltári kutatásokból művelődéstörténeti tanulmány is született.

Penavin Olga tanárnővel közösen készítették el a *Székely szójegyzéket*, valamint a *Jugoszláviai magyar székelytelepek nyelvatlaszt*. A gazdag szóanyagot többen felhasználták nyelvtani jelenségek tanulmányozásakor.

Beszédes Valéria írta egy helyütt, hogy a tanszék egykori diákjai közül senki sem úszhatta meg a népmesegyűjtést. A legtöbb hallgatónak feladata volt ez is (nekünk is, de azt hiszem, nem sokra mentek velünk, mármint a mi csoportunkkal), de akik komolyan vették Penavin Olga felkérését, azok egy életre eljegyezték magukat a népetlet kutatásával és a néprajzzal. Közéjük tartozott Matijevics Lajos is. És azt hiszem, ki is mondhatjuk, hogy nagy szeretettel gyűjtötte és adta közre a ráolvasásokat, a népballadákat, a népmeséket és egyéb népköltészeti alkotásokat.

A *Tíz, tíz, tiszta víz* című könyve (Hagyományaink 7., Újvidék, 1976) a Bácska, Bánát és Szerémség különböző helységeiben gyűjtött 359 népi

mondókát tartalmazza, kiolvasókat, ugráltatókat, serkentőket, tréfás mondókákat, csúfolókat, nyelvtörőket, kiszámolósdikat és egyéb csoportokba sorolhatókat. Ahogy írja, a népköltészet rejtett szépségeinek egy részét igyekezett feltárni. A mondókák tematikáját és funkcióját rendkívül szerteágazónak találta, de formavilágát körülhatárolhatónak vélte. A mondókák közös jellegzetességeit nyelvi, tartalmi és kölcsönzött jegyekben állapította meg. A főbb csoportokon belül vizsgálta tehát a nyelvi jegyeket (hangzást, betétet, megszólítást), a tartalmi jegyeket: az alkalmat (tánc, kiolvasás, tréfálkozás, játék); a mozgást (hintázás, ringatás, guggolás, ugrálás, futás). Ő is hozzájárult ahhoz, hogy a néprajzosok megállapíthatták: „a magyar nyelv a megelőző századokban is kitermelte a maga csiszolását sajátosan szolgáló formulákat, csaknem proverbiumokká vált és jellemző hungarizmusokat. A kutatás és a feldolgozás során végül is az úgynevezett *formulamesék típus katalógusában* helyet kapott 'nyelvtörőket' 23 jellemző és karakteres csoportban közölte.”

A felsoroltak mellett szépprózát is írt. Nem tudjuk, mennyit, de hogy nem írt rosszul, azt tudjuk. Biztosan meglepődtek 1982-ben a Majtényi Mihály Novellapályázatra beérkezett munkák elbírálói, amikor feloldották a jeligét, ugyanis Matijevics Lajos kapta az első díjat.

1983 őszétől sok minden másként alakult, mint ahogyan korábban volt. A nyelvészeti munkálatok egy része, melyeket eredményesen ő fejezhetett volna be, még mindig várat magára. Talán majd egyszer valaki, valamelyikünk folytatni fogja.

Matijevics Lajos emlékét megőrizzük. Tiszteletére halálának 10. évfordulóján Matijevics Lajos Egyetemi Nyelvészeti Napokat tartottunk. Az idén, halálának évfordulóján munkáiból kiállítás készült. Kérem vendégeinket, tekintsék meg a kiállítást. A kiállítás anyagát Móricz Tünde, tanszékünk könyvtárosa állította össze.

LÁNCZ Irén

KATONA EDIT

AZ ANTROPOMORFIZÁLT FA ÉS A FAKÉNT KONSTITUÁLÓDÓ EMBER A KÖLTŐI KÉPEKBEN

*The Anthropomorphised Tree and Man Constituted
as a Tree in Poetic Images*

A fa kognitív szempontból összetett szerepben tűnhet fel a képkalkotásban: pl. emberi tulajdonságokkal felruházott, megszemélyesített, az ember ősi, animisztikus felfogásán alapuló kép elemeként, a kognitív nyelvészet kifejezésével élve a FA = EMBER leképezésként. A dolgozat első része ebbe ad betekintést. A második rész az EMBER = FA azonosításon alapuló szóképeket tárgyalja, ugyanis metaforaalkotáskor az egyik leggyakoribb forrástartományunk a fa és ennek részei. A dolgozat olyan példákat szed csokorba, amelyekben az ember faként, a vers termésként jelenik meg, az ember világfaként konstituálódik.

Kulcsszavak: kognitív szemantika, antropomorfizmus, animizmus, a magasság vágya, fává válás, az életfa, az élet mint fa, a vers mint termés, a lélek mint termőföld, a nemzet mint fa

*Két kezem kihajtott
az égbe
az égbe
gyökeret vert*

(Fehér Kálmán: Rabszolgakesergő)

Nemrégiben Poszler György Polcz Alaine halálára írt nekrológjában azt olvashattuk, Mészöly Miklóst halála után tölgyfává változva képzeltek el a Városmajorban vagy Kisorosziiban a Duna-parton (nagy mohos arccal, ahogy a tölgyfa Nemes Nagy Ágnes versében feltűnik), amint szüntelenül közvetíti a járókelőknek a költészet örök híreit. Magát Polcz Alaine-t pedig óvó ezüstoffenyőként látja, szürke ágakkal a hóhatár felé kúszva, vagy amint szelíd-meleg fényekkel világít karácsony este (POSZLER 2007). Ebben a XXI. századi megemlékezésben ugyanaz a mitopoetikus gondolkodás van jelen, mint egy olyan népdalban, hogy *Édesanyám rózsafája engem nyitott utoljára*. A kognitív nyelvészet kifejezéseivel élve a gondolkodás alapja az EMBER = FA azonosítás. Az ember érzelmi, művészi élményeinek a kife-

jezésére ugyanaz a szimbolika, képiség ad formai lehetőséget mind a régi népdalban, mind a friss megemlékezésben. Az ősi tudás van jelen.

Az ősi tudás benne gyökerezik gondolkodásunkban (már eme mondatban is), mindennapi kifejezéseinkben is. Az egyik vasárnapi Magyar Szóban azt olvasom a sportoldalon: *A jegenyék nem nőnek az égig*, kilépek a kapun, a szomszéd kocsija nem indul, azt sziszegi, az *istenfáját*. Az irodalmi és a köznap példák között azt a különbséget fedezhetjük fel, hogy az *istenfáját* hallva nem is gondolunk a kifakadás eredetére, hogy „*minden fának, fafajnak saját szelleme, minden istennek saját fája, növényi attribútuma volt*” több mitológiában (JANKOVICS 1998; 24), vagy a jegenyék kapcsán nem feltétlenül tűnik fel előttünk az égig érő fa. Az irodalmi példáknál a hagyományra való tudatos támaszkodás már általában nyilvánvalóbb.

De vajon mindig ilyen egyértelmű ez? Ma, amikor a szövegértelmezés és befogadáskutatás oly messzire jár, számos válasz kínálkozik a kérdésre, mi adja az olvasás, a szöveg örömet, mi intonálja a képalkotást, de nem lehet axiómákat felállítani, csak felsorolni sok gondolkodásra késztető megállapítást, hogy nincs címke nélküli szöveg, hogy a szövegek egymás összefüggésében élnek, hogy kép nélkül a szöveg úgymond átlátszó lenne a számunkra. Elméletektől függetlenül időnként rajtakapjuk magunkat az önvizsgálaton, a kettősségek megélésén. A karácsonyi koncerten elbűvölve hallgatom a megzenésített verseket, faggatni kezdem magamat, mi az elsődleges: a lelki, a szellemi, a nyelvi élmény? Melyik a fontosabb? Miért örülök egy képnek, azért mert új, esetleg látszólag új, vagy mert valahonnan ismerem? Milyen asszociációrendszer dolgozik bennem, mennyire *mélysegesen mély a múltnak kútja*? Mire réved vissza az agyam, a lelkem, mikor azt hallom: *két kezem kihajtott az égbe*, kiváltképp ha énekelik is? És mi működött a szerzőben: a nyelvi, irodalmi, mitológiai hagyomány, amikor a képet, ezt az alkalmi vagy látszólag alkalmi (?) terméket létrehozta? (Hogyan is tudnánk ennek a nyomába szegődni, amikor magáról a gondolkodásról is igen szerény ismereteink vannak?) Mégis dolgozik ilyenkor az emberben *egy indián nyomolvasó*, ahogyan az alkotás titkait faggató embert Orbán Ottó a *Múzsza csókja* című versében nevezi, s nyomába akar eredni a titoknak. Nem elsőként és nem utolsóként, mert úgy tűnik, a természettől eltávolodott ember képi anyagában még sokáig hordozni fogja természeti emberi mivoltát.

A metaforakutatásban tapasztalható mai viták mintha fontosnak tartanák nemcsak az elméletek közötti elsődlegesség eldöntését, hanem egyenesen a másik elmélet figyelmen kívül hagyását. Mintha attól, hogy egy kép az ősök mítoszain nyugszik vagy azzal rezonál, ha logikán alapul, már kevesebb lenne. Mintha mindaz, ami a múltból megőrződött, mint Veronika-kendő, nem a gondolkodás és annak hordozója, a nyelv révén maradt volna meg nekünk. S mintha a nyelvi kifejezési lehetőségeink nem a gondolkodással és az emberre válással együtt fejlődtek volna. S mintha minden logika figyelembe vétele nélkül nem teremnének képek, hisz titoknak mindig maradnia kell.

A fa kognitív szempontból kettős szerepet tölthet be a képkalkotásban: Egyfelől mint antropomorf formájában megjelenő, emberi tulajdonságokkal felruházott, megszemélyesített, az ember ősi, animisztikus felfogásán alapuló kép eleme szerepelhet, a kognitív nyelvészet kifejezésével élve: A FA = EMBER leképezésként. Másfelől mint fává alakuló ember: AZ EMBER = FA azonosításként.

A FA = EMBER

Ember és fa lényegi megfelelése, egymásba átváltozásának a hite – mitopoetikus felfogása – olyan animisztikus jegyeket mutat, amelyek közösnek tekinthetők az ősök hitében, a gyerekek gondolkodásában és a költészetben. „Az antropomorfizmus nem csak trópus, hanem azonosítás a szubsztancia szintjén. Az egyik entitást felcseréli a másikkal, és ezáltal a fölcserélésük előtt egyedi entitások létezését implikálja, valamit valami másnak vesz, amit aztán adottnak lehet tekinteni” (PAUL DE MAN 2002; 371).

A kognitív nyelvészet kifejezéseivel élve a fa megszemélyesítésekor az ember jellemzői szerepelnek forrástartományként a fának mint céltartománynak a meghatározására. Gyakori jelenség a fa megszemélyesítése, komplex képpé szélesítve metafora által. Persze mindez egyben szimbolikus jelentést is hordozhat, mint pl. Babits Mihály *Szolgád én nem lehettem...* című költeményében.

A fák az égre nyújtják mezítlen karjukat,
(Babits Mihály: Paysages intimes)

Hajnalban nyújtózik az erdő,
ezer ölelő karja megnő.
(József Attila: Áldalak búval, vigalommal)

Szolgád ó Uram, nem lehettem én...
Méz-izü patakok *kinálták* habjukat,
bérces fenyvesek hűsítő karjukat,
(Babits Mihály: Szolgád én nem lehettem...)

József Attila allegorikus versében a különféle fák körében álló szimbolikus jelentésű, haszontalannak tetsző, kiégett fa érdeemesül mégis az éggel való kapcsolattartásra.

Itt egy fa, ott egy fa,
villámsujtott, lombtalan,
szenesszívű, keserű
büszke fa.

Mért nem zöldek? - kérdik a mezők.
Fekete porukat kerülik a méhek.
Suttognak az almafák:
legalább
mért nem hoznak vadalmát,
mit henyélnek?...

Gerendának nem valók,
akasztófának se jók.
Csupa kérdés szidja őket,
szomjas kérdés öli őket.

Kiesett a fényes ég
összeégett karjuk közül!
Állnak, mint a kútgémek,
mégsem jelölnek kutat:
Így is élni! Mit akarnak?...
Itt egy fa, ott egy fa,
összeégett szívvel-karral
messzi egekbe mutat.
(József Attila: Itt egy fa, ott egy fa)

Kosztolányi egymás mellé állítja a fát és embert: a megszemélyesített (emberi jellemzőkkel leírt) fát és a metaforák segítségével fává alakuló embert, ebben a kettős metamorfózisban egyben a lent és a fönt együttes megjelenését is ábrázolva:

*Lélekzik az erdő titáni zöld tüdejével. Mellette, alatta, fölötte
pedig lüktet az ember,
csont-törzsével, karjai ágával és idegei finom hajszálgyökerével,
mozogva a napban, a porban.*

(Kosztolányi Dezső: Tömeg)

Egy negyedikes gimnazistának a választás, a döntés elkerülhetetlenségét ecsetelő (küzdelem kettősségeinkkel tematikájú) érettségi dolgozatában is szimbolikus értelmet kap a fa, akárcsak a tanári kommentárban. Mindez jelzi, hogy a kommunikáció hétköznapiabb szituációiban is szerepet kaphat a jelképes párbeszéd eszközeként a logikán alapuló képesség.

A dolgozatrészlet: „*Most látom csak: egészen olyan vagyok, mint a fák. Így vagy úgy, de minden ember olyan, mint egy fa. Amikor megszületünk, még mind olyan egyformák vagyunk. A magok is egészen hasonlóak még. Aztán ahogy múlik az idő, és nővünk, megjelennek az első hajtások. Ekkor még*

nem tudni pontosan, mi lesz belőlünk, cserje vagy tölgy, csak sejteni lehet. Aztán egyszer csak döntés születik, és onnantól elkezdünk az ég felé törni, megállíthatatlanul. Ettől a pillanattól kezdve nincs helye másfajta leveleknek a törzsön, a nyírfán nem nőhetnek tüskés levelek.”

Tanári kommentár: „Most látom, azt szeretném látni, olyan vagyok, aki a fák leveleit hagyja nőni teljes szépségükben, abban a biztos tudatban üldögélve, hogy terem majd rajtuk sokféle gyümölcs, sőt a gyümölcsök olyan sokak számára élvezhető mustja, leve, párlata, amely a termőt is megelégedéssel tölti el. Ha jól belekóstolunk, a világ ízei keverednek; ”ha fülelünk”, a világ muzsikája összecseng valahol – miközben a zenéje átmuzsikál rajtunk.”

AZ EMBER = FA – Fává válás

A mitológiában, népmesekincsben közismert jelenség a növénné (virággá, fává) változás. A metaforizációs folyamatokban is gyakori, hogy az azonosító elem a növényvilág része, illetve hogy a kép továbbgondolásként, az elvégzett metaforizáció eredményeként jelenik meg a kép – mint következmény. A lírai én *vadalmafaként*, *bodzabokorként*, *szamártöviseként*, *nyárfaként*, *rózsafaként* stb. egyaránt konstituálódhat. Virágként meghatározott emberrel a népköltészettől Nagy Lászlóig találkozhatunk a költészetben, persze a köznyelvben élő *gazember*, *gazfickó* stb. kifejezéseink is ebből a szemléletből fakadnak.

Születtem, felnöttem
durva gaz-erdőben,
virág vagyok, attól félek:
csalán lesz belőlem.
(Nagy László: Az én szívem)

Babits Mihály *Ősz és tavasz között* című versében a képiség szintjén sokoldalúan (lomb, ág, kóró, töke, karó) valósul meg a fával való azonosulás: „*Lombom, ami lehullt, sohse hajt ki*”; „*Ami betűt ágam irt a porba, / a tavasz sárvize elsodorja.*” A predikatív viszonyon alapuló azonosító metafora mellett: „*Ne nézd, hogy száraz kóró a kezem*”, a csonka metaforát (*száradt töke*) erősíti az ugyanezre a képzetkörre utaló hasonlat. Ady ugyanezre a metaforára épít az *Imádság háború után* című versében, József Attila költeményében azonban már a metaforizáció kiterjesztett változatáról beszélhetünk, a *száraz ágak* az alapmetafora (*ifjúságom, e zöld vadont*) továbbbszött elemeiként jelennek meg.

*Száradt tőke, ünt tavalyi vendég:
nekem már a tavasz is ellenség!
Csak te borulsz rám, asszonyi jóság,
mint a letört karóra a rózsák*
(Babits Mihály: Ősz és tavasz között)

*S száraz karó a két karom már,
Uram, nézz végig rajtam.*
(Ady Endre: Imádság háború után)

*Iffúságom, e zöld vadont
szabadnak hittem és öröknek
és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.*
(József Attila: [Talán eltűnök hirtelen...])

Kosztolányinál a megszemélyesített fa arany szimbolikával felvértezett metaforaként képez komplex képet.

*Jobb volna élni. Ámde túl a fák már
aranykezükkel intenek nekem.*
(Kosztolányi: Őszi reggeli)

A fa mint világtengely a mitikus világkép egyik leggyakoribb motívuma. Gyökereivel a földbe hatol, törzsével a földi, ágaival az égi szférában él, a világ vertikális egységeinek összekapcsolója: az alvilág, a földi és égi világ közötti kommunikációt teszi lehetővé (Szimbólumtár, internetes kiadás). Ahogy a mitológiában az élő faszellemben emberi jegyei fokozatosan gyarapodhatnak, úgy az átalakulás egyes fázisait őrzi a művészettörténet. Amikor az ember fává válik, eleve az isteni szférába lép, hisz az istenek a teremtményszokokban azonosultak az elemekkel, természeti jelenségekkel, pl. a fa jellemzőit hordták magukon. Jankovics Marcellnél olvashatjuk és meg is szemlélhetjük, amint az „élet vizét” záporoztató Nut istennő testéből leveles ágak sarjadnak (JANKOVICS i. m., 27–28). Ezra Pound versében a metamorfózis folyamatát írja le, József Attila már az állapotot rögzíti, metaforákba foglalva az azonosulás eredményét, Petőfi tagadó jellegű verse is tulajdonképpen a fent említett szemléleten alapul.

*A fa belement a kezembe
A nedv fölszállt a karomba
A fa belenőtt a szívembe
S odalentről
Kinőttek belőlem az ágak, mint a karok.*
(Ezra Pound: Fiatal lány)

Volt az ember. Járt, megállt, szétnézett,
aztán azt mondta: *Körtefa vagyok.*
*S gyökere lett a föld, dereka a magasság,
lombja az ég*
és körtét ettek a bogarak,
a madarak, az éhes csillagok.
(József Attila: Szólt az ember)

Mi az ember?
Mondják: virágnak gyökere,
Amely fönn a mennyben virúl.
De ez nem igaz.
Virág az ember, melynek gyökere
Ott lenn van a pokolban.
(Petőfi: Az örült)

A fa vagy egy egész erdő gyakran szerepel metaforaalkotáskor forrástartományként. Petőfinél a fával való azonosulás sokoldalúan megvalósul, pl. a veszély vállalásának szimbolikus kifejezőjeként is megtörténhet a faként való konstituálódás, de a fával mint a SZERELEM = EGYSEG általánosító metafora azonosító elemével is találkozhatunk. Természetesen a kettő össze is fonódhat, pl. a *Lennék én folyóvíz...* című versben, amely majd a fészek tematikánál is említésre kerül.

Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;
(Petőfi Sándor: Egy gondolat bánt engemet)

Fa leszek, ha fának vagy virága.
Ha harmat vagy: én virág leszek.
(Petőfi Sándor: Fa leszek, ha...)

Lennék vad erdő a
Folyó két oldalán,
(Petőfi Sándor: Lennék én folyóvíz...)

A kognitív metaforák felől nézve azért érdemes vizsgálni, mert gondolkodásrendszerünk egységét látjuk abban pl., hogy a SZERELEM = EGY-SÉG metaforákban ugyanaz a képzet érvényesül a népdalként énekelt Petőfi-sorban: „*Fa leszek, ha fának vagy virága*” és a szintén metaforára épülő József Attila-sorban: „*ő a szívem gyökere-ága*” (József Attila: *Mikor az uccán átment a kedves*).

Az isteni szférába való belépést, emelkedést a fa ágaival éri el, általa kerül kapcsolatba a mennyel, az örökkévalósággal. De a mitológiában a fák eleve egyfajta magasabb létformát képviselnek, titkos tudás birtokosai. Ezra Pound *Fa* című versében vagy Nemes Nagy Ágnes fa tematikájú verseiben is találkozunk ezzel. Az ember fává válva szerzi meg a tudást.

*Álltam némán, erdőn fa voltam én,
Tudtam dolgok nem sejtett titkait.*
(Ezra Pound: *Fa*)

Ottlik Géza *Buda* című regényében a *Medve nagyítása* című fejezetben Medvével a betegség idején történik meg a metamorfózis, ami az „ingyen moziban” a „néző létformába” való áttérést jelenti. Medvénél ez az új állapot egyben a fa-létbe mint magasabb rendű létformába való átlépést, átjárást jelenti, faként, határlakóként történik meg az istennel való kapcsolatteremtés – a kegyelemélmény – a tudás, a vigasztalás, a teljesség megélése. (HERMÁNYI <http://www.jamk.hu/ujforras>).

Hozzátehetjük, őt is a betegség segíti hozzá az elmélyüléshez, mint Bolkonszkijt a sebesülés alkalmával és Hans Castorpot a szanatóriumi kezelés idején.

„*Medve is fa volt az erdő szélén és számos dolgot felfogott ő is, ami azelőtt sült bolondság volt az eszének. (Míg az istenek ezt a csoda-dolgot tenni tudták.) A téli fák ágai beléje nőttek. Majd a törzsük is, a derekába, olyan érdességgel a kérésükön, ami jó érdesség volt.*” (Ottlik Géza: *Buda*)

Jakob lajtorjáján: Törekedés az ég felé

Törjön is mind ég felé az / Ami gyöngy – írja Vörösmarty a *Fóti dal*-ban. Emelkedjen minden, ami nemes, s nemes az emelkedési szándék maga, mondhatnánk. A kognitív szemléletben alapmetafora, hogy a felfelé emelkedés mindig pozitív tartalmat hordoz. Ebből egyértelműen adódik, hogy az égig emelkedés megistenülés, akár a szabadságvágyhoz, akár a létezés csodáinak a befogadásához, akár az ember kivételes képességeihez kötődik. A költőhöz, aki az alkotás révén „*egyben-másban istenhez is hasonlít*”-hat.

Az ember törekvését a mennyek, a felsőbb régiók elérésére tetten érhetjük éppúgy a fává alakuló, az állati jellemzőkbe bújó ember, mint a fa antropomorfizációja révén létrejövő képekben.

Ahol szikrázóan kék az égbolt
Ahol szárnyalhat a szabad szél
Ahol kéznyújtásra már a csillag
De csak annak, aki éig ér
(Sztevanovity Dusán: Így is jó)

„s az ámulattól szinte éig érek”
(Kosztolányi Dezső: Szeptemberi áhítat)

Elefánt voltam, jámbor és szegény,
hűvös és bölcs vizeket ittam én,
a dombon álltam *s ormányommal ott*
megsímogattam a holdat, a napot...
(József Attila: Medáliák)

Az ég felé törekedés képi síkon elérhető a fa ágaival, a költő éig érő karjával és éig érő faként egyaránt. Reményik a költőről mint az éggel (karja segítségével) kapcsolatot tartó lényről szól, Babitsnál a megszemélyesített karok révén történik az emelkedés. József Attilánál a költészetet megtestesítő húrok által:

A költő, a példátlan, régi nagy
Mebélyegzett Téged s megátkozott,
Állatok erényének hirdetett,
Robbanó lelke teljes erejével
Útált és megvetett.
S nem is csillagot-söprő mozdulattal,
(Hisz láthatatlan karja éig ért!)
(Reményik Sándor: Türelem)

A fák az égre nyújtják mezítlen karjukat,
(Babits Mihály: Paysages intimes)

Nincsen csak egy citerája, *húrjai az éig érnek,*
(József Attila: Bús magyar éneke)

Az ember tehát az ég felé törekszik különféle metamorfózisok által, azáltal is hogy ő maga ér éig. Weöres Sándor *Az ég-sapkájú ember* című versében a földi lény a sapkája révén válik kozmikussá, lesz éig érő. „*Ez az emberin túlmutató más dimenziójú lényege*” (SZEPEs 1999, 251). Weöres verseiben az emberi és emberfeletti tulajdonságok együttes jelenlétét is észlelhetjük, emlékezhetünk, költői hitvallásként is megfogalmazza: „*legyél: egyén-fölötti: (...) akkora, mint a többi.*” (Weöres Sándor: *Ars poetica*)

Metaforák közismert forrástartománya a ruházat: a *köntös/ruha/csuha* stb. (a test, az élet azonosítójaként). Kétszeres metaforizáció megy végbe olyan esetben, amikor az öltözék elemei jelennek meg a háromszintű tér megelevenítésére, melyben a felső szint, a menny a *pántlika*, a föld, az alsó határ a *topánka*. Egy megametaforával úgy fejezhetnénk ezt ki, hogy az EMBER = VILÁG. Akár a fa, amely világfaként a világtengelyt testesíti meg, az ember a hármas egység révén a világot.

*A lábadon itt topánka szorít:
ez a föld! a gyökér-ölü erdő!
a homlokodon kék pántlika fon:
ez a menny! a fejedre tekergő!
és közbül a szív, a kalitka-madár,
(Weöres Sándor: Rongyszőnyeg, 160)*

Az elfogadott tér- és rendbeli tagolódás bomlik fel a Fehér Kálmán-versben, ahol éppen *gyökeret ver* kifejezésünk tág használati lehetőségei révén egy látszólagos tükör-effektus jön létre, az éggel való összenövés érzékelésére.

*Két kezem kihajtott
az égbe
az égbe
gyökeret vert
(Fehér Kálmán: Rabszolgakesergő)*

Valódi tükör-effektus érvényesül azonban, ahogy azt Lőrincz Csongor kimutatja, az Arany- és József Attila-allúziókon alapuló, *J. A szonettje* című Kovács András Ferenc-versben, noha a lírára mint fára vonatkoztatva (LŐRINCZ 2007; 842–843).

*Gallyát töröm csak, mert a töve vén:
nem dönthető a korhadt líra fája –
vak föld alá nő visszasz koronája,
(Kovács András Ferenc: J. A. szonettje)*

Az ősi szellemhitű törzsek hiedelmei szerint, Jankovics Marcell az ausztrál törzseknél mutatja ki (JANKOVICS i. m.; 15), növényben tartózkodhat az ember szellemteste, lelke – ahogy mondják: faárnyéka. (Az ÁRNYÉK = LÉLEK a kognitív metaforaszemléletben is fennálló azonosítás.) Weöresnél esetlegesen a nyárfá választása sem véletlen, mivel (a Szimbólumtár tanúsága szerint) a kínaiak hitében a nyárfalevelek két oldalának a színei a lunáris és szoláris erőket, a dualitások összességét jelenítik meg.

*Majd ha nyárfa-testben élek,
rezgő lombbal hintelek,
(Weöres Sándor: Rongyszőnyeg, 68)*

Weöres Sándornál a költő lelke költözik a fába, míg a Reményik-versben a fával való lelki azonosulás fordítottan megy végbe. Lélekátadás történik meg (akár Nemes Nagy Ágnes *Éjszakai tölgyfa* című alkotásában), Reményiknél azonban a fa lelke költeménnyé válik az emberben. A FA LELKE = KÖLTEMÉNY. Majd a fa attribútumai jelennek meg az emberen. A fa lelkével való azonosulás folytán a lélek táptalajjá válik. (A LÉLEK = TÁPTALAJ/TERMŐFÖLD metaforának vallástörténeti megalapozottsága is létezik. Vö. MÁTHÉ ZSOLT 2001). Végül az azonosulás betetőződéseként eszünkbe juthat egy reneszánsz alkimista kézirat illusztrációján látható jelképes nőalak, amint fejéke fakoronává lombosodott (JANKOVICS i. m.; 28).

2. Öreg erdőm

Öreg erdőm, hiszen mi elmegyünk,
Én is, Te is.
Csak a Ritmus marad,
A Lélek örök, rejtett ritmusa.
Nekem Te adtad, én átadtam másnak.
Öreg erdőm, hiszen mi elmegyünk.
(Reményik Sándor: Húsvéti versek egy halott erdőről)

A LÉLEK (A FA LELKE) = KÖLTEMÉNY

3. Ami test volt...

Ami belőled test volt, test marad,
Anyag, – hogy rajta megosztozzanak.
Az asztalos, s a fakereskedő.
De ami benned nemesebb erő:
Az az enyém,
Belémszívódott örök költemény...

*De bennem szunnyad a lelked jövője!
És bennem zúgni fogsz!
Tavasszal smaragdszínekben ragyogsz
És ősszel hullatod a leveled.
Te bennem folytatod az életed...*

4. Azért is élsz!

Azért is élsz!

A gondolataim

Nézd: a te tölgyeid!

A lelkem győzhetetlen talajába

Bocsátottad le bús gyökereid.

Halk mozdulásom: rügybepattanásod,

Kőkemény csendem: a te hallgatásod.

Benntem nő ki száz lemetszett karod,

Az én viharom: a te viharod,

Az én koronám a te koronád.

Hol a fejsze, mely belőlem kívág?!

(Reményik Sándor: Húsvéti versek egy halott erdőről)

ÉLETFA = ÉLET

Az életfa az ősök hitében a lelkek útjaként megjelenő, a földet az éggel összekötő világfa része. Elterjedt képzet, hogy a lélek végigvándorol a fa mentén (JANKOVICS i. m.; 20). A költészetben az élet megtestesítőjeként találkozunk az életfa, az élet (a lét) fája metaforával.

Goethe *Faust*-jában egy paradoxonon alapuló kép festi az értékekkel teli, viruló életet: „*Fiam, fakó minden teória / s a lét aranyló fája zöld*” (J. W. Goethe: *Faust I.*). Ady is szívesen él a faképzetből eredő képekkel: *Mert életem millió gyökerű* (Ady Endre: *Ifjú szívekben élek*), a faként konstituálódó ember naponta használt metaforikus kifejezéseink, szólásaink forrása is: *gyökeret ver, meggyökerезik, gyökértelenné válik*.

Az életfa pusztulása hagyományosan a halált jelképezi: *Majd ha dőlni készül élted fája* (Petőfi Sándor: *Bolond Istók*), *A földön őt az életfának / Csak egy kis ága tartja még* (Petőfi Sándor: *Jövendölés*), *Lehullani önmagától, / A kiszáradt életfáról...* (Vajda János: *A vaáli erdőben*), *Az öreg nem hal meg, csak lehull magától / Mint aszott gyümölcs lehull az életfáról* (Vajda János: *Béla királyfi*).

A női princípium és az életfa összekapcsolását a mitológiából ismerjük. József Attila *Ódájában* a női test az életfa megtestesítője. (A szépség metaforikus, metonimikus összefüggéseinek bemutatását: a *szépség, nő, életfa, szépségfa* kapcsolatrendszerére vonatkozóan lásd Máthé Zsolt József Attila szonettkoszorújához kötődő kognitív elemzését (MÁTHÉ ZSOLT, i. m.).

„*Szépség-fák állnak illatokkal telten*”, olvasható A kozmosz éneke második részében, *A szerelmes szonettjében*. A második szonett utolsó, a harmadik első sora a mesterszonettben teljesedik ki, amikor a szépség mint fa a korábban említett logikai metaforából (LÉLEK = TERMŐFÖLD) eredő kép mellé kerül. Magától értetődően kapcsolódik itt össze a termő lélek és szép-

séget termő fa: „*Kerengő bolygó friss humusza lelkem, / s szépségfák állnak illatokkal telten.*” (József Attila: *A kozmosz éneke*)

Babits Mihály *Vadak a fa körül* című versében az élet életfaként konstituálódik. A fa az idő múlását is jelzi allegorikus megfogalmazásban, s a költeményben megjelenő *szerelemfa* metaforá révén az élet örömei, a (fa) léthez kötődő jelképek serege kapcsán a csapdái is kifeszlenek. (Babitsnál persze a *szerelemfa* mellett a sóvárgott örömök megtestesítését kifejező *gyönyörök fája* metaforáról sem feledkezhetünk meg. „Mennyi munka maradt végezetlen! / S a *gyönyörök fája* megszedetlen... (Babits Mihály: *Ősz és tavasz között*).

Napjaink úgy hullnak,
mint elfűtt levelek,
s mire szebb idő lesz,
a fa alatt les rég
a fakó mord mődve,
a makacs öregség.
*Várja hogy leszálljunk
szerelem fájáról,*
hogy aztán szétszedjen
emésztő szájával.
Gond, bajok, az egész
hiéna-sereg, mely
a távozó élet
sarkaiban lebzsel,
körülállja fánkat,
s néha összenézünk:
lehet-e még innen
lejutni valaha nekünk?
(Babits Mihály: *Vadak a fa körül*)

A mindennapi beszédben is honos a *facsemete* kifejezés. Ugyanakkor groteszk jelleget is kaphat (a fává válás sajátos módja) a fa mint csemete utód értelemben, ha az ember szándékozik a fában folytatódni, tovább élni azáltal, hogy megvásárol egy facsemetét, majd kifizeti a gondozását (Örkény István: *Meddig él egy fa?*).

A VERS = VIRÁG/TERMÉS

A falétből ered a versnek termésként, virágként való felfogása. Arany János is ebből a képzetkörből indul ki, amikor az *Őszikék* verseit „*illattalan virágok*”-nak nevezi, mivel a költemények, hogy a témához kötődő kifejezéssel éljünk, belőle sarjadnak ki.

Ady ironikus összevetésben jeleníti meg a költői kedv termőre válását, s a fű, fa, virág és a költemény azonos természetét.

Márciusban meggyengülnek
Okos, józan emberek
S nyakra-főre gyártják, írják
A tavaszi verseket.
Márciusban mindent megszáll
A poézis és remény,
Márciusban minden zöldül,
Fű, fa, virág – költemény.
(Ady Endre: Márciusban)

Reményik *Őszi csodák* című versében a virágzás a lírai énhez kötődik, noha a verskezdet általánosító, de a növényi létből eredő meg nem nevezett azonosulás következményeként a szömetaforába sűrűsödik a vers termés-, virágjellege, s ebből ered azután az allegorikus folytatás.

Októberi dombok oldalain
Pompázik a tavaszi kankalin.
Rügyet bont minden ág
S belőlem is szinte nap-nap után
Kihajt egy vers-virág.
S ki tudja még mi lesz?
Lehet, hogy a közelgő karácsonnyal
Zúgni fogok erdőkkel egyetemben
Lombkoronás, orgonás áhitattal
(Reményik Sándor: *Őszi csodák*)

Fa-, illetve növényi létből fakadó allegorikus azonosulás következményeként jön létre Petőfi alkotásában termésként a vers (*szívének mindenik virága*), melybe a költő az életét leheli bele, illetve a József Attila-költeményben a vers mint almavirág, amely a féreg rágása folytán akár virági mivoltát is elveszítheti (TVERDOTA, www.forrasfolyoirat.hu).

De méreg a *dal* édes méze;
S mit a költő a lantnak ad,
Szívének mindenik virága,
Éltéből egy-egy drága nap.
(Petőfi Sándor: *Jövendőlés*)

egy fáradt alma függ fejem felett,
a hernyó rágott szívéig szemet,
kinéz hát rajta és mindent belát,
virág volt ez a vers, almavirág –
(József Attila: Medáliák)

A vers mint a lélek termése, mely érik és zamosodik és a vers mint a lelkek közötti kapcsolatteremtés („*Akinek szép a lelkében az ének / Az hallja a mások énekét is szépnek*” – Babits Mihály: *A második ének*) együttesen jelenik meg az alábbi idézetben.

Érik a *lelkem* koronás fáin,
Érik a *vers*, és zamosul.
Érik hajnalban, alkonyi csöndben,
Ezüst esőben, aranyos hőben –
S majdan a megért, győztes időben
Lelkek ölébe, csengve lehull.
(Reményik Sándor: Érik)

Szécsi Margit költeményében a vers mint virág az alkotás adományaként a *kivirágzott kéz* szimbolikájában jelenik meg, vagyis a metafora a versben, mint sok más helyen, itt is szimbolikus jelentést kap.

Kiülnek a lobogós szemek a koponya-gödörbe,
benővi áldott bőr azt, ami lárva,
rézperecek csörrennek, *tapsol a kivirágzott kéz*
gyere velem táncolni a halálba
(Szécsi Margit: A kivirágzott kéz)

A Fehér Kálmán-versben kihajt a kéz – metaforikusan az éggel kerül kapcsolatba, Szécsi Margitnál kivirágzik a kéz – verset hoz létre. Azonban a Fehér Kálmán-versben is követi a kihajtást a csillagözön: „*Csorgott a sok csillag / a talpamból / a talpamból*”, amit szintén visszakapcsolhatunk az alkotás áldásához, mely az éggel való kapcsolatteremtés nyomán jött létre.

csorgott a sok csillag
a talpamból
a talpamból
(Fehér Kálmán: Rabszolgakesergő)

A (vers)alkotás mint az éggel való kapcsolatteremtés, transzcendens megnyilvánulás egyébként is.

Fogj össze, formáló alak,
(...)
ne vakítsd meg a lelkemet,
néha engedd, hogy mennybe lásson.
(József Attila: Nem emel föl)

A fogam vacog, az ajkam remeg,
Hajnali fél ötkor fölébredék –
Egy verssor libeg a nyelvemen,
Amit ki tudja, ki sugallt nekem,
(Orbán Ottó: A múzsa csókja)

A vers mint termés köznyelvi metaforaként is elterjedt. Pl. „*A Halottak élén több olyan verset tartalmaz, amelyek a magyar verstermés százas toplistáján helyezhetők el.*” (Onagy Zoltán: Csinszka, az Első Költőné. Terasz.hu)

Persze a vers tünékeny tantaluszi alma, amelyet a költő versével le akar szakítani, ahogy Nemes Nagy Ágnes költői beleérzéssel értelmezi az Arany János (*Örökké!* című) versében megjelenő *tünékeny almát* (NEMES NAGY ÁGNES–LENGYEL BALÁZS 1995; 10). A vers = alma/termés = az elérhetetlen megragadása.

Arany a költő szempontjából tekint az alkotói folyamatra, a megfoghatatlan elérésére tett törekvésre. Weöres Sándor viszont a befogadó szempontjából értelmezi almaként a verset, mely mindenkinek mást ad. „*A jó vers élő-lény, akár az alma / ha ránézek, csillogva visszanéz... Egy s ezer / jelentés ott s akkor fakad belőle / mikor, nézik, tapintják, izlelik*” (*Vázlat az új líráról*). Azonban a befogadás is lehet tünékeny alma. Az *Arany ágon ül a sármány* kezdetű versben az almát a szeretet, az öröm megnyilvánulásaként jellemezhetjük. Természetesnek tűnik azonban a vers mint alma megfogalmazás kiterjesztése is az illető képsorra. A vers = alma, alma = öröm, az öröm = vers körforgás igen természetesnek tetszik.

Arany ágon ül a sármány,
Kicsi dalt fúj fuvoláján,
(...)
*Piros alma szívem ágán,
kivirító koronáján,
Aki kéri, neki szánnám,
Akinek kell, sose bánám.*

A virágzásról beszélve nem feledkezhetünk meg Ady Endre sorairól: „*Örök virágzás sorsa már az enyém, / Hiába törnek életemre, / Szent,*

mint szent sír s mint koporsó, kemény, / De virágzás, de Élet és örök.” (Ifjú szívekben élek) Adyt élethez, halálhoz való sajátos kötődése folytán témánkba vágó paradoxális metaforával *virágzó halálfa*nak nevezte Utasi Csaba, tulajdonképpen Adyt magát idézve, aki a költőt így határozza meg: „egy *Halálfa, mely virágzik*” (UTASI 1977; 1347).

A halálfa (amely egyébiránt a növényvilágban az *ökörfarkkóró* nevéként is létezik) már a romantikában megjelent Tompa Mihály azonos című versében, de a huszadik századi magyar lírában sem ismeretlen. Az 56-os forradalom emlékére Nagy László állít fel egy „*vér-illatos*” *karácsonyfát*, egy sajátos, a véráldozatból létrejött *halálfat*: „*Csillagig nővő halálfa, / ragyognak vér-zománcos / gömbjeid – szemem fájva zendül*” (Nagy László: *Karácsony, fekete glória*). A Nagy László-i perspektívából vizsgálva Márai Sándor *Mennyből az angyal* című versében a keresztfává átminősülő karácsonyfa is egy sajátos *halálfa*, mely Krisztus-kereszt jellegénél fogva a feltámadást is ígéri. *Halálfából lesz életfa*.

A NEMZET, A HON = FA

A fenti témának előzményei vannak a magyar irodalomban. A felvilágosodástól Adyig, s lám, tovább, jellemző a nemzet faként, különösen pusztuló faként való ábrázolása.

Most lassu méreg, lassu halál emészt.
Nézd: *a kevély tölgy*, melyet az éjszaki
Szélvész le nem dönt, benne termő
Férgek erős gyökerit megörlik,
(Berzsenyi Dániel: Magyarokhoz)

Villámsujtott, megfosztott fa a hon
Gyéren állnak rajta a zöld ágak;
(Madách Imre: A száműzött s a kivándorlott)

Virág a költészet... egy nép irodalma:
De ha nem virágzik, nem is terem a fa.
(Arany János: Domokos napra)

A NEMZET = FA, AZ IFJÚSÁG = VIRÁG metaforával találkozhatunk Petőfi fiatalságot megszólító versében is: „*Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága? / Avvagy virág vagy te, hazám ifjusága?...*” (Petőfi Sándor: *A magyar ifjakhoz*). Majd az őt megidéző Babits alkotásában: „*Kelj, magyar ifjuság, légy te virág magad!*” (Babits Mihály: *Petőfi koszorúi*).

Ady magyar fával való azonosulása, a nemzet jellemzőinek a vállalása a jelképiség szintjén különféle formákban valósul meg. Az *Ihar a tölgyek*

között című versben a fa általános jellemzőiből indul ki, s jut el a többes számig: „*Lombtalan lomb a mi lombunk / Virágölő a virágunk*”, a *Magyar fa sorsa* című alkotásban pedig a magyar (fával) sorssal való azonosulás az alaphelyzet, s ettől jut el a magánemberi szféráig (ha ez itt egyáltalán szétválasztható), s a pusztulás dacos vállalásáig : „*Öreg vagyok s pogányul / Imát még most se mondok: / Hulljatok csak halálig / Magyar virágok s lombok*”.

A FÉSZEK = OTTHON

A fészeknek mint a fa tartozékának szimbólumként, a metafora elemeként szintén jelentős szerep jut a költői képalkotásban. A mindennapi beszédben is gyakori a *családi fészék* kifejezés, ami persze a szövegkörnyezettől függően be is aranyozódhat: „*köröttem a családi fészék, / a szájakon lágy, álombeli mézek*” (Kosztolányi Dezső: *Hajnali részegség*).

A faléthez magától értetődően kötődik a fészekadás lehetősége. A lélek állapotát, elhagyatottságát fejezi ki, ha a madarak is elkerülik, vagy kellemtelenül érzik magukat rajta. A fa és a madárka harmóniája alkotta képben viszont a SZERELEM = EGYSEG alapmetafora nyilvánul meg.

*Ha fa volnék, hát fészket igazán
a varjú is szükségéből rakna rám.
(József Attila: Szeretnének)*

*Olyan vagyok, mint téli fa az erdőn,
madártalan.
(Kosztolányi Dezső: Negyven pillanatkép. Daltalan fa)*

*Úgy ül benned a veréb, mint egy
kalitka rácsai mögött.
(Szabó Lőrinc: Egy téli bodzabokorhoz)*

*Lennék vad erdő a
Folyó két oldalán,
Fergetegekkel a
Harcot kiállanám...
De csak úgy, ha szeretőm
Kis madárka volna,
Bennem ütne fészket és ott
Ágamon dalolna.
(Petőfi Sándor: Lennék én folyóvíz...)*

Összegzés

A dolgozat törekvése az volt, hogy bemutassa, milyen szerteágazó rendszert alkotnak a fához kötődő képek. Már magának a szónak gazdag a családja, szócsaládja, s megszámlálhatatlan képzet kötődik hozzá, sok esetben a cél- és forrástartomány egy összetett szóban jelenik meg. Ez a metaforaalkotásnál nem ritka jelenség, pl. *életút*, *lélekmadár*, de a fa esetében kimondottan jellemző: *életfa*, *szerelemfa*, *szépségfa*, *halálfa* stb.

A fák különös lények. Érezte ezt az ember mindig, akkor is, amikor a bánatát sírta el énekében általuk: „*Ahol én elmegyek, még a fák es sírnak*” (népdal), akkor is, amikor a *magasság vágya* kerítette hatalmába, s önmagát alkotta meg világfaként vagy a háromszintű teret a maga testi jellemzőivel megjelenítve a maga mennyországába akart eljutni: *fejét kéken-túli égbe ásni*. Ekkor a költők által tételesen is kimondott kognitív metafora, EMBER = VILÁG: *A világ vagyok* (József Attila), *Most a világ beszél* (Vörösmarty Mihály) nyer képi megvalósulást.

Sok minden konstituálódhat faként, a fa részeként, fához kötődő képzet eredményeként, és sokféle jelentést tulajdoníthatunk nekik. A *szépségfa* természetesen lehet a *nő*, lehet a *lélekből kinövő örök szépség*, vagy maga a *szerelem* stb. A *szív* is a fa jellemzőit veszi magára, mikor ága, sőt ága és gyökere van: *Piros alma szívem ágán*” (Weöres Sándor), „*Ő a szívem gyökere-ága*” (József Attila). Óhatatlanul eszünkbe jut itt a *vérünnké ivott* József Attila-sor: „*A semmi ágán ül szívem*”, és a fenti perspektívából nézve kínálkozik a sajátos felcserélésen alapuló logikai játék: *Szívem ágán ül a semmi*. Az összképzet szempontjából el lehet gondolkodni az asszociációs rendszerek mikéntjén és egymásra hatásán.

Irodalom

- Bencze Lóránt (1996): Mikor, miért, kinek, hogyan. Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban I. Corvinus Kiadó, Bp.
- Biedermann, Hans (1996): Szimbólumlexikon. Corvina, Bp.
- Chevalier J.–Cheerbrant A. (1987): Rječnik simbola. Nakladni zavod, Zagreb
- Fónagy Iván: A költői nyelvről. Corvina Könyvkiadó, Bp.
- Forgács Tamás (2004): Magyar szólások és közmondások szótára. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- Hermányi Gabriella: Ötlik kegyelemfelfogása. <http://www.jamk.hu/ujforras>
- Hoppál Mihály–Jankovics Marcell–Nagy András–Szedám György (1994): Jelképtár. Helikon Kiadó, Bp.
- Jankovics Marcell (1998): A fa mitológiája. Csokonai Kiadó, Debrecen
- Kemény Géza (1998): „A kivirágzott kéz”. Ünnepek és szertartások, szerepek és gesztusok Szécsi Margit költészetében. Püski, Bp.
- Kövecses Zoltán (2005): A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex, Bp.
- Lőrincz Csongor (2007): Az esztétizmus nyomai a posztmodern lírában. A magyar irodalom története. 1920-tól napjainkig. Szerkesztette: Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Gondolat Kiadó, Bp., 838–852.

- Máthé Zsolt (2001): József Attila: A kozmosz éneke. Kognitív szemantikai elemzés. (<http://www.mnytud.arts.klte.hu>)
- Nemes Nagy Ágnes–Lengyel Balázs (1995): A tünékeny alma. Jelenkor Kiadó, Pécs
- Nemes Nagy Ágnes (1989): A költői kép = Nemes Nagy Ágnes: Szó és szótlanság. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- Pál József–Újvári Edit (2005): Szimbólumtár. Balassi Kiadó Kft. (Internetes kiadás)
- Poszler György (2007): Az éjszakai tölgyfa és az ezüstoffenyő. Élet és Irodalom, LI. évfolyam, 39. szám, 2007. szeptember 28. (internetes kiadás)
- Paul de Man (2002): Olvasás és történelem. Osiris Kiadó, Bp.
- Szepes Erika (1999): A vers mint alma. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Tverdota György: A tiszta költészet két változata József Attila lírájában. <http://www.forrasfolyoirat.hu>
- Utasi Csaba (1977): Virágzó halálfa. Hid, 1977. 11., 1341–1348.

THE ANTHROPOMORPHISED TREE AND MAN CONSTITUTED AS A TREE IN POETIC IMAGES

The Anthropomorphised Tree and Man Constituted as a Tree in Poetic Images

The tree can play a double role in the formation of a poetic image: it can be a pictorial element personified and endowed with human qualities based on man's *primaeval* animistic perception, that is, using the term of cognitive linguistics, it is a conceptual depiction of TREE = MAN. This is what the first part of the paper gives an insight into. The second part discusses the poetic images based on the identity of TREE = MAN due to the fact that the tree or its parts are one of the most frequently used source domains in making metaphors. The paper presents a collection of metaphors in which man is a tree and the poem is the fruit: man is constituted as a World Tree/Tree of Life.

Keywords: cognitive semantics, anthropomorphism, animism, longing for height, becoming a tree, World Tree/Tree of Life, life as tree, poem as fruit, soul as arable soil, nation as tree

*A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai
Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.*

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

BIRTOKOS SZEMÉLYJELES FŐNEVEK A MAGYAROS STÍLUSBAN

Nouns with Possessive Personal Suffixes in the Characteristically Hungarian Style

A magyaros stílus főleg fényképészeti irányzat, de az építészetben, a nyelvhasználatban és az irodalomban is megjelenik. Bizonyos nyelvi eszközök lehetővé teszik a kifejezés magyaroságát, többek között a birtokos személyjeles főnevek. A szerző a mai nyelvből vett mondatokon mutatja be, hogyan alkalmaznak különféle jelentésekben bizonyos birtokos személyjeles főneveket a beszélők. Foglalkozik határozóraggal ellátott és birtokos szó szerkezetből önállóult birtokos személyjeles főnevekkel, valamint a halmozással, illetve a fokozással való erősítést is tanulmányozza.

Kulcsszavak: stílus, magyarosság, birtokos személyjel, határozóragos főnév, határozószó

A magyaros stílus elsősorban a hagyományos, nemzeti kötődésű fényképezetet jelenti, amely fogékony a technikai újdonságokra. Egyik erőnye, hogy a már régóta megmerevedett piktorialista (festészetet utánzó) stílust váltotta fel. Bár 1925 és 1944 között igen nagy népszerűsége tett szert Magyarországon és külföldön egyaránt, ma már nem annyira ismert. A második világháború után a szocialista ideológusok gyakran nacionalizmussal, hamis álromantikával, revansizmussal vádolták. A magyarországi fotográfia legsikeresebb időszaka a magyaros stílusnak nevezett periódus volt a két háború között. A rengeteg kiállítási érem, pályadíj és oklevél, a megjelent sajtóközlemények sokasága bizonyítja páratlan diadalmenetét. Ez az elsősorban Balogh Rudolf által használt fényképezési stílus leginkább a magyar életet, főleg a parasztságot, valamint Magyarország tájait, állatait jeleníti meg derűs, idillikus stílusban. A gyakran megszépített magyarsággép felmutatását a zömmel középosztálybeli fényképezők rendkívül színvonalas technikával valószínűsítették meg. A kép „tetszeni akar” a nézőnek, ezért ennek érdekében nagyban kihasználja a kontrasztot. Rendszerint fényes brómezüst papírra készítették őket.

Az építészetben is megjelent a magyaros stílus. Lyka Károly megállapítja a XX. század elején, hogy egy sor újabb épület mind téralakítás, mind szerkezet, különösen pedig művészi kiképzés és díszítés tekintetében merőben eltér a Magyarországon addig dívott architektúrától. Vajon miért nem alkalmazkodtak ezeknek tervezői az akadémiákon tanított szabályokhoz? Mi készítette őket arra, hogy otthagyják a gót, reneszánsz, barokk formákat, és olyasmivel bíbelődjenek, amihez semmi útmutatást sem találnak az építészeti szakkönyvekben? Az újfajta épületek tervezői azt a magyarázatot adták, hogy megunták a régi művészeti formákon való örökös élösködést, hogy új, egyéniségüknek, a magyar népnek és a kornak megfelelőbb művészet felé törekszenek. Ez a mozgalom nőttön nőtt, becses tehetségek szegődtek zászlaja alá, és végül teljes lett a szakadás a szecesszió, az új és a régi tábor között. Ugyanaz történt az építészet terén Budapesten, mint más művészeti technikák terén Münchenben. Magyarországon azonban a különvált új tábornak nem nevezték el szecesszionistáknak, mint Németországban és Ausztriában, hanem egyszerűen azt mondták róluk, hogy magyar stílust akarnak kialakítani. Akik idáig már elmentek, hirtelen meghökkentek, amint arról esett szó, hogy művészeink éppen magyar stílusra törekszenek. Kisebb iparművészeti tárgyakon nyilván fel lehet használni a népies magyar ornamentikát, de mit kezdenek majd az építészek a suba- és szürmotívumokkal nagy kő- és téglaházaikban? Ez a gyakran feltett kérdés arra vall, hogy a kortársak általában félreértették az újítókat és az újítási törekvés lényegét. Azzal ijesztgették a művészt, hogy képtelen lesz a meglevő magyar anyagból új formát komponálni. Pedig a művész éppen azt hangsúlyozza, hogy elvből kerüli a meglevő művészettörténeti anyagot. Azután arra is figyelmeztették őket, hogy az egész magyar múltban nem találnak mintát eredeti magyar architektonikus szerkezetre. Viszont az újítók nem akarnak múltból vett mintákat utánozni, azért nem, mert régibb időkben más célokat szolgált az építészet, és más anyagot dolgozott fel. Az építészetnek új céljához és a rendelkezésre álló új anyag sajátosságaihoz kell igazodnia, sőt formáit is belőle kell merítenie.

A válasz nem késett, és körülbelül a következőkben foglalható össze: más építészeti formákat keresünk, mint az eddig divatozott stílusok, mert ezek más idők szükségletének és érzésvilágnak feleltek meg. Hogy az új formákat megtaláljuk, sorra tanulmányozzuk a mai építési anyagokat, összes tulajdonságaikat, és aztán legjobb tehetségünk és ízlésünk szerint igyekszünk ezekből a célnak megfelelő szerkezeteket és díszítéseket kialakítani. Egyetlen kész művészettörténeti formát sem veszünk kölcsön, hanem szabadon, egyéniségünk teljes kifejtésével dolgozunk abban a szellemben, amely az összes stílust szülte, azaz minden formánkat az anyag és a cél összecsendülése határozza meg. Ez a szellem fogja az új stílust is megszülni, mint ahogy létrehozta a múlt stílusait. Látjuk, hogy nálunk jóformán szóról szóra ugyanaz történt, ami külföldön. Hogy tehát a szecesszió és a magyar stílusnak az eredete

ugyanaz. És a sorsuk is hasonló, sőt közös. Az tehát, amit általában szecessziós stílustörekvésnek szoktak mondani, eredetében, lényegében és hatásában azonos azzal, amit általában magyar stílustörekvésnek szoktak mondani.

Tágabb értelemben a nyelvbeli, stílusbeli magyarosság a magyar észjárásnak megfelelő módja az előadásnak, konkrétan lehet magyaros kifejezés, szólás, fordulat (vagyis hungarizmus). Ellentéte a magyartalanság vagy idegenszerűség, ez leginkább németesség vagy germanizmus, latinosság vagy latinizmus, szlavizmus stb. Szarvas Gábor folyóiratának, a Magyar Nyelvőrnek egyik alapvető célja (volt) a magyartalanságok elleni küzdelem. Napjainkban viszont mind a magyarosság, mind az idegenszerűség kérdése viszonylag kevés teret kap a szakirodalomban.

A magyaros stílusra vonatkozóan Szvorényi József megállapítja többek között, hogy a magyar nyelvben alkotásukra, képzésükre és ragozásukra nézve a szavak sajátos és az indoeurópaiaktól egészen eltérő módot követnek. A névszóragozásban igen sajátos a névszók harmadik személyre utaló raggal és *-ban*, *-ben* vagy más raggal való használata a mód pontosabb meghatározására, pl.: *az étel melegében jó; odaszólt hevenyében; javában áll a bál; isten igazában*. Néha a határozószók is így viselkednek, mint: *hamarjában, frissében, általában; hányadán vagyunk?; módjával kell tenni*. Neheztelést, bosszankodást fejez ki a *várj sorodra, istenadta embere!; a hülyéje!* stb. Ilyenek a hasonlítás bizonyos nyomósító módjai, amelyek egyrészt a héberben is megvannak, pl. *uraknak ura*, azaz: legnagyobb úr; *fő-fő*, azaz: legfőbb; *szent szent szent* = legszentebb; *rosszaknakrossza, gonoszok gonosza* = legrosszabb, leggonoszabb; *halálnak halálával* = legszörnyűbb halállal; *halállal halsz meg* vagy *halván halsz meg*. A „határozatlan alakú múlt egyes szám harmadik személyének ragos alakjaira” is felhívja a figyelmet, pl. *jártomban, keltemben, jöttödben, mentedben; röptében, futtában lövi meg a vadat; jöttékor; elmentével, tudtommal, tudtomra adta* stb.

Ezek a megállapítások többé-kevésbé a mai magyar nyelvre is érvényesek, a mai beszélők is élnek azzal a lehetőséggel, hogy különös színezetet adjanak közlésüknek birtokos személyjeles főnevek alkalmazásával. A birtokos személyjelezés magyaros vonása ugyan a nyelvnek, de önmagában nem mindig képvisel stilisztikai értéket. Például: *A gyerekek szaladgálnak az iskola udvarában*. – *Elbeszélgettem a halászfiával*. – *Nem ért oda az előadás kezdetére*. – *Sanyi, vigyázz a sapkádra!* – *Ez a csapat lett a kispályás labdarúgótorna győztese*.

Vannak olyan határozóragos főnevek, amelyek birtokos személyjeles alakjukban mind konkrét jelentést, mind elvont értelmet kifejezhetnek. Például a **melegében** utalhat valamilyen helynek, környezetnek a kifejezetten pozitív hőmérsékletére: *Figyelní a lobogó tüzet, hallgatni a parázs pattogását a lángoló fahasábok melegében beszélgetve* – *sokaknak ideális állapot*. – *A levél mégis, ha volt egyáltalán, a bélésselyem simogató melegében*

marad. – A nappali melegében már jó órája olvasok. – Csak néhány perc az infrasauna finom melegében, és máris érezzük jótékony hatását. – Az infrasauna lágy melegében eltöltött pár perc felér egy kiadós masszázssal, amely kellemesen feszültségoldó hatást gyakorol az idegrendszerre. – Egy öregember áll a délkeleti sivatag tűző melegében. – Pedig hát jó lenne, jobb lenne a zimankóban búbos kemencéjének a melegében, a kis zöldkeretes ablakon át a tél fehér pillangóinak a lebegésén elmerengeni. – Azóta rejtekhelyünk melegében már hat jó barát muzsikál. – Otthon, a konyha melegében, az anyja előtt meg merte mutatni a lelke pucérságát.

Olykor hőforrásra vonatkoztatják a melegében szót: *S a tűz melegében testünk-lelkünk eggyé olvad. – Hanem utazunk, egymás melegében, a ködös hidon, egy villamoson. – Rövid ébredés után fűgén ugrált el a tavaszi napfény melegében felebarátunk. – Hideg téli éjszakákon ült kis hokedlijén a duruzsoló cserépkályha melegében és olvasott, olvasott – Tenyered melegében / hiányoddal / alszom el (Kovács Katáng Ferenc) – Vonalai és színei ritka tartózkodással az eltompult lángok melegében találkoztak.*

Néha a meleg konkrét ugyan, de a hely elvont: *Az állami öl melegében. – Az ember nem örült az esti levegő hűvösségének, hanem inkább az éj balzsamos melegében gyönyörködött. – De lásd a szívek melegében, könnyű dacolni a téllal. Ott, hol szeretnek, ott sosincs hidegség. (Szinétár Dóra dalszövege) – Szívek melegében videók minden mennyiségben! – Witt Márta: A csend melegében. Versek 2006. (Szerzői kiadás).*

Azt is jelentheti a melegében, hogy 'meleg állapotában': *Friss petrezselyemmel megszórom, azon melegében tálalom. – Manócskám eszi, a férjem a fél tepsivel melegében, remélem, nem fog fájni a hasa. – A golyókat még melegében megfürdetem benne, hagyom a lében kihűlni őket. – Ennek az édességfajtának az a különlegessége, hogy a tésztaja nagyon könnyű, levegős-habos kanállal ehető, ezért rögtön tálalni kell azon melegében. – Azon melegében tálalom. – A fűvel pedig azon melegében (de természetesen nem forrón) borogassuk be a fülünket és a környékén a fejünket is.*

Átvitt értelemben, kissé népiesen arra utal, hogy 'valamely cselekvés vagy esemény után közvetlenül; azonnal, rögtön': *Talán még melegében hajlandó lettem volna visszaadni a vételárat, de így? – „Zsani melegében feljelentést tett, csak a nevét nem adta hozzá,” – Csak azt tudnám, mi a fenének küldtem át neked anno a fájlát még melegében, ahogy le lett fordítva. – És még ott melegében megkértem a kezét! – Ezt ki kellett volna húzni, aztán melegében akár vízzel is kimosni. – Jönnek a hírek melegében – Mészöly Géza rövid értékelése még melegében. – Hidegügyben melegében kéne már valamit tenni! – Még melegében... szeretném elmondani, hogy megjelent az új Opera.*

Gyakori az azon melegében forma használata, azt jelenti, hogy 'azon frissen; azon nyomban: késedelem nélkül, azonnal': *A Toldi kéziratát olvasva, 1847 februárjában, azon melegében levelet írt Arany Jánoshoz. – Az az alap-*

*talán állítás hangzott el, hogy Tokay György RMDSZ- képviselő telefonon megpróbált ugyan azon melegében bekapcsolódni az ún. vitába. – Filmjeire a világ minden mozijában tódultak az emberek, az élelmes házimozi-cégek pedig még azon melegében gondosan kivágták belőlük a lényegtelennek ítélt részeket – Néhány praktikus tanáccsal szolgálunk „ezen melegében”.– Azt meg nem nagyon hiszem, hogy az elvett kerékpárt azon melegében kiadták a srácnak. – Hajnali öt óra van, úgyhogy még azon melegében írom le. – Törekedni kell arra, hogy az adatokat – ha csak lehet – azon melegében küldjük további feldolgozásra. – Azon melegében megvitatta a látottakat-hallottakat, – Napról napra, azon melegében örökíti meg élete vagy környezete eseményeit. – Te hitted volna, hogy az *mo szóval azon melegében körkérdés-kérdés lehetsz? – Miután megvan a nagydarab audio stream, az ember fog egy programot és beletölti azon melegében az audio streamet.*

A **dühében** leginkább azt jelenti, hogy 'azért, mert dühös volt': Ágica majdnem szétszedte Balázst dühében! – Dühében ablaküveget tört, majd kórházba került a Steaua Bukarest labdarúgócsapatának két játékosa. – Dühében szét akarta verni a kocsi. – Dühében betörte az orvosi rendelő ablakát. – Dühében még az inkubátort is összetörte egy férfi Miskolcon. – Dühében bedobott egy felest, aztán vadászkéssel leszúrta ex-nejét. – Pars Krisztián dühében mindenkinél nagyobbat dobott. – Gáspár Győző csapat-papot hátrahagyott, kis híján még Bea asszonyt is Jamaicában felejtette dühében. – Hat év börtönbüntetésre ítélték azt a brit férfit, aki dühében markológéppel rombolta le főbérője délkelet-angliai házát júniusban. – Legvégtetesebb, legnagyobb, az őrzőgést vagy az örületet érintő írásában önmaga ellen fordul, dühében magát a létrehívott formát töri, zúzza. – Ráikkönen dühében fellökött egy fotóst Silverstone-ban. – Warren majd felrobban dühében.

A következő mondatok a dühösség kiváltó okát is tartalmazzák: A bíró által az ellenfél javára a mérkőzés elején megadott büntető feletti dühében a másik csapat Daniel Hobbs nevű játékosának a fülébe harapott. – Az égedta világon semmi érdekes vagy meglepő sincs abban, hogy valaki dühében a sok aljasság látán odaszól az egyik főgenyónak, hogy ezért még lógni fogsz. – Dühében törte be az ablakokat, mert korábban nem kapott munkát az üzletben. – Vesztett, ezért dühében ásóval esett neki két nyelőautomatának egy férfi Siófokon – közölte csütörtökön a Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság sajtóreferense. – Húszezer forintnyi összegre büntettek meg egy férfit Olaszországban, mert ki dobta felesége macskáját lakásukból dühében, hogy az állat a táskájába vizelt.

Erősíti a dühében stílusértékét a hozzá csatlakozó minőségjelző: Achilleusz nem ismer kíméletet elvakult dühében. – Tehetetlen dühében a mentősökre hárítja a felelősséget. – Tóth Vera a postaládát verte tehetetlen dühében.

Olykor jelzőnek a bővítménye a dühében határozó: Csak a dühében tehetetlen ember az, aki napjainkban a hozzá közeli embernek ugrik csupán azért, mert a kormánnyal elégedetlen.

A **kínjában** leginkább olyan személlyel van összefüggésben, aki zavarban van, izgatott, tehetetlennek érzi magát, unatkozik stb., és bizonyos cselekvést 'jobb híján' végez, vagy azért teszi, hogy 'eltöltse az időt': Kínjában csakhamar rászokott a pálinkára. – Kínjában ki is ment a szobából, és a jelenetet itt is bennhagyták a filmben. – Van, aki kínjában maszkot ölt. – Kínjában azt csinál, amit akar, engem nem hoz lázba. – Erre a hapsi kínjában elejti a törülközőt. – A varga kínjában a füle tövét vakarássza. – Úgy látom, hogy te pedig holdkóros vagy, aki hajnal két óra 35 perckor kínjában lehülyéz mindenkit a neten. – Úgy is mondhatnánk, kínjában könyököl. – Kínjában az asztalra könyököl, alátámasztja a fejét, talán még a lábait is maga alá húzza, hogy leszorítson egyes izomcsoportokat. – Már sok ember kínjában nem tudja, hogy mit csináljon a pénzével. – A tiltakozó lakosság kínjában alakított egy érdekvédő szerveződést. – Az együttes többi tagja ekkor kínjában instrumentálkodott. – Kínjában nem tudja, hogy dobjon. – Szegény Meixner Ildikó, ha élne és olvasná doktorúr kívánságát, elsírná magát kínjában.

Vannak jellegzetes cselekvések, amelyeket kínjukban tesznek az emberek, mégpedig nevetés, hajtépés stb.: A szerencsétlenség ilyenén halmozása nevetésre ingerli az embert kínjában. – Ezen már tényleg csak röhögni lehet az embernek kínjában. – Mondj már néhány ilyen alibi-javaslatot, amelyen kínjában röhög a nép! – Az ember már csak vigyorogni tud ezen kínjában. – Fritzl lánya kínjában kitepte a haját. – Kínjában nem tépi teátrálisan a haját.

A beszélők néha meg is mondják a cselekvés valódi okát, és a kínjában szó csak ráadásként, nyomósításként van jelen: Unalmában és kínjában a gépet kapcsolgatja. – Ismét inába szállt a bátorsága, kínjában nekidőlt a hideg csempének. – Általában tanácstalan, kínjában különböző leegyszerűsített nevelési technikákra talál.

Olykor valódi, fájdalom miatti kínról van szó: Aztán megfájdult a gyomra, és kínjában így szólt: „Jaj, anyám, kihányom a belső részeimet!” – Először meglepetésében, aztán kínjában kiáltott fel, és ahogy fokozódott a kín, úgy fokozódott az ő hangereje is, ahogy kegyelemért könyörgött. – Freddie fájdalmasan felüvöltött és vonaglani kezdett kínjában. – Kínjában ráharap az alsó ajkára, és megérzi a vér ízét. – Örvös nyöszörgött kínjában és próbált kiszabadulni.

Az **izgalmában** szóalak feszült, nyugtalan idegállapotra utal, amely az embert valamilyen (gyakran meggondolatlan) cselekvésre készíteti: A fiamat a faluban hagytam, ahol izgalmában megivott a helyiekkel hat pálinkát. – A nyomozás és helyszínelés során megállapítottam, hogy a tolvaj a bűncselekmény elkövetése előtt izgalmában a kerítésre vizelt. – Amikor a torreador szembenéz a dühödő bikával és a spanyol aréna egy emberként zúdul fel izgalmában. – Az utolsó előtti sorban ültünk, mögöttem egy komplett család, és a kisfiú izgalmában egész végig rángatta és rugdosta a székem háttámláját. – Funar azzal vádolja Geoanát, hogy izgalmában a kabinetre szavazott. –

Ha visszaneztem az elmúlt napok bejegyzéseit, nos, nem hiszem, hogy bárki gyomorgörcsöt kapna tőlük izalmában. – Holmer izalmában verejtékezve bámulta a befőttessüveget. – Iparkodhatnál, mert Vánka már a körmeit tépi, rágja izalmában! – Izalmában csak úgy remegett a keze. – Izalmában szorosabban szorította magához a jó öreg fuvolát, és igyekezett behúzni a nyakát, kabátja gallérja mögé rejtőzve a felháborodott pillantások elől. – Izalmában többet ütött az ujjára, mint a szögre. – Kacsaszíros kenyeret evett izalmában a Nagy Fogys sztárja! – Kíváncsi lennék sok okosra, ha lenne bírói vizsgálja és menne egy ilyen meccsre, hányszor okádná tele a wc-t izalmában. – Mondta, hogy igen, tegnap este Tiszadobon megnézte, és még az ujját is megégette izalmában. – Nagyokat nyel izalmában, aztán vékony hangon mondja. – Valóban feldúlt volt, és izalmában össze-vissza hadart. – Volt, aki izalmában a körmét rágta és nem hitt a fülének, hogy a saját nevét hallja.

Gyakran cselekvésképtelenséget, tehetetlenséget, feledékenységet vált ki az emberből az izgalmi állapot: *A bejutó ismét egy „Péterke” lesz, aki izalmában az anyja nevét sem tudná megmondani. – A látogató többször kopogott, úgy látszik izalmában nem hallotta a tessékelést. – Ahogy lefele mászott, izalmában nem is tűnt fel neki, hogy nem megyek utána. – Aki követte az adást, az ekkorra izalmában már valószínűleg nem is volt annak tudatában, hogy „fogyi-műsort” néz. – Igor löni akart, de izalmában elfelejtette kibiztosítani a fegyverét. – Több száz előadással a háta mögött gondolod, hogy izalmában elfelejti a szöveget.*

Az izalmában szóhoz kapcsolódó minőségjelzővel erősítést vagy pontosítást fejez ki a beszélő: *A karrierépítés lázas izalmában sokan nem is gondolnak még tartósabb szerelmi kapcsolat kialakításra. – Azért pedig talán ne minket tegyen felelőssé, hogy kedvenc lapjának főszerkesztője választási izalmában vezénylőtábornokozza a felcsúti győzőt. – Csak nem mondják már azt, hogy a kedves versenyző úr nagy izalmában lefullasztotta a vasat. – Csakhogy farka most behúzva lábai közé, nem verdes vele vidám izalmában. – Magabiztosság és erő áradt a fajdkakasból, de elfojtott izalmában hol egyik, hol másik lábával idegesen toppantott az ágon.*

Birtokos jelző közbeiktatásával arra a cselekvésre vagy helyzetre utal a beszélő, amely az izgalmi állapotot kiváltja: *A Record Express válogatásában örökzöld indulók csendülnek most fel, lelkesítve a szurkolásban, meccsek izalmában megfáradt focirajongókat! – A tűzoltás izalmában nem tudtam jelezni, hogy minden rendben van velünk. – Két tudós, mégpedig gyakorlati tudós párharca volt ez, mégis a végső cél gyakrabban veszett el szemük elől az eszmék összecsapásának izalmában.*

Néha állatnak az izgatottságáról van szó: *A macska izalmában is gyakran tisztálkodik. Ilyen esetekben feszültséglevezető mosakodásról beszélünk.*

Némelyik birtokos személyjeles főnév annyira specializálódott a különleges jelentésben való használatra, hogy határozószóvá alakult át, megszűnt

ragos névszói mivolta. Ilyen többek között a *sebtében*, amely a régi *seb* igéből alkotott *sebite* főnév határozóragos alakja volt, mielőtt határozószó lett volna belőle. Hasonló szavak még a *javában*, a *széltében*, a *hosszában*, a *vaktában*, a *futtában* stb.

A *sebtében* (vagy népiesen *sebtiben*) határozószó régen 'menése, jövése, utazása közben: nagy sietve; sebbel-lobbal' jelentésben fordult elő, majd a *gyorsan* határozószó szinonimája lett, és a 'sietve, nagyon kevés időt szánva rá' jelentést vette fel. Előfordult *sebtén*, *sebtén*, *sebtin* változatban is.

A 'gyorsan, sietve' jelentésű *sebtében* kedvelt szava az írásbeli közlésnek: *A férfi sebtében összedobált pár holmit, taxit hívott, s centire elérte a mozgó vonatot.* – *Am csak egy bólintásra futotta sebtében.* – *Apai nagyapám ötvenhétben börtönbe került, mert ő ácsolta sebtében azt a pódiumot, melyről a forradalmi bizottság elnöke felolvasta a város követeléseit.* – *Az egyik keze, a jobbik karforgató, sebtében volt bebugyolálva egy köpennyel.* – *Bérleten kívüli, sebtében vattázott, unatkozó és felháborodott nézők kínjukban füttyögték, bravózták végig a tapsrendet.* – *Hajóroncs darabjaiból sebtében összetákoltt tutaj hányódik a végtelen tengeren...* – *Bicskákat nyújtogattak Mungó felé, aki sebtében megélesítette és visszadobálta ezeket;* – *Karakterükkel szemben a műsorvezetők szavai meglehetősen fésületlenek, és erősen hasonlítanak a sebtében kikérdezett nyilatkozók mondataihoz.* – *De hogy mégse múltak el jeltelenül e nap, egy sebtében összehozott, politikai fórummal elegyített nagyváradi író-olvasó találkozón siettünk emlékezni.* – *Sajnos gyakorta az idő szorításában egy-egy auditora, nagyfőnöki látogatásra igyekeznek sebtében „összerittyenteni” valamit.*

Az értekező próza is használja a *sebtében* szót: *A sebtében összetákoltt ágyakat dikónak, priccnek is nevezték.* – *Meglepetésre azonban Boleszláv és Mieszko egyesített erői vereséget mértek a senior sebtében összerántott egységeire a Pilica folyónál.*

A sajtónyelvben is meg-megjelenik ez a határozószó: *Magyarországon sebtében ismét átszervezték a titkosrendőrséget.* – *Sebtében összehívták a megyei küldöttgyűléseket.* – *Sebtében és az éj leple alatt ugyan, de Boc elszállította a Mátyás-szoborcsoport előtti Traianus-oszlop talapzatát.* – *A sebtében összeállott koalíciók nem szolgálják a helyzet stabilizálását.* – *Alkotmányt nem szokás sebtében módosítani, mondta hétfőn Ion Iliescu, a Szociáldemokrata Párt (PSD) tiszteletbeli elnöke.* – *Az útfelügyelet rendőre sebtében leállította a forgalmat.* – *Bölcskei Gusztáv meg is említette a miniszterelnöknek, hogy a protestánsok és a zsidók csak úgy értesültek a sebtében összehívott találkozóról.* – *Elutasítják a sebtében hozott döntést.* – *Lehet, arra kényszerülnek, hogy valamit eladjanak sebtében szerzett vagyonukból.*

Gyakran a kötetlen társalgás, illetve levelezés szóhasználatának a része a *sebtében*: *Az egészről lerítt, hogy sebtében hozták össze.* – *Sebtében elűntetjük a kávé, narancslevet, piritóst.* – *Köszönöm a javítást, sajnos csak*

sebtében vettem fel a dolgot, és így valószínűleg hibát is vétettem a helyesírásban. – Az én hibám, sajnálom, hogy egyik helyről a másik helyre rohanva csak sebtében tudtam egy ideig ide írogatni. – Egy sebtében összedobott ebéd is lehet nagyon jó... – Mint ahogy ígértem, a hétvégén sebtében porgetett cseresznye pohárkáról felteszem a jelenlegi állapotot. – Gondot okoz a sebtében kiadott Windows fix. – Sebtében beszórt pontokkal a navi sem teszi jól a dolgát. – A neten hogyan nem talált sebtében alternatív gyógymódot? – Sebtében felraktam néhányat a new yorki [!] képekből. – Sebtében arra is szakított időt, hogy tárat cseréljen.

Néha még tréfás hangvételű mondatban is megjelenik a sebtében: *A trójakia mikoron az álcázott királynő a hajóra került (igaz tudtuk nélkül) bizony sebtében kötelet oldottak, és egy harsány „Irány Trója” után elhajóztak.*

Az **eleven** főnév egyrészt élő, eleven húst jelöl, másrészt utalhat valakinek az érzékeny pontjára. A valakinek az elevenjébe szúr, vág kifejezést akkor alkalmazták, ha kellemetlenül, fájón hat valakire az, hogy megemlítenek egy titkolt érzést, vágyat, szenvedélyt, esetleg bünt, illetve céloznak rá. Valakinek az elevenje az érzékeny pontját jelenti az illetőnek; az elevenjébe vág; elevenig hat, elevenjére tapint jelentése 'mélyen érint, fájó pontot talál'.

Gyakran élő testrésze, húsr, rostokra utal: *Ha az ember órákig ébren fekszik, és tehetetlenül barátkozik a rosszal, melyet mostoha körülmények teremnek, meggyötört elevenje érzékeny szerszám lesz. – De talán ahhoz nem elegendő, hogy ennek a száradóban lévő gyökérnek még kicsirázzon az elevenje, hogy a hagyomány hagyomány maradjon. – két bűvárablakkal a szemek helyén, a kinyúlt és nedves orr elevenje fölött. (Szomorú Dezső: A touloni katona) – Olyan, mint a selyemgubó, nem látszik elevenje a sok selyme alatt. (Jókai)*

Az elevenje személyek és más élőlények fürge, mozgékony csoportjára is vonatkozhat: *A szemelvényeket a hatodik óra terhétől elcsigázottabb diákok olvasták, az elevenje meg izlelgette-értelmezte a hallottakat. – Tabák Lajos, a magyar szociofotó hősi korszakának, a Kassák köré gyűlt egykori Munka-fotókörmek utolsó elevenje ilyen ember. – Ő egyik legnagyobb elevenje a ma élő emberiségnek. – Te elevenek holtja, holtak elevenje! – Az elevenje a túlsó oldalon szőtt hálóban nyüzsgött a napfényben: bolyozott. (Brehm: Az állatok világa)*

Néha élettelen tárgyra is vonatkoztatják az elevenje megjelölést: *Kék kavargásában elveszett a rubin elevenje.*

Sajátos, elvont használatról tanúskodnak a következő mondatok: *Ebben az irodalmi destrukció-ügyben szívesen elfelejtettek hozzászólni bármely részből, ha az ember a kérdés elevenje körül piszkált. – Tehát ha tudjuk, kinek mi az elevenje, akkor ne tapossunk rá. – A démonnő élet elevenje, szívében végtelen tavaszi kék, a szerzetes halottá meredve, elméjében csak a szent révület él.*

Elavulóban levőnek vagy választékosnak minősül a **krém** főnév birtokos személyjeles alakja abban jelentésben, hogy 'valamely közösség legértékesebb, legelőkelőbb része, színe-java; az elit': *A központi cukrászdában rendszeresen összesereglik a városka krémje. – A szakma krémje utánaszámolt. – Az idén a palicsi Kisvendéglőben jött össze a város krémje. – Jelen van a sakkvilág krémje. – Kértem, hogy ők mint a magyar szellemi elit krémje kapcsolódjanak be monumentális munkámba. – Különben is mi lehetne izgalmasabb egy rakpart hosszúságnyi mesterséges strandnál, amelyen Budapest krémje „lefölkézik”. – Nemcsak a háromezer újságíró, hanem a 15 000 turista, és az európai szakintézmények krémje is hangos Belgrád és a szerbek dicséretétől. – A filmben az amerikai Joe Estevezen és John Noble-n kívül szerepelni fog a szerbiai színészek krémje is. – Már akkor is régóta birtokában tudta az első millióit, amikor a rablók táborának krémje az álkeresztes háborúkból észt veszejtve hazatért térségünkbe. – Vučić szavaival élve, az eddig felvonultatott tanúk voltak „az ügyészség tanúinak a krémje, a legjobbak, akikkel rendelkeznek”.*

Néha tevékenység minősítéseként jelenik meg a *krémje* szóalak: *Úgy utaztam el, hogy abban az évben több olyan világkupát nyertem, ahol elindult nyolc magyar, nyolc orosz, nyolc olasz, vagyis az öttusa „krémje”. – Ha Brankica kisasszony újságírása a szerb TV újságírás krémje, akkor milyen a többi.*

A gyenge főnév **gyengéje** alakja hagyományosan valakinek vagy valaminek a gyenge oldalára, gyenge pontjára, hibájára, érzékeny, sebezhető részére, tulajdonságára utal. Pl.: *A mi csapatunk gyengéje az, hogy nincs megfelelő cserekapusunk. – De mindenkinek megvan a formulája, gyengéje, amelynek érintésére kinyílik. – Az xVA panelek egyik gyengéje – amit mi eddig nem igazán tapasztaltunk – a nem élethű színábrázolás. – Bárhol versenyzett, mindent megnyert, nincsen gyengéje, tökéletes versenyző. – Gyengéje, hogy valójában nem a magánjog egyes intézményeit taglalja, hanem a rendi ország-gyűlések történetét – A készülék gyengéje a beolvasási idő. – Egyáltalán van neki gyengéje?!*

Mai szövegekben olykor valakinek a kedvencét, a szenvedélyét jelöli: *A Zacsek amerikai nagynénjének szintén a hajókirándulás a gyengéje. – Ilary be is iratkozott egy főzőtanfolyamra. Totti egyik gyengéje ugyanis a hasa. – Victoria Beckhamnek a cipő a gyengéje. Számára ez jelenti a fix pontot az öltözködésben, a ruháit mindig a lábbelihez választja. – Mswatinak van még egy gyengéje: imádja a fényűzést, különösen az autók iránt érez leküzdhetetlen vonzalmat.*

A **süketje** szóalakban rendszerint nem a 'halláskárosult' jelentés jut kifejezésre, hanem az 'ügyetlen': *Jól felkészült a süketje! A játékosokról sem közölt háttérinformációkat, melyek jók lettek volna meccs közben! – Egy áruház magánparkolójában borogat Karsai. Legfeljebb a parkolást akadályozza a süketje. – Süketje részeg volt, amikor levágta. – A süketje felakasztotta*

magát. – *Rajtam a férjem, csörög a mobilja, a süketje felveszi, erre a haver megkérdi „Kell-e segítség?”. – Arulnak hamis vizitdíjas befizetéseket, lehet, hogy 250-ért adják darabját, és mivel a magyar spórolós fajta, hát megveszi a süketje a hamisítványt is. – Nem engedte ki a keziféket a süketje. – Én asszem ledöbbszemtem volna, ha ezt így az arcomba vágják, hogy nem akarok gyereket. Honnan szedte a süketje?*

Bizonyos esetekben szervetlenül, mintegy megszólításként jelenik meg a süketje szó: *Én nem erről a kocsimról beszéltem, süketje. – Almás, süketje, ha már muszáj, tudjál mindent.*

Megtörténik, hogy a mondatban birtokos jelzője is van a süketje alaptagnak: *Aztán a motorindítás: nyomjuk a Start gombot, mint a szólásmondás süketje a csengőt, de nem történik semmi. – Sokkal összetettebb és bonyolultabb, mint amit ezekben a süketek párbeszédében (aminek én is egyik süketje vagyok) ki lehetne tárgyalni.*

Esetenként a konkrét és az átvitt értelem keveredésére kerül sor: *De ha már témánál vagyunk, olyan hangosan nézte a tévét a süketje, hogy alig bírtunk aludni, pedig vagy 20 méter van a két ház között. – Elég hangos a süketje. – Mire gondol a vín süketje?*

A süketje rendszerint személyre utal, néha azonban dologra vonatkozik: *Sárga is, citrom is, és az itteni télben érik a süketje!*

A birtokos személyjeles főnevek némelyike szóösszetétel létrehozásában is részt vesz. Ilyenek: *tojássárgája, helyszűke, barátfüle, világszépe* stb. Hagyományosan **helyszűkéről** szoktak beszélni akkor, ha kevés hely van valamire, esetleg a helyhiány, térhiány szót alkalmazzák. **Pénzszűkéről** is szó eshet, ha pénzhiányban vagy pénzzavarban szenved valaki, illetve ha pénztelenség vagy szorultság állapotába kerül. Újabban az **időszűke** szó is megjelent, analógiásan utalva az idő rövidségére, kevés voltára, ha éppenséggel nem az időzavar vagy az időhiány főnévvel él a beszélő.

Az **időszűke** főnév leginkább *-ben* ragos alakot ölt: *Időszűkében voltam, és úgy éreztem, több esélyem van arra, hogy gyakornokként tudjak elhelyezkedni. – Ha időszűkében vagy, nyugodtan ehetsz mirelit zöldséget is, mely pillanatok alatt elkészíthető. – Akkor sem kell lemondani a finom falatokról, ha időszűkében szenvedünk. – Nem beszélve a zsúfolt vizsgaidőszakról, amikor aztán tényleg időszűkében vagy, a lakbért, a rezsit és a vizgadíjakat mégis be kell fizetned. – Nyáron, időszűkében, kevés lehetőségünk maradt az erősítésként kiszemelt játékosok tesztelésére.*

Meglehetősen gyakori az **időszűke** szó névutós használata: *Az időszűke miatt meglehet, hogy csak a már meglévő adóformákat címkézik újjá. – A többiek időszűke miatt csak röviden szólalhattak meg. – Olyankor jövünk ide, amikor megfelelő időjárás vagy időszűke miatt nincs lehetőség nagyobb kirándulásra. – Az időszűke miatt a múzeum ekkor azonnal megkezdte a Van Gogh-kiállítás szállítási pályázatának előkészítését. – Amikor rövid volt a*

farsang, a kevésbé csinos lányoknak is sikerült férjet találniuk, hiszen a leányok nem értek rá válogatni az időszüke miatt.

A szóban forgó főnév határozórag vagy névutó nélkül is előfordul: *A kormányt ebben többnyire az időszüke gátolta az elmúlt két évben. – A kisgyerekek melletti időszüke kiszűri a kevésbé fontos dolgokat. – Az időszüke nem lehet meggyőző érv, hiszen a vizet, amiben a gombócok főnek, így is, úgy is fel kell forralni. – Egyes karokon utólag az időszüke és az anyagiak hiányával magyarázták, hogy nem sikerült a vizsgakérdéseket lefordíttatni.*

A birtokos személyjeles főnevek **halmozása** az erősítés eszköze lehet. Pl. *A naplóíró azon frissiben és melegében számol be tapasztalatairól és élményeiről. – Zavarában és dühében zsebkendőjével próbálta felitatni a foltot. – Ökölbe szorította a kezét, lehajtotta a fejét, hogy ne látsszon, szégyenében és dühében kiperdült a könnye.*

Leginkább mellérendelő összetétel jelenik meg ilyen szerepben: *apraja-nagyja, fiatalja-öregje, keze-lába, füle-farka, színe-java stb.*

Igen gyakori az **apraja-nagyja** főnév használata. Azt jelenti, hogy 'valamely közösségben a legkisebbtől a legnagyobbig mindenki, a gyermekek és a felnőttek együtt'. Jellegzetes birtokos jelzője a *falu* főnév: *A falu apraja-nagyja kíváncsi volt a műsorra. – A hagyományos falunap megszervezésével van elfoglalva a falu apraja-nagyja. – A helyiek részéről a szó szoros értelmében fellép a falu apraja-nagyja, az óvodásoktól az adorjáni asszonykórusig. – A látványos felújítási munkálatokból és a nagyszabású felkészülésből kiveszi részét a falu apraja-nagyja. – A mindössze 80 lakosú kis falu apraja-nagyja az utcán várta az érkezőket. – Az egész napos mulatságból nem marad ki a falu apraja-nagyja és az ide látogatók sem! – Az első ünnepséget még a hatvanas években szervezték meg, és azóta is a falu apraja-nagyja örömmel vesz részt minden évben a szervezésben. – Megmozdult a falu apraja-nagyja a pacséri falunapon. – Zsírfolásig megtelt szombaton a tornyosi művelődési ház, a falu apraja-nagyja jótekonysági műsorra gyülekezett. – Ilyenkor összegyűlt a falu apraja-nagyja és zenészó mellett, vígan kezdték meg a nehéz munkát. – A koszorúzási ünnepséget követően Oromhegyes központjában már nagy tömeg, a falu apraja-nagyja várta a vendégeket. – Az igen népes közönség kísérte rendezvénysorozatot, melyben a testvérvárosokból érkezett vendégek, illetve a falu apraja-nagyja részt vett.*

A színhely város, település, község is lehet: *A hétvégi ünnepség során a város apraja-nagyja táncolt, vigadott, vagy százezer turistával együtt. – Összegyűlt a település apraja-nagyja, öreg és fiatal, nemzetiségre való tekintet nélkül. – Ezúttal is felvonul a község apraja-nagyja, külföldi és hazai mézlovagok és még sokan mások.*

Van, amikor konkrétan megnevezik azt a települést, amelyre az *apraja-nagyja* vonatkozik: *Vasárnap Kevi apraja-nagyja összegyűlt a már hagyományosnak számító kenyérszentelésre. – Ennek a településnek lejtőin olykor*

éjjelig szánkózik Karlóca apraja-nagyja. – *A hír vétele után Gosztivár apraja-nagyja a szerencsétlenség színhelyére indult, hogy segítséget nyújtson a szerencsétlenül jártaknak. – Az illinoisi politikus fogadására a luo törzs viseletébe öltözött Kogelo apraja-nagyja.*

Olykor több településre, régióra vagy országra terjed ki a lokalizálás: Örszállás és a szomszédos falu, Regőce apraja-nagyja már várta a megbeszélt időpontban a pacséri vendégeket. – *Örültünk minden ünnepnek, a tanyavilág apraja-nagyja készült az ilyen eseményekre. – Másnap Aleksandar Karađorđević úr, akit Szerbia apraja-nagyja évek óta trónörökösként tisztelt, nyilatkozatot adott egy belgrádi lapnak.*

Az *apraja-nagyja* kisebb közössége, embercsoportra is vonatkozhat: Sokan nem tudják átérezni, mit is jelent az összetartozás, mert még sohasem élték át azt a felemelő érzést, amikor a család apraja-nagyja körülüli az asztalt. – *Kik azok a tehetséges fiatalok, akiknek oly lelkesen tapsolt a fellépések minden helyszínén a publikum apraja-nagyja. – Táncra is perdült a tömeg apraja-nagyja. – De ahogy egy kis meleg napsugár megcirógatta a tájat, meg-elevenedtek a vízpartok, és a horgászok apraja-nagyja kivonult szerencsét próbálni. – A feszület nyomában járja az utat évről-évre a szigetlakók apraja-nagyja és a külön erre az alkalomra érkező sok, távolból jött zarándok.*

Sajátos birtokos jelzők is felbukkannak az *apraja-nagyja* birtokos személyjeles főnév előtt: *Az elmúlt hét végén a modern tánc szerelmeseinek apraja-nagyja találkozott Zentán. – Az eleinte ritka adásnapokon odagyűlt (saját hokedlijüket hónuk alatt magukkal hozva) a közeli és tágabb szomszédság-rokonság apraja-nagyja. – A késő esti tűzijátékot azután a Népkert apraja-nagyja egyforma lelkesedéssel és ámulattal fogadta. – Megkerülhetetlen kérdés, hozható-e igazságos ítélet az állami csempészség ügyében, amelyben derekasan kivette a részét az akkori hatalom apraja-nagyja.*

Viszonylag ritkán fordul elő, hogy az *apraja-nagyja* magában, birtokos jelző nélkül szerepel: *A lábtenisz e sajátosan Tisza-parti változatát üzte apraja-nagyja, a végső diadalt krónikások jegyezték.*

Kettős **halmozás** figyelhető meg a következő mondatban: *A rendezvényen a horgászkereskedők és horgászciikk-forgalmazók színe-java, krémje megjelenik.*

A birtokos személyjeles főnevek **fokozása** is az erősítést szolgálja. Leginkább **figura etimologica** formájában, azaz ugyanannak a szótőnek az ismétlésével válik különleges stíluseszközzé a **birtokos személyjeles főnév**: *erőnek erejével, kínok kinja, halálnak halálával, csodák csodájára, énekek éneke, szentek szentje, virágok virága, szépek szépe* stb.

A **szentek szentje** a legszentebb helyet jelöli, szentélyre utal a vallási szóhasználatban. A **halálnak halálával** már legrégebb összefüggő nyelvelmélkünkben, a Halotti beszédben is előfordul: „Bizony, amely napon eszel azon gyümölcsből, halálnak halálával halsz”. Egyéb példák: *Ha nem tetted volna*

meg, amit kértem, haláluk halálával lakoltál volna! – Aki el meri tulajdonítani tőlem, az haláluk halálával és hosszantartó kinszenvedéssel fizet ...

Az **erőnek erejével** 'erőszakkal, erőszak árán is, erőszakoskodva' jelentésben fordul elő: *Annyi mindenestre bizonyos, hogy emberemlékezet óta a különféle népek erőnek erejével fáradoznak azon, hogy megértsék egymás beszédét, – Havasék a pánikot, fejetlenséget látva, erőnek erejével magukkal cipéltek lakásukra, a Zichy Jenő utcába. – A sötét téli hónapok alatt megugrik a bűncselekmények és az öngyilkosságok száma, és csak erőnek erejével lehet visszaszorítani az alkoholizmust.*

A **krém krémje** szó szerkezet a legelitélőbbekre, a legelőkelőbbekre utal: *Milyen konkrét haszonnal járt a legfőbb kiváltság, „a napi jelentés” olvasása, amelyhez a krém krémje jutott hozzá?*

Az erősítés néha minőségjelző által valósul meg: *A királyfi ezért éktelen dühében megölte Laioszt, és kísérei közül is csak egyetlen egyet hagyott meg hírmondónak. – El készül utazni Egyiptomba féltékeny dühében.*

A következő mondatokban mind halmozás, mind fokozás előfordul: *Igaz-e az, hogy a magyar szabadkőművességnek – ha csak nem volt a vakok vakja, a süketek süketje – látni és hallania kellett a monarchia elleni szabadkőműves aspirációt az egész világon? – ... a néző seregnek neki eresztet, vakok vakja, legjobban látsz ebbe a sötét világba, neked füled-orrod mutatja meg mik a képek, vakok vakja ez már végzet! – A rendezvényen a horgászkeszkeskedők és horgászciikk-forgalmazók színe-java, krémje megjelenik.*

A magyar irodalomban **Móra Ferenc** egyike volt azoknak, akik stílusuk magyarosságára törekedtek. Novelláiban (*Tápei furfangosok*) szép számmal fordulnak elő olyan mondatok, amelyek birtokos személyjeles főnevet tartalmaznak, és más eszközökkel együtt a stílus magyarosságához járulnak hozzá: *De bizony nincs jobb a jeges borogatásnál – bizonykodott arra haladtában a pincemester. – Itt van, amit Tápe termött, kögyelmes basa – dadogta meghajolva, de ijedtében akkorát talált hajolni, hogy kicsúszván alóla a márványpadló, elterült, mint a béka, s mind a két kezéből kiejtette a sült-tököt, rá egyenesen a Hóbajárt basa bársonypapucsának az orrára. – Megjelenetheti kelmed otthon a felséges császárnak, hogy ilyen becsülete van minálunk az ilyen békasónak. – Nem addig, még a botját ki nem adja kend, mert még boldkjában valami kárt tehetne vele bennem! – alkudott a dorozsmai bíró, s olyan füttyülést csapott nagy jókedvében, hogy a budai hegyek rigói is mind odafüleltek. – A bécsi követ majd a térdéig ejtette az állát bámultában és rémületében, mikor a fejedelem odafordult hozzá. – Azt hitte szegény feje, a magyar király most mindjárt takarodót fúvat ijedtében, de Lajos csak legyintett. – De nekem eszem ágában sincs panaszkodni. – Ebből is csak az látszik, hogy Kossuth apánk még a szakállviselésben is csakúgy eltalálta az igazat, mint egyéb tettében-vettében. – Ejnye, te csiribiri ember! – vörösödött el mérgében a király, s kihessegette az aranygombos bottal a varjút*

az ablakon. – A gyevi bíró pedig nyekkent egyet, mint a megszárt duda, betakarta magát a fülével, s **világéletében** ki nem bíjt többet alóla. – Azzal kapta magát, **mérgében** úgy kívágta az aranygöröngyöt az ablakon, hogy átgurult a szegedi határba. – Biztosan sírva fakad **örömében**, hogy ilyen militarista fák is vannak még ebben a világban. – Csak le kellett fűtyenteni a nyomdába a mettőrök gyöngyeért, Lippay Ferenc barátomért, Isten nyugtassa a haló **porában** is, szép virágos úgyában. – De hogy sohase kapadozott értük senki, kapta magát a Mátyás, hátat fordított a városnak, s a határban próbált szerencsét. Persze csak úgy vándorlegény **képében**, s éppen a kótyi országúton esteledett rá, amelyik egyenesen nekivitt a bíró házának. – Egy-szer **vaktában** kinyitottam a könyvet valahol: A szóda című olvasmányra nyitottam. – Ellenben a sisakján koronát viselt, és olyan mérgesen nézett ki alóla, hogy keresztet vetett az ember **ijedtében**. – Énbennem azonban reinkarnálódott Haynau szelleme. Már tudniillik azé a Haynaué, aki **mérgében** adott amnesziát a kötélreítélteknek. – **Felháborodásában** mind visszaküldte a bizományba kapott Szekfű-könyveket, mihelyst a harangot Pesten félreverték. – Hát csakugyan **kelmed** az? – mosolyodott el barátságosan a bojtár. – Jakab mester kezéből **ijedtében** kiesett a kolbász. – Mit lehet tudni, hogy a mennyországban hogy vannak **mostanában** a negyvennyolccal? Nem akarom valami igazoltatási eljárásba keverni az apámat. – Nagyon kevés halott dicsekedhet azzal **mostanában** Magyarországon, hogy őrála azt állapította meg a halottkém: a halál oka három tál töltött káposzta. – Nem válogatós, alkalmazkodó, földdel, klímával gyorsan megbarátkozó, ahol kell, a füzeknek is alája alázkodó, ahol lehet, a tölgyeknek is föléje törtető: sűrű termését irdatlan magasságból ereszti szélnek, de ha muszáj, bokornak is megél, és még az embernek is **kedvében** tud járni: minden levele ezüsttallér. – Ő legalább azt hitte, hogy galamb, de más ember **szemében** határozottan kétfejű sasnak látszott. – Persze hogy ösztövé a nyaka, hiszen meg van írva Priscos Rhetorban, hogy őfelsége a legnagyobb dáridón is éppen csakhogy elken-te egy kicsit az ételt a fatányéron, azt is bizonyosan csak azért, hogy Réka nagyasszonynak egy kicsit **kedvében** járjon vele. – S ez volt a magyarázata annak, hogy a szűcs mindig válla közé húzott fejjel, óvatos körültekingetéssel szemlélődött a kukucska-piacon, a tilosban járó ember **félelmével**.

Irodalom

Gyergyai Ferenc: Magyarosan (A magyar nyelv sajátosságairól). Kolozsvár, 1892.

Kincses Károly: Mítosz vagy siker? A magyaros stílus. Magyar Fotográfiai Múzeum (ISBN 9789638383240), Budapest, 2001.

Komjáthy Sándor: Magyar írók magyarossága. Magyar Nyelvőr, XXIX. évf. (1900.), 505–508.

Lyka Károly: Szecessziós stílus – magyar stílus. Művészet, I. évfolyam (1902.) 3., 164–181.

Móra Ferenc: Tápei furfangosok I–II. (Válogatott elbeszélések). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1962.

Szvorényi József: Magyar ékes szókötés. A Magyar Tudós Társaság jutalomkérdésére írt pályamunka. Buda, 1846., Magyar Királyi Egyetem (Nyelvtudományi pályamunkák 4.)

NOUNS WITH POSSESSIVE PERSONAL SUFFIXES IN THE CHARACTERISTICALLY HUNGARIAN STYLE

The characteristically Hungarian style is mainly a trend in photography, but it is also present in architecture, language usage and literature as well. Certain linguistic means make it possible for an expression to be characteristically Hungarian; among others, these are the possessive personal suffixes. The author, taking as examples sentences from the present-day Hungarian language, shows how the speakers use certain nouns with possessive personal suffixes in various meanings. He looks at nouns with adverbial suffixes and nouns with possessive personal suffixes that were once part of possessive word phrases but have detached themselves and become independent; and he also discusses accumulation or rather amplification as a means of intensification.

Keywords: style, characteristically Hungarian, possessive personal suffix, noun with adverbial suffix, adverb

CSÁNYI ERZSÉBET

FREESTYLE, BEBOP: AZ ÜTEM „LEGYILKOLÁSA”

A farmernadrágos próza stilisztikai vetületei

Freestyle, bebop: the “Massacre” of the Rhythm

Stylistic projections of jeans prose

A farmernadrágos próza („jeans prose” – JP) a rock, a beat és a dzsessz forradalmának irodalmi leképződése, s eközben nemcsak az eszmei-tematikai-motivikai-strukturálódási párhuzamokra kell gondolnunk, hanem magának a nyelvnek a zenét imitáló ritmusára, hangzására, a stílus központi szerepére is.

Tolnai Ottó *Rovarház* (1969) című regényében a farmernadrágos próza tipikus önvalloماسos narrátora a dzsesszből, a zenéből indul ki, a rögtönzés formateremtő elveit tartja szem előtt, s elbeszélésében ilyen módon szervezi a szöveget, vagyis írja naplóját, ami a mű cselekményvilágának alapja.

A mozgalom bibliájának, Jack Kerouac *Úton* (1957) című regényének stílusát áthatja az amerikai szubkultúra szlengje. Kerouac új stílust teremt, az „új spontán prózát”, melyben a divatos dzsesszirányzat, a bebop ritmikáját képezte le.

Kulcsszavak: farmernadrágos próza, beat, dzsessz, Tolnai Ottó, Rovarház, Jack Kerouac, Úton

A vajdasági magyar irodalom a kultúráköziség különlegesen előnyös pozíciójába kerül, amikor az 1950–60-as évek farmernadrágos prózáját vizsgáljuk. A farmernadrágos próza („jeans prose” – JP¹) a rock, a beat és a dzsessz forradalmának irodalmi leképződése, s eközben nemcsak az eszmei-tematikai-motivikai-strukturálódási párhuzamokra kell gondolnunk, hanem magának a nyelvnek a zenét imitáló ritmusára, hangzására, a stílus központi szerepére is.

A lázadó mozgalom az USA-ban alakul ki, de Nyugat-Európában kap igazán erőre, majd pedig világszerte megjelennek helyi változatai. De míg Magyarországon a beatkultúrának a magas irodalomban nincsenek számottevő megnyilvánulásai, addig a vajdasági magyar irodalomban Tolnai Ottó, Domonkos István, Gion Nándor jelentős irodalmi produkciót mutat fel ebben

¹ Milosevits Péter: A szerb irodalom története. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1998. 480.

a műfajban – a liberálisabb társadalmi-politikai közeg és a délszláv irodalmi kontextus hatására.

A beatkultúra fő világirodalmi képviselői Corso, Ginsberg, Kerouac, Burroughs, zenei együttesek terén pedig a Beatles, a Rolling Stones. A mozgalom elsősorban életmódváltást jelent, amit a hősök tevékenységi és mozgásköre mutat fel: betájoló pont a buli, a kocsmá, a csavargás. Jellemző, hogy az elbeszélő ezekben a regényekben önéletrajzi modorban adja elő élményeit, közvetlenül, a fiatalok beszélt nyelvén, a szleng, az argó és a diáknyelv vulgáris töltelékszavakkal és a szex kifejezéseivel teli stílusában. Az obszcén szavak markánsan jellemzik a lázadó huligánfigurákat, akik a tipikus elfuse-rált értelmiségi és a művészhajlamú, lázadó fiatalemberek ötvözei.

A farmernadrágos prózában kétféle menekülés, vándorlás van: vagy a faluból a város felé, vagy a városból a nyílt autópályák, a vidék felé. Eredetileg a városból menekülő fiatalok mennek neki a világnak, a civilizációból való kiszakadással kísérleteznek (autóstoppal utaznak), később a vidéki huligánok az elmaradottságból a civilizáció felé menekülnek. De bármelyik vándorlás is ölt formát, mindig tengő-lengő, felesleges emberekről van szó. A beat eredetileg a szegények, a társadalom periferiáján élők lázadó kultúrája.

A beatirodalom és még inkább a beatzene jellegzetes rendezvénye a popfesztivál, szélsőséges megnyilvánulása a „happening”. A beatkultúrával érintkezik a dzsessz néhány válfaja is. Nagyon is kézenfekvő tehát e művek nyelvezetének zeneiségét, a modort, a stilisztikai vonatkozásokat szemügyre venni.

Tolnai Ottó *Rovarház* (1969) című regényében a farmernadrágos próza tipikus önvallomások narrátora a dzsesszből, a zenéből indul ki, a rögtönzés formateremtő elveit tartja szem előtt, s elbeszélésében ilyen módon szervezi a szöveget, vagyis írja naplóját, ami a mű cselekményvilágának alapja.

A regény a dzsesszszimprovizációt kísérli meg leképezni nyelvi formai-stilisztikai eszközökkel. Az elemzések e narratíva központi mozzanataként magát az írást, a rögtönzött jegyzetelést, a hétköznapi lét esetlegességeinek „kottázását”, a naplófeljegyzések készítését emelik ki.

A *Rovarházban* a „tanulókörökhöz” hasonló nemzedéki összejöveteleken, „lakomákon” a főhős egyik társától azt a feladatot kapja, hogy jegyzeteljen: „jézus parancsolt rám okvetlenül vegyél egy naptárt és mindent hangsúlyozta mindent jegyezz fel”². A farmernadrágos próza beszélt nyelv jellegét egészíti itt ki az írásbeli rögzítés, ami a nemzedék önmitizáló készségének tünete.

A *Rovarház* azonban – az írásaktus motívumának kultikussá növesztése ellenére is – a hanyagon áradó **hangos** beszélt nyelven szólal meg.

A beatirodalom gáttalanul hömpölygő asszociációkat halmoz, szerkezeteket bomlaszt, szavakat zuhogtat. Ezt valósítja meg Tolnai is a központozást

² Tolnai Ottó: *Rovarház*. Forum, Újvidék, 1969. 34.

mellőző, kukacokként araszoló szavak, betűk áradásával a műben, amelyben a lejegyzés gesztusa egyben az önreflexió írószerepben való tetszelgés motívuma is. De rögtön kapcsolódik ehhez a nemzedéki szerveződés, a nemzedéki lázadás igénye, mert az írás a *Rovarház*-ban úgy jelenik meg, mint **titkosírás**. A vérrel írott titkos, misztikus szövegek motívuma, az írógépét verő – pókhálót szövögető hős alakja arra hívja fel a figyelmet, hogy a fiatalok társadalmi csoportja elkülönül, ahogy nyelvhasználatuk is kasztjellegű.

Aleksander Flaker³ több síkon is érzékeli e művekben a növendékek és a felnőttek világa közötti szakadékot. Szerinte szembenáll az „én” az „ők”-kel, a „mi ketten”, az „én és a barátaim” „velük és az ő intézményeikkel, állandó értékeikkel”, a „mi kultúránk” az „ő kanonizált kultúrájukkal”, végül a „mi nyelvünk” „az ő standardizált nyelvükkel”. A nyelv fegyver, az elkülönülő értékrendszer mutatója, önkifejezési mód.

A farmernadrágos próza sajátos nyelvvezetettel él, a szlenget használja hősei világának legattraktívabb médiumaként. A szleng mindig a nyelvi elkülönülés hordozója. A szleng éppen az a **titkos beszéd**, amelynek kulcsa csupán az adott réteg kezében lehet, s amelyet a *Rovarház* tematizál. Nyilvánvaló, hogy „a szlenghasználat elsősorban a szóbeli kommunikációban valósul meg, és írásbeli előfordulása tipikusan csak e szóbeli kommunikáció másodlagos megjelenítéseként található meg.”⁴

A hippi, a hipster tudja, hogy a mai ember sorsa: „kiszakadni a társadalomból, gyökértelenül élni, felfedező útra indulni az én lázadó ösztöneinek feltérképezhetetlen birodalmába”. Ez egy ellenkultúra, melyet a lázadás és a kultuszok jellemeznek. Leegyszerűsítve: 1. a minden ok nélküli lázadás anarchiája, 2. közösségkultusz, szegénységkultusz, kábítószerkultusz, szexkultusz.

A szlenggel foglalkozó szakirodalmi kutatás igen komplex jelenségként ismeri fel azokat a nyelvi minőségeket és jellegzetességeket, amelyek e rétegnyelvhez kötődnek:

„A tipikus szlengbeszélő inkább férfi, mint nő. A szleng inkább a fiatalok, mint az idősök nyelvhasználatára jellemző. A szleng inkább a műveletlen, mint a művelt beszélő jellemző nyelvi sajátossága... Olyan deviáns csoportok tartoznak ide elsősorban, mint a bűnözők és a szélesebb értelemben vett alvilág. Ezek nyelvét gyakran tolvajnyelvnek, jassznyelvnek stb. nevezik. Néhány kutató ezeknek a beszélőknek a nyelvét tekinti a szleng magvának és meghatározó részének. A tipikus szlengbeszélő inkább városi – sőt nagyvárosi –, mint falusi.” „Vannak, akik a szlenget olyan nyelvnek tekintik, melyet főleg az alvilág használ (a szleng mint tolvajnyelv; vannak, akik szerint a szleng a barátok közti nagyon fesztelen, bizalmas nyelvhasználat; vannak,

³ Aleksandar Flaker: *Proza u trapericama*. SNL, Zagreb, 1983. 47.

⁴ Kövecses Zoltán: http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut

akik a szlenget az ifjúsági nyelvvel azonosítják; vannak, akik a szlengben a »nép költészetét« látják; és vannak, akik számára a szlengszavak kreatív beszélők rövidéletű, változékony produktumai. Továbbá a szlengdefiníciók egy része szociologizál, vagyis bizonyos többé-kevésbé zárt csoportok nyelvvel azonosítja a szlenget, más része pedig pszichologizál, vagyis a szlenget olyan nyelvnek tartja, amelyet az egyén a csoportba való tartozás kifejezése céljából használ.” „A szleng jellemzően azoknak a nyelve, akik a nyelvi és nem nyelvi hatalomból ki vannak rekesztve (fiatal iskolázatlan deviáns férfi), a szleng a nem-standard nyelv részeként él a társadalom tudatában.”⁵

A szleng a hősök nagyon bizalmas, fesztelen, informális beszédhelyezteit érzékelteti. Tolnainál is érvényes, hogy a szlengszavak túlnyomórészt tréfás, humoros, nem komoly attitűdöt tükröznek és nyomatékosítanak a regényben. A hősök hozzáállása a nyelvi rendszerhez kreatív, újító, szemben a konzervatív, kódkövető magatartással. Ezenkívül a szlenget, az argót a képes, metaforikus gondolkodásmód jellemzi, s mégis, az igazságot leplezetlen direktséggel, palástolatlan szókimondással fejezi ki. Ezért a szlenget közönségesnek, durvának, vulgárisnak tartják, kifejezései sokszor tiltottak a társadalmi normák szerint.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a szleng milyen nyelvi cselekvést jelent, akkor kitűnik, hogy a leírason túl a megszólítás, a nyomatékosítás, a különböző érzelmek kifejezése, a felszólítások, az elutasítások dominálnak. A tolvajnyelv, a nemzedéki rétegnyelv, a „titkosírás” kizárja azokat, akik nem tartoznak a csoporthoz, másrészt – lélektani szempontból – kollektív azonosságtudattal vértelmezi fel a beszélőket.

„Az amerikai szleng az amerikai angol és szélesebben az amerikai kultúra egyik fontos ismertetőjegye, amely az amerikai angollal párhuzamosan alakult ki a 17. század kezdetén.” Útja tehát ugyancsak hosszú, amíg elérkezik a 20. század 50-es éveéhez, a hippimozgalmakhoz.

Az amerikai szleng és a beatirodalom megkerülhetetlen előzménye Jerome Salinger 1951-ben megjelent, *Zabhegyező* című neopikareszk énrégénye, amelyben Salinger páratlan nyelvi virtuozitással alkalmazza a csibésznyelvezetet az életszerű, kamasz hang és érzékenység kialakítására.

A mozgalom vezéralakja azonban Jack Kerouac lett, aki az *Úton* (1955) című regényével a hagyományos életforma elleni lázadók nemzedéki érzését ragadta meg.

Kerouac „stílusát áthatja az 50-es évek szlengje, másrészt, s ez a nagyobb kihívás, egy olyan szubkultúra nyelvezetéről van szó, mely a magyarban nem létezik, így a fordítónak (Bartos Tibornak) valamiféleképpen meg kellett ezt a nyelvezetet (s vele együtt az imagináris magyar szubkultúrát is) teremtenie. Az *Úton* a beatmozgalom, a hipsterek és a csavargók (hobók)

⁵ Kövecses Zoltán: http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut

bibliája. Kerouac a regény első változatát 1948-ban írta meg, de többszöri átvizsgálás után a mű csak 1957-ben látott napvilágot... Kerouac új stílust használ, az általa megteremtett ún. »új spontán prózát«, melyet az akkoriban igen divatos dzsesszirányzatnak, a bebopnak szövegbeli és ritnikai megtestesítőjének használt, így a regényben ez a zeneiség egyike a kulcsfontosságú stíluselemeknek.”⁶

Tolnai Ottó *Rovarháza* Salinger és Kerouac nyelvezetétől eltérően nem dúskál a szlengkifejezések sokaságában. A szerző nem arra a magától értődő gesztusra épít, hogy beszédével, különleges nyelvhasználattal ábrázolja hőstét. Jóval bonyolultabb képletet alkalmaz, s a szleng csupán néhány fontos akkorddal határozza meg a kialakuló regényvilágot. Elsősorban a nemi tabutémák leírására használ metaforikus szlengkifejezéseket. A szexuális aktusra vonatkozó kifejezések esetében jellemző, hogy az amerikai szlenget is mennyire áthatja a metafora, s a rá épülő hiperbola.

Néhány példa a Tolnai-regény visszatérő szlengszavaiból:

„oda se fűtyülsz” (10), „harapok a kínai motyókra” (11), „át kellene ugrani” (11), „józsefék meg valami öregasszonyokat pumpálnak s ez nem is lenne baj csak hát mind a két tanti férje fejes ürge” (13), „szörnyen lerongyolódott” (23), „nem gatyázhatok” (46), öregem (79), marhával (85), egykutya (90), odarókáz-tál, atyus, a farkad (100), fasza gyerek, a sörénye (101), pasas (101), kipasszírozni (102), „előrszegezett lándzsával” (102), népi motyó (102), „mi a fene” (103), fenekükre sózni (110), „felszedett valami arabust” (111), a majom kiöli hegyes vörös pasztell krétáját (111), „piszokul” (134), „nincs kizárva isteni fánkot verhettem volna az öregasszonyból gumibotom közepén mindjobban éreztem hogy még az elefántot is megtermékenyíteném” (143), „azt mondta már a seggén jön ki ez a nagy pompa” (175), öreg faszi (183), „valóban nem sikerült senkit sem megtaszítanod” (188), „fogalmatok sincs arról hogy mit néztek csak szartok versenyeztek melyiktek tud nagyobb sületlenséget beköpn-i” (190), „nem fogja megüszni”, „megeszi a fene” (193).

A beat a magyar irodalom számára teljesen újszerű és sokkoló stíluselemeket tartogatott. Csorba Gábor szerint, „a magyar irodalom egyik stílusában sem volt ez a nyelvhasználat annyira kifejezett, hogy a fordítók vonatkoztathatták volna azt az amerikai művek nyelvezetére, így minden egyes új alkalommal a fordító kellett hogy legyen az, aki a magyar nyelv legelgűgöttabb zugaiból, akár mesterségesen is, összeállított egy ilyen szlengszerű beszédmódot.”⁷

⁶ Csorba Gábor: Koreográfia gúzsba kötött táncoláshoz? (avagy lehet-e a fordításnak poétikája?) = Csányi Erzsébet, szerk.: Horizont és tudásmódok. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2005. 69.

⁷ Csorba Gábor: Fordítás mint stílus-teremtés = Csányi Erzsébet, szerk.: Látószög. Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007. 201.

Gyepes Judit Salinger-fordításában ez ilyen mondatokban csapódik le: „Hát ha tényleg kíváncsi vagy rá, először biztos azt szeretnéd tudni, hogy hol születtem, meg hogy milyen volt az én egész tetű gyerekkorom, meg hogy mik voltak a szüleim, mielőtt beszereztek engem, meg minden, szóval hogy egy ilyen Copperfield Dávid-féle marhaságot adjak le, de ehhez nincs kedvem. Először is unom ezt a témát, másodszor a szüleimet sorba megütné a gutman, ha nagyon mélyre találnék túrni a dologban. Az ilyesmire rém érzékiek, főleg az apám. Rendese is, meg minden, nem mondom, de rém érzékiek.”⁸

Bartos Tibor Kerouac-fordításában pedig még töményebb a nyelvteremtő erő:

„Téptünk mint a meszes, és a pilóta, amíg bírta tüdővel, ordította a történeteit, aztán abban az aiai városban, ahol évekkel később Deannel megállítottak, mert úgy nézték, loptuk a Cadillacünket, beverte a hunyót pár órára azon ültő helyében... És mindenfelé gyöngé pipihús, amerre csak néztem Des Moines-ban – érettségiző-formák, mentek haza az iskolából –, de most elhessentettem a huncut gondolataimat, és megfogadtam szentül, hogy majd Denverben adok a citerának.”⁹

FREESTYLE, BEBOP: THE “MASSACRE” OF THE RHYTHM

Stylistic projections of jeans prose

“Jeans Prose” – JP is the literary depiction of the rock, beat and jazz revolution, and it is not only the ideological, thematic, motivic and structural parallels that we should have in mind but also the central role of style, that of the language which imitates the rhythm and sound of music.

The typical self-confessed narrator of Jeans Prose in the novel *Rovarház* (1969) (*Insect House*) by Ottó Tolnai starts out from music: jazz, and keeping the formative principles of improvisation in mind, creates his text, that is, writes his diary which forms the basis of the plot of the work.

The style of the work that is considered to be the bible of the movement, the novel *On the Road* by Jack Kerouac, is imbued with the slang of American subculture. Kerouac has created a new style, the “new, spontaneous prose”, in which he depicts the rhythm of bebop, the new fashionable trend of jazz.

Keywords: Jeans Prose, beat, jazz, Ottó Tolnai, *Rovarház* (*Insect House*), Jack Kerouac, *On the Road*

⁸ J. D. Salinger: Zabhegyező. Európa, Budapest, 2001. 5.

⁹ Jack Kerouac: Úton. Európa, Bp., 1983. 19–21.

CSEH MÁRTA

AZ ELAVULT/RÉGIES SZAVAK SZÓTÁROZÁSÁRÓL

On Entering Archaic/Obsolete Words into Dictionaries

Az archaizmusok (régi, régies, ill. elavult és elavulóban levő szavak) a szókészlet periferiális rétegéhez tartoznak. Az archaizmusok lényegéből adódóan különböző korok szótáraiban a régies stílusárnyalatúnak jelzett nyelvi alakzatok eltérőek. A lexikográfiát a szókészletten és a stilisztika segíti az archaizmusok elbírálásában és földolgozásában: újabb szavak kaphatják meg a „rég(i)es” jelzést, mások, amelyeknek további leltározása az idő múlásával és a nyelv-állapot változásával indokolatlanná vált, kimaradnak a szótári anyagból.

Azótárak készítőinek mind a vezérnyelv, mind pedig a célnyelv vonatkozásában tájékozódniuk kell a szavak régi(es) stílusminőségét illetően is. Stilisztikailag differenciálatlan, ill. nem-elavult szóhoz régies, elavult értékű célnyelvi ekvivalenst kapcsolni ritkán célszerű. Leginkább olyankor tapasztalható ilyesmi, ha valamilyen „belső egzotizmus” (kifordítási eljárás) útján vagy más módon értelmezendőből értelmezővé válik.

Sokszor nagyon hasznos a vezérnyelvi archaizmus köznyelvi szinonimáját is megadni a régieség magyarázójaként.

Kulcsszavak: archaizmus, szótári archaizmus, vezérnyelvi archaizmus, célnyelvi archaizmus, szókészlet, lexikográfia

Az archaizmusok (régi, régies, ill. elavult és elavulóban levő szavak) a szókészlet periferiális rétegéhez tartoznak. Olyan szavak, szószerkezetek ezek, amelyek „régőbbi korok nyelvéllapotának felelnek meg, s így a mai nyelv egyáltalán nem vagy csupán meghatározott célra használja őket.”¹ Az archaizmusok lényegéből adódik, hogy az általános fordítói szótárak anyagában viszonylag kis számban vannak jelen: 2–5% körül alakul azoknak a szócikkeknek a száma, amelyekben a címszóra, a címszó valamely jelentésére vagy valamelyik értelmezőre vonatkoztatva régiességre utaló jelzés található. A fordítói szótárakba az archaizmusoknak nem a legjellegzetesebb esetei kerülnek be, hanem inkább azok a kevésbé jellegzetesek, amelyek archaizálódása, a köz-

¹ Fábíán–Szathmári–Terestyéni: *A magyar stilisztika vázlata*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974. 43.

használatú szavak köréből való kiszorulása éppen csak hogy megkezdődött. Valódi, jellemzően régi korok nyelvéllapotát idéző archaizmusok földolgozása a szinkron jellegű lexikográfiákban csak egészen ritkán kerül sor.

Az archaizmusok lényegéből adódóan különböző korok szótáraiban a régies stílusárnyalatúnak jelzett nyelvi alakzatok eltérőek. A lexikográfiát a szókészlettan és a stilisztika segíti az archaizmusok elbírálásában és földolgozásában: újabb szavak kaphatják meg a „rég(es)” jelzést, mások, amelyeknek további leltározása az idő múlásával és a nyelvéllapot változásával indokolatlanná vált, kimaradnak a szótári anyagból.

A szótárak készítőinek mind a vezérnyelv, mind pedig a célnyelv vonatkozásában tájékozódniuk kell a szavak régi(es) stílusminőségét illetően is. Stilisztikailag differenciálatlan, ill. nem-elavult szóhoz régies, elavult értékű célnyelvi megfelelőt (=ekvivalenst) kapcsolni ritkán célszerű. Leginkább olyankor tapasztalható ilyesmi, ha valamilyen „belső egzotizmus”² (kifordítási eljárás útján vagy más módon) értelmezendőből értelmezővé válik. He-lyenként kultúrtörténeti szempontból mégis pozitívan értékelhető az ilyen archaizmusok szótározása is. Pl. a *Magyar–angol szótárban*³:

fedeles: ~ *kocsi* covered wag(g)on, prairie schooner (US†)

Az ilyen, stilisztikailag „inadekvát” értelmezés fordítottja, ha egy vezérnyelvi archaizmusnak a célnyelvi megfeleltetését csak stilisztikailag közömbös szóval lehet megoldani. Pl. a *Magyar–orosz szótárban*⁴ lásd a **fakupa**, a készülő *Magyar–szerbhorvát szótár*⁵ cédulái között a **fakilincs**, **faktum 2.** értelmezését! Sokszor nagyon hasznos a vezérnyelvi archaizmus köznyelvi szinonimáját is megadni a régiesség magyarázójaként. Az a közhasználatú szavak esetében természetes jelenség, hogy stilisztikailag differenciálatlan szónak stilisztikailag differenciálatlant feleltetünk meg, vagyis hogy a lexikográfiái azonosítás ugyanabban a stílusközegben történik, az archaizmusoknál nagyon ritka, (l. a *Magyar–szerbhorvát szótárban* a **fegyverkovács** szócikket), és tulajdonképpen gyakorlati jelentőségük is egészen kicsi.

A szótári archaizmusok túlnyomó többsége vagy csak a vezérnyelv, vagy csak a célnyelv vonatkozásában tekinthető archaizmusnak. Általában az a gyakoribb, hogy a „rég(es)” jelzés a vezérnyelv valamely elemére vonatkozik. (Ellenben ismerünk olyan szótárt is, amelyben szerkesztői koncepció szerint csak célnyelvi adat kapott stilisztikai – így (egyebek mellett) elavult voltára utaló – jelzést, s az a néhány vezérnyelvi címszó, amely esetleg régies

² V. P. Berkov terminusa.

³ *Magyar–angol szótár*. Szerk. Ország László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965.

⁴ *Magyar–orosz szótár*. Szerk. Hadrovics László–Gáldi László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

⁵ *Magyar–szerbhorvát nagyszótár* (készülőben)

hangulatúnak/tartalmúnak is tekinthető, vagy valamilyen szaknyelvi utalást (pl. történettudományi műszóként jelenik meg), vagy valamilyen kiegészítő magyarázatot kapott a stílusminősítés helyett.⁶

A vezérnyelvi archaizmusok legkönnyebben fölismerhető csoportját a fogalmi archaizmusok képezik. Ezek „olyan szók és szókapcsolatok, melyek az általuk jelölt fogalommal együtt kikoptak a használatból.”⁷ Közös vagy hasonló kulturális hagyatékkal bíró nyelvek esetében értelmezésük alig nehezebb, mint a közhasználatú szavaké. (L. például a **fáklyászene** vagy a **farsang** címszó alatt a *Magyar–szerbhorvát szótár* anyagában! Megjegyzésként idekíváncozik, de erre itt nem volna célszerű kitérni, hogy a **farsang** mennyiben tekinthető archaizmusnak; a cédulaanyagban mindenestre ezt a jelzést viseli.) Ha azonban ez a kulturális-történeti háttér az adott szó vonatkozásában nagyobb eltérést mutat, abban az esetben leginkább csak a körülírás jöhet számításba mint (viszonylag) kielégítő értelmezési lehetőség. (Pl.: a *Magyar–szerbhorvát szótár* cédulaanyagában: **farkasgúzs**, **falukutatás**; a *Magyar–angol szótárban* **falujáró**: ~ *mozgalom*; a *Magyar–orosz szótárban*: **faramuci**, **fecskerakás**.)

A stilisztikai, szóképzettani rendszerezés szerint az archaizmusok másik csoportját a formai archaizmusok képezik⁸. Szótárakban ezekkel csak elvétve találkozhatunk: a szócikkfejen vagy mint különleges címszóvariáns tűnik fel néha egy-egy (pl. a *Magyar–szerbhorvát szótár* anyagában **feddhetlen** [=feddhetetlen], **fársáng** [=farsang]), vagy pedig a címszó nyelvtani viselkedésével kapcsolatos adatok között – az ún. „nyelvtani szerelésben” jelentkezik (pl. a *Magyar–szerbhorvát szótár* anyagában **falu** ~*ja* v. *fálva* **obs**, ~*t* v. *falvat* **obs**).

A szótárakban található vezérnyelvi archaizmusok leggyakrabban a jelentésbeli archaizmusok köréből kerülnek ki.⁹ Többnyire többjelentésű szavak szócikkei a hordozóik, olyan köznyelvi szavakéi, amelyeknek valamelyik mellékjelentése (esetleg több is) régiesnek vagy elavultnak tekinthető. (Pl. a *Magyar–orosz szótárban*: **fabrikál** 3., **falka** 2., **fás** 3.; a *Magyar–angol szótárban*: **fajiság**, **fajvédelem**, **faktúra** 1.; a *Magyar–szerbhorvát szótár* kéziratanyagában: **fajankó**, **fajzat**, **fakó**, **fecskend**, **fedélzet** stb.)

A célnyelvhez kötődő szótári archaizmusok többségükben jelentésbeli archaizmusoknak tekinthetők. (Pl.: a *Magyar–orosz szótár* 1. kiadásában: **f** 1., **fegyverzet**; ugyanennek a szótárnak a további kiadásában: **fajtalan** I., **fajtalanság** 1., **fátum**; a *Magyar–angol szótárban*: **fafaragvány**, **fájlal**, **fáklya**; a *Magyar–szerbhorvát szótár* kéziratanyagában: **fakul** 1., **falubíró** stb.) Néha, kivételesen, régies hangulatú szókapcsolat is föltűnhet mint ekvációs lehetőség (pl. a *Magyar–szerbhorvát szótár* anyagában: **fázik** 1. *úteti zimu*).

⁶ A *Magyar–orosz szótár* első, 1952. évi kiadásáról van szó.

⁷ Fábíán–Szathmári–Terestyéni: i. m., 44.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

A szótári archaizmusok formailag többnyire a stílusminőségre vonatkozó rövidítéssel vagy grafikai jellel különböznek el a szótárszöveg más részeitől. A *Magyar–angol szótár az obs[olete]* rövidítést és a † jelet, a *Magyar–orosz szótár a rég(ies)* rövidítést, a mi *Magyar–szerbhorvát* szótárunk pedig, a *Magyar–angol szótár*hoz hasonlóan az *obs[olete]* rövidítést tartja fenn a számukra.

A magyar nyelv értelmező szótára külön minőségként jelöli a szavak *rég[ies]* és *elav[ult]* mivoltát. A fordítói szótáraknak ilyen megkülönböztetésre nincs szükségük, és ebből adódóan nem is alkalmazzák.

A jelölt archaizmusok mellett a szótárakban olyan szavak is találhatóak, amelyek mellett nincsen ugyan ott a régiességükre utaló stílusminősítés, de azért kielégítik az archaizmus fogalmát a lexikológiai definíció szerint. Vagy kiegészítő magyarázat vagy más jellegű (szakmai, szaknyelvi használatra utaló) jelzés utal ilyenkor arra, hogy esetükben is valamiképpen a nyelvi múlt felé mutató adatokkal van dolgunk. A következőkben felsorolok néhány ilyen adatot is, olyanokat, amelyekre az erre az alkalomra megvizsgált szótárakban bukkantam:

- a) Vezérnyelvi adatok. A *Magyar–orosz szótár*ban: **falanx tört**; **falkamester**: *udvari ~ tört*, **falkony tört**, **fanarióták tört**, **fehérgárdista tört** stb.; a *Magyar–angol szótár*ban: **falkorona rég**, **faragott**: *~ kép [bibliai] †*, **farizeus tört**, **fárosz** [ókori], **fegyvertánc** [a régi görögök-nél], **fehérgárdista tört** stb.; a *Magyar–szerbhorvát szótár* céduláin: **falanx hist mil**, **faluközösség hist**, **falukutatás pol hist**, **farizeus hist rel**, **fegyverjog hist**.
- b) Célnyelvi adatok. A *Magyar–orosz szótár*ban: **f 1.**, **falu 1.**, **faipari**: *~ vállalkozó [szoc e]*, **falusi I. 1. tört**; a *Magyar–angol szótár*ban: **favázás**: *~ épület [GB régen]* stb.

Ha formailag nem is, de tartalmilag a fentiek is archaizmusoknak tekinthetők a lexikográfiában. Nem egy esetben szótára (és szótárszerkesztősége/ szótárszerkesztője) válogatja, hogy ugyanaz a szó, kifejezés milyen jelölést kap, illetve hogy jelölt vagy lappangó régiességgként kerül-e földolgozásra. Az összevető szótárvizsgálat számos esetben vet fényt ilyen eltérésekre.

ON ENTERING ARCHAIC/OBSOLETE WORDS INTO DICTIONARIES

Archaisms (archaic, old-fashioned, or rather obsolete or obsolescent words) are on the periphery of the dictionary. Given by the nature of archaisms the language formations labelled as stylistically obsolete differ in dictionaries of various ages. Lexicography is aided by lexicology and stylistics

in judging and analyzing archaisms; newer words can become labelled as archaic, others whose further inventory has become unjustified due to the passing of time or the changes in the state of the language may be left out of the dictionary.

Dictionary makers have to gather information concerning the archaic stylistic qualities of words both in the source and in the target language. It is rarely expedient to pair a stylistically undifferentiated, that is, non-obsolete word with an obsolete target equivalent. We can come across this mostly in the case when by way of some “inner exoticism” (converting) the word to be interpreted becomes the interpreter.

It is often very useful to give the colloquial synonym of the archaic word in the source language to interpret the archaism.

Keywords: archaism, dictionary archaism, source-language archaism, target-language archaism, lexis, lexicography

LÁNCZ IRÉN

A TUDOMÁNYOS STÍLUS NÉHÁNY SAJÁTSÁGA

Hasonlatok és metaforák a nyelvelméletekben

Some of the Characteristic Features of the Academic/Scholarly Style
Similes and metaphors in linguistic theories

A tudományos stílus sajátosságai közé tartozik az egyértelműség és a pontosság, és meg szokták jegyezni vele kapcsolatban azt is, hogy nem jellemzi a képszerűség és a szemléletesség. Ez azonban nem egészen így van. A dolgozat bemutatja, hogy a nagy elméletalkotók (Saussure, Hjelmslev és Chomsky) szövegeiben vannak szóképek és alakzatok, többek között metaforák és hasonlatok, melyek az elvont fogalmak jobb megértését, a bonyolult összefüggések szemléletessé tételét szolgálják.

Kulcsszavak: tudományos stílus, hasonlat, hasonlóság, metafora, fogalmi metafora, metaforikus kifejezés, forrástartomány, céltartomány, frazéma

A tudományos stílus a tudományos művek (monográfia, tanulmány, tudományos cikk, referátum, korreferátum, recenzió stb.) jellemző stílusa. Ez az egyik funkcionális stílus.

A stílus fogalmának megváltozott az értelmezése, meghatározásának egész sora ismert. Sokáig úgy tanították, hogy a stílusválasztás. Az elmúlt évtizedekben többféle megközelítésből születtek a meghatározások, az egyik például pragmatikai, eszerint a stílus viselkedési normák nyelvi realizációja (Brauer). Harweg a szöveg felől szemléli, s meghatározása szerint a szövegalkotás módozata. Andersson is a szövegből indul ki, s annak megkülönböztető sajátóságaként definiálja. Tolcsvai Nagy Gábor kiindulópontja a kommunikáció: „A nyelvi kommunikáció nem egyszerűen valamilyen tartalomnak, »mondanivalónak« a közlése, hanem egyúttal mindig valamilyen viselkedés, két vagy több ember interakciója, egymáshoz való valamilyen viszonyulása. Ennek a viszonyulásnak egyik legfontosabb kifejezője, reprezentálója a stílus” (TOLCSVAI NAGY 2006; 628). A stílus alapja, írja Tolcsvai Nagy, a nyelvi variancia. Azaz ugyanazt a tényt többféleképpen is kifejezhetjük, legyen szó bármilyen műfajról.

A tudomány nyelvét is, mint egyfajta sajátos interakciót, sok minden befolyásolja. Elsősorban magának a tudománynak a célja: azaz a valóság törvényeinek és összefüggéseinek megismertetése.

A tudományos stílusra jellemző sajátságok leírásában nincsenek nagy eltérések. Azt szokták kiemelni, hogy a világos, logikus, pontos, tömör, egyértelmű beszédminőségre való törekvés és az emocionalitás gyenge foka jellemzi (KABÁN 1982; 350). A tudományos szöveg írója pontosságra, teljességre, részletes magyarázatra és következetes felépítésre törekszik, és ezek a nyelven kívüli tényezők határozzák meg a tudományos stílus nyelvi megszerkesztettségét.

Meg szokták még említeni, hogy a tudomány nyelvében nagy számmal vannak szakszavak, a tudományos munka írója egyértelműen fogalmaz, és azt is megjegyzi, hogy a szemléletesség, képszerűség nyelvi eszközeivel takarékosan bánik. A pontos fogalmazással kapcsolatban Kabán Annamária a következőket írja: „a tudományos nyelvhasználat tükrözi az egyetemes logikai viszonyokat és a valóság vizsgált tartományainak a belső logikáját, viszonyhálózatát. Vagyis a tudomány nyelvét a szabatos, egyértelmű és normatív szóhasználat és mondat- meg szövegszerkesztés jellemzi. Mivel a tudományos nyelv a racionális tartalom optimális kifejezője, legfőbb ismérve a pontosságra való törekvés” (KABÁN 1982; 350).

A tudományos stílusban is érvényesülő változokkal kapcsolatban a következők állapíthatók meg: a) magatartás szempontjából választékos, b) a helyzet szempontjából közömbös, c) az érték szempontjából is közömbös, d) az idő szempontjából talán közömbös, de van újszerű is benne. A tudomány nyelve tárgyilagos stílust kíván, de lehetnek benne a magatartás szerint kissé bizalmas elemek is, érték szerint lehetnek benne olyan elemek is, melyek értékmegvonónak minősíthetők. Tehát a tudományos stílus nem feltétlenül homogén.

A stílus vizsgálatánál több szempont vehető figyelembe: például a mondatok hossza, összetettsége, a szintagmák bonyolultsága, a topik mondatbeli elhelyezkedése stb. Elemezni azonban inkább szépirodalmi szövegeket szoktak (az említett, valamint egyéb szempontok figyelembevételével) és nem tudományos munkákat.

Szempont lehet például az is, hogy vannak-e a tudomány nyelvében metainformációs struktúrák, s ha igen, mely fajtái jelennek meg a tudományos művekben, és milyen funkciójuk van (vö. LÁNCZ 2007).

Kabán Annamária a tudományos stílusról írva Solomon Marcus nyomán megállapítja, hogy a metaforák nem lényegi használata meg a szinonímia hiánya is jellemzi. (Solomon Marcus az eszményesített típusra jellemző jegyek alapján 52 oppozíciót állított össze. Vö. MARCUS 1977; 148–154.) A metaforahiányt a tudományos stílusban azonban nem intézhetjük el ilyen egyszerűen, ugyanis e szóképek a tudományos stílusban is megjelennek.

A nyelvészeti tárgyú tanulmányokban is vannak szóképek és alakzatok, metaforák és hasonlatok (sőt még frazémák is, többek között szólások).

A hagyományos stilisztika szerint a trópusoknak hangulatkeltő és esztétikai funkciója van. A tudomány nyelvében természetesen nem ilyen a szerepük, hanem az elvont fogalmak jobb megértését szolgálják.

Az alábbiakban bemutatandó példaanyagot három nagy elméletalkotó, Saussure, Hjelmslev és Chomsky magyarra fordított szövegeiből válogattam. Abból indultam ki, hogy a fordító megtartotta az eredeti szóképeket és alakzatokat, illetve megkereste magyar megfelelőjüket.

Aki egy kicsit is jártas a nyelvészeti szakirodalomban, ismeri Saussure sakk-hasonlatát: „De éppúgy, mint ahogy a sakkjáték teljesen a különböző figurák kombinációjában áll, ugyanúgy a nyelv is olyan rendszer, amelyik teljes mértékben konkrét egységeinek az egymással való oppozícióján alapul” (SAUSSURE 1967; 137).

Emellett egyéb hasonlatai is vannak, azt is mondhatjuk, hogy a genfi nyelvész sok hasonlattal él. Példák:

„A leírt szó azonban oly szorosan kapcsolódik a kiejtett szóhoz, amelynek képmása, hogy végül magához ragadja a főszerepet; ez oda vezet, hogy ugyanolyan vagy nagyobb fontosságot tulajdonítunk a hangjel ábrázolásának, mint magának a jelnek. Olyan ez, mintha azt hinnénk: ahhoz, hogy valakit megismerjünk, többet ér megnézni a fényképét, mint az arcát.” (S. 44).

„Ha az írást gondolatban megszüntetjük, akkor azt, akit ettől az érzékelhető képtől megfosztunk, annak a veszélynek tesszük ki, hogy ezután csak egy alaktalan tömeget vesz észre, amellyel nem tud mit kezdeni. Olyan ez, mintha az úszni tanuló alól kihúznánk a parafaövet” (S. 52).

„A nyelv e hangbenyomások pszichikai ellentétén alapuló rendszer, éppúgy, mint ahogy egy szőnyeg a különböző színű fonalak közötti vizuális ellentét által létrejött művészi alkotás; márpedig az elemzés számára ezeknek az ellentéteknek a játéka a fontos, nem pedig azok az eljárások, amelyeknek segítségével a színeket nyerték” (S. 53).

„A gondolat önmagában olyan, mint egy ködfolt, amelyben szükségképpen semmi sincs elhatárolva” (S. 144).

„A nyelv tehát úgyszólván olyan algebra, amelyben csak komplex tagok vannak” (S. 155).

A következő mondatot Hjelmslev idézi Saussure-től: „Miként egy pénzdarab vagy egy bankjegy változtatja értékét, ugyanúgy egy hang vagy egy jelentés is változtatja az értékét” (H. 250.).

„Bréal bírálja a nyelvészetet, mert elutasít minden gyakorlati célt, ugyanúgy, mondja, mint az a csillagász, aki kiszámítja az égitestek mozgását, de nem érdeklik azok a gyakorlati következtetések, amelyek ezekből a szökőár-ra vonatkozóan vonhatók le” (H. 261).

Egy hosszú bekezdésen át fejti ki Hjelmslev a következő hasonlóságot: „Egy nyelv hasonlóan van berendezve, mint egy játék, pl. mint a kártyajáték vagy a sakk játékszabályok” (H. 50).

Néhány hasonlat Chomskynál is található, íme egy példa:

„...ez esetben úgy ábrázolhatjuk ezt a nyelvtant, mint egy véges számú belső állapottal rendelkező gépet” (Ch. 43).

A hasonlatokban a nyelvészek is az ismertet alkalmazzák a megismertetésre, az ismertetel magyarázzák meg, szemléltetik a nehezebben értelmezhető nyelvészeti tényeket és jelenségeket. (Ez csak a Chomskytól idézett példára nem vonatkozik, mert abban a hasonló nem akármilyen gép, viszont a kontextusban ismertté válik.) A hasonló és a hasonlított különböző szemantikai jegyekkel rendelkezik, és nagy közöttük a szemantikai távolság. A hasonlatok formája különböző, nemcsak az *olyan* utalószóval és a *mint* kötőszóval alkotják őket a nyelvészek. Mint a példákban láthatjuk, változatos megoldásokkal találkozunk: a *mint*tel alkotott szerkezet utalószava az *olyan*, az *úgy*, az *ugyanígy*, az *éppígy*, a kötőszó pedig az *amelyben*, az *ahogy*, a *miként* vagy a *mintha*.

Hasonlíttani valamit valamihez azonban nemcsak hasonlattal lehet. S mivel szép számban vannak ezt illusztráló példák a vizsgált korpuszban, ezekről is szólni kell, függetlenül attól, hogy alakzatok.

Saussure az érték fogalmának megvilágításakor is a sakkkal hasonlít össze, de nem hasonlat formájában (a nyelvészetben ezt is sakk-hasonlatnak mondják): a ló nem önmagában eleme a játéknak, akkor válik konkrét elemmé, ha megkapja a maga értékét, a nyelvben is „az elemek meghatározott szabályok szerint kölcsönösen egyensúlyban tartják egymást” (S. 142). Tehát ez tartalmában, és nem formájában hasonlat.

Ugyanezt láthatjuk, amikor a szinkronikus és diakronikus tényeket magyarázza: e tények egymástól függetlenek, ugyanakkor kölcsönös összefüggésben állnak egymással, s ezt a növény szárának keresztmetszetével és hosszanti metszetével hasonlítja össze (S. 114), de nem az alakzattal.

Találkozhatunk olyan mondatokkal is, melyekben a hasonlítás ténye explicite megjelenik:

„A nyelvet papírlaphoz is lehet hasonlíttani: a gondolat az előlapja, a hang pedig a hátlapja; az előlapot nem lehet anélkül szétvágni, hogy ugyanakkor a hátlapját is szét ne vágnánk. Ugyanígy van ez a nyelvben is: sem hangot nem lehet a gondolattól elválasztani, sem a gondolatot a hangtól” (S. 145).

A szinkronikus tényről „egy testnek a síkon levő vetületéhez lehet hasonlíttani” (S. 114).

Hjelmslevnek is van sakk-hasonlata: „Egy puha hangváltozás egy sakktábla gyaloghoz hasonlítható, amely, ha a sakktábla túlsó oldalára ér, a játék szabályai szerint egy királynő értékét veszi fel és királynő funkcióját gyakorolja...” (H. 210).

Ugyancsak nem hasonlat formájában találjuk a következő mondatot, viszont a hasonlítást használja fel Hjelmslev az értelem fogalmának bemutatásához: az értelem „hasonlít egy marék homokhoz, amelyet különböző mintákba formálnak, vagy az égen vonuló felhőkhöz, amely Hamlet tekintete előtt percről-percre változtatják alakjukat. Éppen úgy, ahogy ugyanezt a homokot különböző formákba öntjük, vagy ugyanaz a felhő mindig új alakot vehet fel, éppen így ugyanaz az értelem különböző módon formálódik vagy strukturálódik a különböző nyelvekben” (H. 144).

A hasonlatok mellett metaforák is vannak a tudományos szövegekben. Egyetlen tudomány sem létezhet metaforák alkalmazása nélkül, írja Kövecses Zoltán (KÖVECSES 2005). Funkciójuk, hogy segítsék bizonyos fogalmak megértését, tehát a megértés kognitív eszközei. Derrida egy nagy tanulmányt szentelt annak, hogy milyen formában és milyen mértékben vannak jelen a metaforák a filozófiai szövegekben, és megállapította, hogy „a metafora a maga egészében áthatni látszik a filozófiai nyelvhasználatot, semmivel sem kevésbé, mint amennyire az úgymond természetes nyelv használata” (DERRIDA 1997; 5). És áthatja a metafora a nyelvművelő írásokat is. Az egyikről, a betegség-metaforáról Nádasdy Ádám értekezett az egyik nyelvészkonferencián. „Az egészség-betegség metaforát a 19. századi gondolkodás óhatatlanul kiterjesztette a nyelvre is, hiszen mint láttuk, biológiai jellegű létet, életet tulajdonított neki. [...] A nyelv azonban önkényes, nincs önértéke, nincs tartalma, ezért nem lehet róla ilyen megállapításokat tenni. [...] A nyelv esetében a betegség-metafora azért alapvetően téves, mert a nyelv a kommunikáció eszköze, nem pedig tárgy” (NÁDASDY 2003). A példát Bárczi Géza írásaiból vette: „A helytelenségek fertőznek, ránk ragadnak, nyelvhasználatunk tehát rászorul a tudatos ellenőrzésre”; „ilyen fölmérés megmutatná a sajgó pontokat,... ahol a közbelépés a legsürgősebb”; „szükséges annak megállapítása, hol mi a fájó pont, mit lehet és mit kell tenni, hogy a seb bezáródjék” stb. A nyelvnek élő szervezettel történő összehasonlítása a nyelvelméletekben is gyakori. De nemcsak az élő szervezet az alapja a metaforának, és nemcsak magát a nyelvet értelmezik az elméletalkotók metaforákkal, hanem a nyelvi jelenségek egész sorát is. De ne az összehasonlításra alapozunk, hanem a kognitív tudomány metafora-értelmezésére, mely szerint a metafora gyakran nem hasonlóságon alapul, ugyanis a céltartomány fogalma nem tartalmazza azokat az elemeket, melyeket a forrástartomány.

A nyelvelméletekben a metaforák egész sorát találjuk. Egy (A) fogalmi tartományról állítjuk, hogy másik, egy (B) fogalmi tartomány. „A fogalmi metafora két fogalmi tartományból áll, az egyik tartományt a másik tartomány segítségével értelmezzük” (KÖVECSES 2005; 20). A (B) tartományal kapcsolatban vannak ismereteink, amelyek alapján jobban megértjük (A) tartományt. A tudomány nyelvében tehát a metaforát nem kezelhetjük – Derrida szavaival élve – „imaginatív vagy retorikus díszítményként”

(DERRIDA 1997; 26), mert arra szolgál, hogy elvont, közvetlenül nem érzékelhető, nem megfigyelhető jelenséget magyarázzon meg ismertnek feltételezett jelenséggel.

A következő idézett példák nagy része nem teljes mondat, hanem mondatrészlet, ezért nem kezdődik nagybetűvel, és ezért nincs a végén mondatzáró írásjel.

Például:

a nyelv intézmény (S. 102)

a terminológia a sikertelen realizmusnak a *betegsége* (H. 117)

A szöveg egy lánc és minden része... hasonló módon lánc (H. 129)

Ezért marad *a lexikológia* üres *fiók* tudományunk rendszerében (H. 266)

A nyelv – az emberi beszéd – sokféle kincs kimeríthetetlen *tárháza* (H. 111)

Változás – *katona* (H. 108)

Negatív formája is lehet a metaforának:

A hangbeli szubsztancia [...] nem *öntőminta*, amelynek formáit a gondolatnak okvetlenül magáévá kell tennie, hanem *plasztikus anyag*; ... (S. 144)

A hipotézisek nem *csábítók* (H. 78)

Az alábbi példákban metaforikus nyelvi kifejezések vannak, amelyben a céltartományt a feltételezetten ismert forrástartomány segítségével értelmezi a nyelvész. A metaforikus kifejezések fogalmi metaforákon alapulnak. A gyakori fogalmi metaforák a következők: A NYELV, A NYELVTAN, A GONDOLAT, A KUTATÁS ÉPÜLET. A NYELV, A TUDOMÁNY, A NYELVELMÉLET ORGANIZMUS. A NYELV, A NYELVTAN, A JEL, AZ ELMÉLET EMBERI LÉNY. A NYELV NÖVÉNY. A NYELV, A NYELVTAN, A MÓDSZER BETEG. A példában *dőlt betűvel* jeleztem a metaforikus kifejezéseket.

A példákat a forrástartományok szerint csoportosítottam. A forrástartományok között találjuk az épületet, az organizmust, az élőlényt (ezt tovább bonthatjuk emberi lényre és növényre), a betegséget és a gépet, a céltartományok kisebb kategóriái között pedig a következő fogalmakat: nyelv, elmélet, ismeret, tétel, tudomány, jel, változás stb.

ÉPÜLET

alátámaszthatná ezt a gondolatot (S. 27)

megalapozott kutatás (S. 52)

a nyelv hangképek *raktára* (S. 33)

az ismeret szövegre *épül* (H. 120)

a tételt *alátámasztjuk* (H. 215)

Egy nyelvelmélet *felépítésére* van szükség (H. 113)

A realizmus... nem ad hasznos *alapot* (H. 117)

A nyelvi *felépítésben* van az is meghatározva, hogy mennyi elemmel lehet operálni. (H. 49)

a fenti elmélet semmilyen gyakorlati utasítással nem fog szolgálni arra nézve, hogy a valóságban miképp kezdünk neki egy adott nyelv nyelvtanának *felépítéséhez* (Ch. 62).

ORGANIZMUS

A nyelv belső *organizmusa* (S. 40)

A köznyelv *kifejlődik* (S. 40)

[a nyelv] *fejlődésének* abszolút folyamatos volta (S. 267)

A helyesírás *torzszülöttei* (S. 51)

A tudomány *lát* (H. 111)

A nyelvelmélet *fejlődésének* sorrendje (Ch. 69)

A nyelvelmélet *fejlődésének* sajátos iránya (Ch. 146)

EMBERI LÉNY

a jelenség két *arca* (S. 25)

az írás *rögzít* (S. 32)

az írás *habozik* (S. 49)

segédtudománnyal *ajándékozzák meg* (S. 52)

elemekkel *operálnak* (S. 63, 126)

Egy különösen érdekes példa mutatja: hogyan *operál* az analógia korról korra az új jelenségekkel (S. 211).

Ezért mondhatjuk ki azt az állítást, hogy a hangfejlődések természetüket tekintve *vakok* (S. 190).

a hangváltozások *szerepet játszanak* (S. 196)

szeszélyei azért vannak [az analógiának] (S. 202)

koránt sincs minden analogikus újításnak ilyen *szerencséje*. (S. 209)

Adott egységeit a nyelv szünet nélkül *interpretálja és elemzi*. (S. 210)

Az analógia mindig *feltételezi* az előző forma elfelejtését (S. 217)

Egy másik tényező is *beleavatkozik* az új jelenségek kialakításába (S. 218)

Csak a történet tud *felvilágosítást adni*. (S. 221)

Mire *tanít* tehát minket a nyelvnek ez a tanúságtétele? (S. 277)

A jel *megbolondult* (H. 263)

A jel *ámokfutó* (H. 263)

Fonetikai *rokonság* két nyelv között (H. 29)

A nyelvek *határt húznak* a hangok világában (H. 100)

a „nyelvtől azt várták, hogy kulcsot *adjunk* az emberi gondolatok rendszeréhez” (H. 111)

a leírás *elvezet* ahhoz, amit... (H. 120)

az elmélet eljárási módszert *ad* (H. 120)
 az elméletnek *meg kell mutatnia* (H. 120)
 az elmélet *ellát bennünket* eszközökkel (H. 120)
 Az etimológia *nem elégszik meg* különálló szavak magyarázatával (S. 233)
 a szemantika, a nyelvészeti diszciplínának ez a kései gyümölcse a diakró-
 niából és részben egy kizárólagos pszichologizmusból *született meg* (H. 266)
 A nyelv *élete* szeszélyes (H. 111)
 Az elmélet *semmit sem mond* alkalmazásának lehetőségéről (H. 118)
 Bizonyos törvények, melyek *uralják* a rétegek közti viszonyokat (H. 237)
 A hagyományos fonetika hosszú *uralma* (H. 178)
 A hagyomány *tagad* (H. 115)
 A humán tudományok *nem próbálták ki* azt a tézist mint munkahipotézist
 (H. 115)
 Az indukció *összetűzésbe kerül* az empirikus elvvel (H. 117)
 az elmélet a tárgy megismerésének eszközeivel *lát el* bennünket (H. 120)
behatolunk az ismeretelmélet területére (H. 119)
 a nyelvten *döntson* (Ch. 16)
 A nyelvtenok *nem adnak* felvilágosítást arról, hogyan elemezzünk egy
 meghatározott megnyilatkozást (Ch. 55)
 Minden tudományos elmélet [...] *igyekszik új jelenségeket megjósolni*
 (Ch. 57)
 Ezek a források hipotetikus konstrukciókat *használnak* (Ch. 57)
 A viselkedéstudomány túlságosan *el van foglalva* az adatokkal (Ch. 220)
 [A viselkedéstudomány] önmagára is úgy *tekint*, mint a viselkedés szabá-
 lyozásának egyfajta technikájára (Ch. 220)

NÖVÉNY

[az egyéni aktus] *csirája* a nyelvezetnek (S. 30)
 A nyelv oly kitéphetetlenül *gyökerezik* a személyiségben (H. 110)
 A nyelv visszhangzott körülöttünk, készen arra, hogy körülvegye gondo-
 latunk első zsenge *magját* (H. 111)
 a szemantika, a nyelvészeti diszciplínának ez a kései *gyümölcse* (H. 266)
 [A nyelv tanulmányozása] nem maradhat néhány szakember ügye, de a
 hozzáfűződő érdeklődés paradox következményeként nincs olyan terület,
 amelyben több abszurd gondolat, előítélet, félrevezető fikció *csírázott volna*
ki. (H. 24)

BETEGSÉG

A vizuális kép hibás ejtismódokat hozhat létre; ez tulajdonképpen *pato-
 logikus eset* (S. 50)
 Darmesteter már előre látja a napot, amikor még a *vingt* két szóvégi betű-
 jét is ejteni fogják, amelyek valóban a helyesírás *torzszülöttei*. (S. 51)

A mi európai nyelvtanaink az aránypárral *operálnak*; (S. 208)

a módszer *fogyatékos* (H. 117)

[a nyelvet] egészen megfelelő módon *kezelhetjük* (H. 37)

a nyelvtanok *kezeljék* (Ch. 16)

számos különböző nyelvtan kezelheti helyesen az *egyszerű eseteket* (Ch. 16)

először azokat a segédigéket *vizsgáljuk meg* közelebbről (Ch. 44)

a további *vizsgálat* megmutatná (Ch. 53)

GÉP

az analógiának hatalmas szerepe van; ez mindenütt *működik* (S. 214).

A népetimológia tehát csak különleges feltételek között *működik* (S. 217)

Az agglutináció kizárólag a szintagmatikus szférában *működik* (S. 219)

a szabályok *működnek* (Ch. 53)

a transzformációs szabályok feltételezhetően így *működnek* (Ch. 195)

A fonológiai szabályrendszerek *működésében* az egyes jegyeknek alapvető szerepük van. (Ch. 231)

TÁRGY

A modern nyelvtudomány, amióta létezik, mondhatni teljesen a diakroniába *süllyedt* bele. (S. 108)

[a nyelvi elemek] a nyelvben *el vannak raktározva* (S. 206)

alapelvet *elővenni* (H. 267)

FÖLD

Parlagon hever [egy munkaterület] (H. 84)

HARC

Az elmélet által *felfegyverezzük magunkat* (H. 120)

A hagyományos metaforafelfogással szemben, mely szerint e stílusesz-közt a szépirodalomban használják, és ott a díszítést szolgálja, a kognitív megközelítés mutat rá a metaforának arra a funkciójára, hogy segíti az elvont fogalmak megértését. A fenti példák között is vannak olyanok, amelyek ezt bizonyítják, de vannak olyanok is, amelyek konvencionálisak, és rámutatnak fogalmi rendszerünkre.

S ha már fentebb szó esett a frazémák előfordulásáról is, végezetül íme néhány példa a nyelvelméletekből: Az asztalra lehet csapni (H. 24); Rossz hírbe kever (H. 78); Rossz hírbe hoz (H. 81); Beleesik a csapdába (S. 52); Elveszítik a talajt a lábuk alól (S. 52); Első lépés az igazság felé (S. 52); Elveszíti szilárd talaját (S. 99); Szemet huny (H. 30); A sors iróniája (H. 105); A nyelvtani helyesség elemzésének ez a megközelítése [...] zsákutcába vezet (Ch. 27).

Ennyi példával is bizonyíthatjuk, hogy a tudományos szövegekben, egészen pontosan a nyelvelméletekben vannak olyan stilisztikai eszközök, amelyekkel érdemes foglalkoznunk, ha a stílusról van szó. Ezáltal nemcsak a tudományos stílus jegyeiről lesz teljesebb képünk, hanem az egyéni stílust is tanulmányozhatjuk, bár az elméletalkotók esetében erre nemigen szokott sor kerülni.

Rövidítések

H. = Louis Hjelmslev
S. = Ferdinand de Saussure
Ch. = Noam Chomsky

Források

- Ferdinand de Saussure (1967): Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest, Gondolat Kiadó
Louis Hjelmslev (1983): A nyelv = Antal László (szerk.): Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény IV. (A koppenhágai iskola) Első kötet. Budapest, Tankönyvkiadó, 22–110.
Louis Hjelmslev (1983): Nyelvelméleti prolegoména = Antal László (szerk.): Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény IV. (A koppenhágai iskola) Első kötet. Budapest, Tankönyvkiadó, 111–194.
Louis Hjelmslev (1983): Nyelvészeti tanulmányok = Antal László (szerk.): Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény IV. (A koppenhágai iskola) Első kötet. Budapest, Tankönyvkiadó, 195–278.
Noam Chomsky (1995): Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme. Budapest, Osiris–Századvég

Irodalom

- DERRIDA, Jacques (1997): A fehér mitológia. A metafora a filozófiai szövegekben = Thomka Beáta (szerk.): Az irodalom elméletei V. Pécs, Jelenkor Kiadó
KABÁN Annamária (1982): A tudományos stílus fogalmának tisztázásához. Nyr., 106. 343–351.
KIEFER Ferenc (főszerk., 2006): Magyar nyelv. Budapest, Akadémiai Kiadó
KOVÁCS István (2001): Tudomány és művészet. Ponticulus Hungaricus, V. évfolyam 5.
KÖVECSES Zoltán (2005): A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Budapest, Typotex
LÁNCZ Irén (2007): Metainformációs struktúrák vajdasági magyar tanulmányokban és kritikákban. Hungarológia Közlemények, 3., 120–136.
NÁDASDY Ádám (2003): A betegség-metafora = A magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelvelírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika. Szeged
TOLCSVAI NAGY Gábor (2006): Stilisztika = Kiefer (2006), 628–652.
MARCUS, Solomon (1977): A nyelvi szépség matematikája. Budapest, Gondolat Kiadó

SOME OF THE CHARACTERISTIC FEATURES OF THE ACADEMIC/SCHOLARLY STYLE

Similes and metaphors in linguistic theories

Clarity and accuracy are among the typical features of academic/scholarly style, and it is also frequently noted that pictorial quality or descriptiveness are not characteristic of it. This, however, is not quite the case. The paper shows that in the writings of the great theorists (Saussure, Hjelmslev and Chomsky) we do find figurative expressions, among others metaphors and similes, which they use to aid comprehension of abstract concepts or make complex relations vividly descriptive. Linguists also use similes in order to introduce things through what is already familiar; they explain and demonstrate through the already familiar concepts those linguistic issues and phenomena that are more difficult to interpret. Similes are not the only means of comparing things in linguistic theory. The author grouped the metaphorical expressions according to source domains. The concepts we find among the source domains are: building, living being (it can be further divided into human and plant), illness and machine, and among the categories of the target domain we find: language, theory, knowledge, theorem, science, sign, method and change.

Keywords: scholarly/academic style, simile, resemblance, metaphor, conceptual metaphor, metaphorical expression, source domain, target domain, phraseme

RAJSLI ILONA

A SZINESZTÉZIÁS JELZŐK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETÉBŐL

On the History of the Development of Synaesthetic Attributes

A kódexirodalomban gyakori az általános és határozatlan jelentéstartalmú jelzős szerkezetek előfordulása. A jelzőhasználat megújulását főként a főnévi szófajú metaforikus jelzők mutatják, amelyek a 16. és 17. században elvont fogalmak, gyakran valamely verbális tevékenység kifejezésére szolgálnak. A dolgozat ezt a jelzős szintagmacsoportot a későbbi szinesztéziás jelzős szerkezetek elődeiként tárgyalja.

Kulcsszavak: jelzős szerkezet, szinesztézia, metaforikus jelzők, diakron vizsgálat, szinesztéziás jelzők

I. Változások a jelzős szerkezetek felépítésében, jelentésében

1. A jelzők stiláris szerepe, kifejezőereje az évszázadok során sokat változott. A főleg fordításokból származó kódexek kötelező attribútumainak átvétele után a 16. század elbeszélő prózastílusa hozott némi frissességet, eleven színt a jelzőhasználatba, de még itt is sok a szokványos, kiürült jelentéstartalmú jelző. Még Balassinál, Gyöngyösinél is gyakori a *szép, ékes, fényes, gyönyörű* általános és határozatlan tartalmú jelző. Zrínyi is szinte csak díszítő elemként, illetve a prózaritmus vagy a rímképlet kedvéért használja az *iszonyú, haragos, kegyetlen* stb. jelzőket, a *jó tőr*, a *jó Zrínyi-féle szerkezeteket*; ám a *sívó ördög*, a *forgó szerencse*, a *világ-rontó tábor* típusú jelzők mindezen már túlmutatnak.

Vizsgálódásaink során a minőségjelző fajtáit figyeltük. Ennek szófaja leggyakrabban melléknév vagy melléknévi igenév. A magyarnak azonban alapnyelvi sajátsága, hogy bizonyos jelentéskörbe tartozó főnevek is állhatnak minőségjelzőként; pl. Pesti Gábornál: *pokol szél*; Komáromi Csipkés Györgynél: *tök agy*; Pázmánynál: *szem-fül emberek* stb.

A főnévi minősítő jelzők a magyar nyelvtörténet folyamán egy kissé megrikultak, jóllehet sűrített jelentéstartamuk révén fokozott stilisztikai értékük van: a jelzős szerkezetben az alaptag célját, rendeltetését, okát, a valamihez

való hasonlóságot jóval intenzívebben fejezik ki, mint a melléknévi, illetve egyéb szófajú jelzős szintagmák. Igen korai a Jókai-kódexbeli példa: *nem menekedhetik vala fene gyűlhőtségétül* (146).¹

Minősítő jelzőként elsősorban melléknevek adatolhatók a kódexirodalom nyelvhasználatából. Pl. Guary-kódex: *mondatik ördögi nyelvnek*; Nagyszombati Kódex: *az isteni fényösség belől fénlik*.

Mellékneveink egy részének a kései ómagyar korra már igen széles jelentésköre, általános jelentéstartalma fejlődött ki. Ilyenek: *nagy*, *erős*, *szent*, *jelles*, *nemes*, *jó*, *szép*, *igaz*, *édes*, *jámbor*, *szegény* stb. Ezek használata mellett már ekkor kimutatható a metaforikus, költői jelzők megjelenése, használata. Ezek nem magára a jelzetre, hanem más, a jelzettel kapcsolatos személyre, dologra vonatkoznak. E kezdeti metaforikus jelzők hangulatfestő szerepűek. Pl.: Margit-legenda: *Erül vala az bódog szegénységrül* (3) ; Döbrentei-kódex: *hogy gonosz napon ellene álhaszatok* (382).

2. A verbális tevékenységet kifejező jelzős szerkezetek – a metaforikus jelzős szerkezetek egy korai rétege.

Már a legkorábbi kódexszövegekben szórványosan előfordul a jelzős szerkezeteknek egy különös rétege; az elvont fogalmak, de különösen a verbális tevékenység kifejezésére szolgáló jelzős szerkezetek mutatnak eredeti színeket: pl. Nádor-kódex: *kezde ... szomorú igével ... felelni* (328); Lobkovicz-kódex: *o mely kemény mondás ez* (332); Guary-kódex: *Kit az aranyas beszédű szent János doktor ...* (25). Ide tartozik egy Domonkos-kódexbeli szerkezet is: *kevély és harag beszédekkel ellene áll* (284) is.

A 16–17. században már rendkívül változatos jelzőrendszer alakul ki az értelmi-érzelmi tevékenységek lexikájának árnyalására, így a verbális funkció (elvétve az írásos formájú kommunikáció) leírására; pl.: *tarka erkölcs, pusztá és sovány tanítás, sovány és száraz gondolatok, mosdatlan szidalmak, cifra szók, címeres mondás, lágy dorgálás, lágy beszéd* stb.

Mindezek a szerkezetek a diakron vizsgálat során néhány módszertani dilemmát vetnek fel: egyrészt annak a kérdését, hogy e kifejezőeszközök milyen szerepet tölthettek be a maguk korában, másrészt a tudatos alkotás, az eredetiség kérdése is mindebből adódik.

Semmiféle deszcendens vizsgálattal nem tárható fel, hogy egy vizsgált régi korszak szövegvilágában egy – mai szemmel bármely stíluskategóriába besorolt – képet, szerkezetet a szerző pontosan milyen szándékkal írta le; ami ma meglepőnek vagy újszerűnek tűnik, vajon azt sok száz évvel ezelőtt a szerzője is annak szánta? Ennek megítélése kronológiai lehetetlenség, esetleg óvatos következtetések vonhatók le a vizsgált korszak több más szerzőjének figyelembevételre, műfajok és művek sorának elemzése után.

¹ A korai szövegeket fonetikusán átírtuk.

Mindenképpen megállapíthatjuk, hogy a 16. század jelzőhasználatának van néhány olyan rétege, amely a tudatos, funkcionális használatot mutatja, a jellemzés tömör, sűrített, olykor a nyers és lényegre törő ábrázolás lehetőségeit. Csak néhányat említünk meg közülük: *vizsla torony*, *disznó élet*, *pokol szándék*, *pokol társaság* Heltainál, sőt egy helyütt: ***Pokol madár a hipokrita*** (Fabulák); *főveny és spongya természet*, *farkas nevetés* Bornemisznánál, vagy a különös ***ebe szemmel*** néz szerkezet a Salamon- és Markalf-történetben, amelynek nincs is más előfordulása a magyar nyelvű szövegekben.

A hitviták, a felekezeti forrongások századában a szövegek jelzős szerkezeteiben a *közlés* momentuma meglepően (vagy szükségszerűen?) változatos, mind a szerkezetek sokszínűségét, mind pedig a kifejezőeszközök struktúráját illetően kiemelkedik a korabeli jelzős szintagmák közül. Ez ad bizonyos támpontot annak a feltételezésünknek, hogy itt egy olyan tendencia kezdetét fedezhetjük fel, miszerint egyes szerkezetek tagjai között – mint a *cifra szó*, *lágý dorgálás* – az érzékterületek bizonyos fokú egybemosódása is lejátszódhatott.

Ezen a nyomon elindulva arra kell gondolnunk, hogy a szinesztézia tágabb körű definiálásába is belekerül az elvont dolgok, jelenségek valamely érzettel való összekapcsolása, ahogyan Zalabai Zsigmond megállapítja: „W. Wundt óta néhányan a konkrét érzetnek elvont fogalommal való társításában (*napfényes öröm*, *fekete bánat*) is szinesztéziát látnak; P. Dombi azonban ezt a típust az »álszinesztéziák« közé utalja.” (Zalabai 1998; 169)

II. Néhány gondolat a szinesztéziáról

1. A szinesztéziát a stilisztikák és a stílustörténeti művek a romantika, illetve az impresszionizmus fontos kifejezőeszközeként hangsúlyozzák. Szabó Zoltán ez utóbbi stílusirányzatról szólva meg is jegyzi: „... az érzetkeveredés, két vagy több egyszerre ható érzet kapcsolatának egyidejű kifejezése (...), ami ugyan nem kizárólagosan impresszionista sajátosság, mert másutt is előfordul, de az impresszionistáknál feltűnően gyakori” (Szabó 1998; 185), majd ilyen példákat említ: *édes fény* (Ambrus Zoltán), *fehér illat* (Czóbel Minka), *sötét hang* (Krúdy Gyula) stb.

Visszafelé haladva a stílustörténeti korszakokban, a romanticizmus „természetérzés”-e, Vörösmartyék „életszintézis”-konceptiója kedvezett a szinesztéziás kifejezőmódnak, főként az újszerű jelzős szerkezetek megalkotásának. Mint azt Terestyéni Ferenc kifejtette: „... a mellékevek újszerű alkalmazásával az írók megvalósították az érzetek transzponálását, összevegyítését – a régi irodalomban ennek csak elvétve találjuk nyomát (vö. Zrinyi-nél *kemény válasz*, *nehéz káromlás*)”. (Terestyéni 1956; 553)

2. A szinesztézia fogalma

Zalabai Zsigmond meghatározása szerint a szinesztézia a görög *szün*: 'együtt' + *aesthesis* 'érzet, érzéklet' = két, esetleg több, egymástól különböző érzékterületről vett fogalmat megnevező jel kapcsolata, amely a tapintás, hőérzékelés, ízlelés, szaglás, hallás, látás osztályai között jöhet létre. P. Dombi Erzsébet ezekből 30 kombinációtípust különböztetett meg, s ezeket nevezi „tulajdonképpeni szinesztéziá”-nak. (Zalabai 1998; 169)

„Az olyan nyelvi képet, melynek elemei két vagy több különböző érzékelési területről kerülnek ki, a jelentésstanban és a stilisztikában több mint száz éve **szinesztézia** néven tartják számon.” (Kemény 2002; 115 – a szerző kiemelése) A szinesztéziában öt (más számítás szerint hat) érzékszervünk (Kemény Gábor a tapintást és a hőérzékelést egynek veszi) közvetítette benyomás kombinálódik, kontaminálódik egymással. Csáth *Fekete csönd* novellacímében a látási és a hallási érzet keveredik. Előfordulnak szinesztetikus hasonlatok is Csáthnál: „A hangok, mint *finom és üde leányjakak, csókolják végig a testünket.*” (hallás és tapintás)

3. Az elnevezésről

Ezt a stílusesszéköt is próbálták már magyarítani: „összeérzés” (*A magyar stilisztika útja*), „keverés” (Komlós Aladár), „kettősérzet”, „érettársítás” (P. Dombi). A stilisztika általában a metafora válfajaként tartja számon. Kemény Gábor *Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába* című könyvében említi még Fónagy „érzékszint-váltás”, „érzék-váltás” elnevezését, de közismertsége és egyértelműsége miatt ő is a *szinesztézia* szót használja.

Sok vita volt e stílusesszék besorolása körül, de mára nagyjából kikristályosodott az az álláspont, miszerint nem a metafora egyféle válfaja, hanem külön stílus kategória: „az újabb költőikép-kutatás egyre inkább hajlik arra a feltevésre, hogy mindegyik szinesztézia keletkezésekor egyaránt szerepet játszik mind a kétféle képzettársítás: a hasonlósági is, az érintkezési is. Épp ez a sajátossága az a szinesztéziának, ami miatt ezt a képtípust – elhatárolva mind a metaforától, mind a metonímiától – önálló szóképfajtaként kell számon tartani. Valahol fele úton a metafora és a metonímia meg a szinekdoché között.” (Kemény 2002; 118)

III. A szinesztéziás jelzők

1. A magyar stilisztikailrodalomban Terestyéni Ferenc nyomán a szinesztéziát sokáig kizárólag jelzős kapcsolatként értelmezték. T. Lovas meg is jegyezte: „A legutóbbi időkig a szinesztézia alapformájának a bináris minősítő jelzős szintagmát tartotta a magyar stilisztikai szakirodalom, legfőljebb egy-egy megjegyzés utal rá, hogy ez a jelenség más grammatikai viszonylatban is létrejöhet.” (T. Lovas 1975; 491)

A szinesztézia megjelenési formái tehát – a metaforához hasonlóan – rendkívül változatosak; grammatikailag lehet összetett szó, szó szerkezet, egyszerű és összetett mondat és kompozíciós egység. Ez utóbbinak egy különös előfordulását lelhetjük fel az Érdy-kódexben. A Karthauzi Névtelen Erzsébet halálának leírásakor erőteljes képi sűrítéssel él, már-már a szinesztézia előképe jelenik meg a Névtelen különös hang–illat–hang hármasszerkesztésében: az Erzsébet betegágyán éneklő mennyei madárka „nagy szép édes éneklést tesz”, majd a balzsamos illatleírás következik, azután ismét a templomra leszálló sokféle és nagy sokaságú madarakról olvasunk, „kit soha annak előtte nem láttanak vala, nagy csodálatos, szép édes éneklést tevén.” (33)

Az érzékterületek (a látás és a szaglás) egymásra vetítése tapasztalható a Margit-legenda leírásaiban, amikor Ráskai Lea a királylány szentmise alatti teljes szellemi elmélyülésének pillanatait ábrázolja: itt a szent feje fölött sejtelmes fény jelenik meg, amit „édességes” illat kísér.

A továbbiakban kizárólag a minősítő jelzős szerkezetekkel foglalkozunk.

2. Visszatérve a közlés momentumát árnyaló metaforikus jelzős szerkezetekhez, ezt a csoportot azért is tartjuk kiemelten fontosnak, mert a jelzett szó – valamely verbális tevékenységtípus – egyben az egyik érzékelési területünk szókinszosztályába is besorolható. P. Dombi Erzsébet is kitér a szinesztézia fogalmát azzal, hogy rámutat: „nemcsak a tulajdonképpeni érzetnevek léphetnek egymással szinesztéziás szerkezetbe, hanem mindazok a szavak, amelyeknek szemantikai jelölőhalmazában szerepel a *látás*, *hallás*, *szaglás*, *ízlelés* vagy a *tapintás* »osztályszémák« valamelyike. E tágabb értelmezés szerint nemcsak azok a kapcsolatok bizonyulnak szinesztéziának, melyekben közvetlenül meg van nevezve egy-egy érzékelési terület, hanem azok is, melyek csak közvetve, csak konnotációik révén kötődnek egy-egy érzethez. Pl. Kosztolányi *Praeludium*ának »Csók, zavaros must...« metaforáját P. Dombi Erzsébet a szinesztéziák között tartja számon, annak alapján, hogy a viszonyított tapintás, a viszonyító pedig az ízlelés érzetkörébe tartozik.” (Zalabai 1998; 170)

2. 1. A 16. század elbeszélő prózanyelvében – mint már fent említettük – megszorodnak a metaforikus szerkezetek, s közöttük számos „szinesztétikus metafora” is fellelhető.

Kiemelhető közülük Székely István különös színhasználatát a *Chronica* egyik szöveghelyén: *Őmaga egy kétágú fa közt akada, holott az ő piros lelke belőle kimene.*

Vagy említsük meg Magyar István mai napig eleven, változatos jelzőit; pl.:

– *Arany idők* elmúlván az vérontó hadakozás feltámadá.

– *Az sok emberi tákolmányokból kitatarozott foltos pópista hűt.* (Ez szinte állandó jelzőnek számít a református körökben.)

- *A pápához hallgató sóvány és ízetlen sokaság.*
- *Csak szűk reménységgel tápláljuk magunkat.*

Heltai gyakran alkot jelzőláncot: *nagy sűrű világi vakság.*

Szkhárosi egyik verséből a *berbitelő varázsló cirkalmazások*² szerkezet emelhető ki, amikor gúnyversében a pápisták egyik sajátságaként a *berbitélést* 'méltatlankodó mormogást, motyogást' emeli ki. A *cirkalmazás* itt már a cikornyás beszédet jelenti.

Heltai Gáspárnál a *penészes szó* jelzős szerkezet már Pázmány néhány ironikus hangú kifejezését vetíti előre. Ha nem is színesztéziás jellegűek, mindenesetre szemléletesek a *csavargó beszéd* és a *kerengő beszéd* jelzős szerkezetek. Pl.: *Mahomet mindenkor csavargó beszédekkel tön választ. Hamar tanács vala és nem sok kerengő beszédekkel keresi vala meg a módot.*

További elemzést igényelne Heltai *duplász nyelv* szerkezete, amikor a 48. fabulában így fogalmaz: *megoltalmazd magad efféle két színtől és duplász nyelvtől.* Emberi magatartást, viselkedést tömörít szerkezetbe, amikor a két-színű, ingatag jellemű embertípust ábrázolja.

Bornemisza Péternél a *torok* szónak sokféle jelentését megtaláljuk. Pl.: *Oly nagy torok szóval kiáltanám az vigyázást, hogy mind ez egész világ fülébe csendülne.* A szerkezet jelentése 'erős hangon, teli torokkal'. Más helyen: *valaki ellen torokkal kiált*; ez a tautológiás szerkezet később igekötővel perfektivált alakká sűrítődik > *letorkol*.

Ugyancsak tautológiával él Alvinczi Péter is, amikor a katolikus papságot ostorozó beszédében a *regéjüket dúdolják* szintagmát leírja: a *rege* itt 'főlősleges, haszontalan beszéd', a *dúdol* ige viszont 'ismétel' értelmű.

A kor hitvitázó modorának sajátos módszere a hasonlatok halmozása, illetve az a mód, hogy hasonlatba építettek be képeket, jelzős szerkezeteket. Pl.: *Valamint harist maga nyelvén fogják meg, úgy a jezsuitának görbe mondását más ellenkező pápista hamisítja meg.* (Alvinczi P.) A kellemetlenül recsegő, harsogó hangú *haris* madár, amely egyébként a harsog ige szócsaládjába tartozik, eleve egy hangérzet alaptónusát kölcsönzi, amire ráépül a *görbe mondás* szerkezet; a *görbe* jelző itt mindenképpen a térbeliségből áttevődött formatípus ('egyenestől eltérő, törés nélkül hajló vonal') asszociációját hozza a közlés momentuma mellé.

A kor íróinál szinte kivétel nélkül előfordul a *cifra szó* szerkezet. Pl. *Cifra szókkal trágyázott hamisság* Heltai Gáspár szövegeiben. Itt a *cifra* szó elrugaskodva eredeti 'számjegy' jelentésétől a 'díszes, cikornyás' értelmet sugallja, így a szerkezet a vizualitás és a verbalitás mozzanatának egymásra vetítésével kapja meg jelentését. E szerkezet képiségét később Pázmány is átveszi és teszi még erőteljesebbé.

² Hosszabb szövegrészlet esetében csak a szintagmát idézzük.

Úgyszintén feljegyezhető a felekezeti viták során az az ismétlődő fordulat, ahogyan az ellenfél tanítását *szófia beszédnek* nevezik. Pl. *Nem egyebet cselekedik, hanem csak álmod hívelyez és szófia beszédet avagy mesét nyögget Monoszlai. A szófia beszéd: 'üres szóbeszéd, mese'.* Érdekes az etimológiája, összetett szó: szó + fia, 'csak a szóból támadt', 'nincs alapja'.

2. 2. A 17. század írásműveiből válogatva két egymástól igen eltérő tematikájú, stílusú író művéből kerestünk megfelelő szerkezeteket: Pázmány Péter *Kalauz* című hitelméleti művéből és Lippay János kertészeti szakmunkának is nevezhető *Posoni kertjéből*.

2. 2. 1. Pázmánynál a melléknévi jelzők vannak döntő többségben, ami egyébként is jelzi, hogy ebben a korszakban a főnévi jelzőkkel szemben a melléknévi, közülük is a melléknévi igenévi jelzők használatában történik számbeli és képi-szemléleti gazdagodás. Némely szerkezet körültkintő, alapos elemzést igényelne; pl. *szárnyas szavak, poshadt írás, szabados nyelvek, aggnő beszéd* stb. Most csak néhány, főként átfogó jellegű észrevételt tehetünk.

A verbális tevékenységet árnyaló szerkezetek jelzője Pázmánynál általában már képzett melléknév, ritkábban tömorféma: *száraz beszédekkel, kemény szókkal tiltják, lágy dorgálás, cifra szók, hébe-hóba lágy beszéddel intik őket, száraz mondásával, sovány és pusztá beszéd, sovány prédikálás.*

A *lágy* és *kemény* melléknevek szembeállítására sokféle funkciót betölt a korabeli szövegekben. A *lágy kenyér* mellett megfér a *lágy fejedelem*, a *lágy hír* szerkezet is; s mint Pázmánynál tapasztalható: a közlés több válfajára is alkalmazza. A *kemény* szónak viszont néha csak nyomósító szerepe van; a dolgok intenzitálásának a kifejezésére szolgál már a Jókai-kódextől kezdve végig a nyelvtörténeti korszakokon: pl. Bethlen Gábor gyakran alkalmazza a *kemény parancsolat* szerkezetet.

Pázmánynál gyakoriak a denominális -s képzős melléknevek is: *a Szentlélek világos igékkel tanítja, hímes szók, két szép és címeres mondása, hegyes kérdéseket, valami homályos szókkal élhet, síkos mondása a Confessionnak, kezes-lábas szítkok.* A *kezes-lábas* mellérendelő szerkezet ekkortájt jelentkezik, később összetétellé szintetizálódik. Érdemes megfigyelnünk a szöveggörnyezetet: *az előljáró levélben iszonyú, oktalan, kezes-lábas szítkokat és hazugságokat fűznek koszorúba.* Erre a korra feltehetően kialakul a mellérendelő szerkezet 'tenyeres-talpas; erős; otromba' jelentése, amely esetünkben fokozó szerepű. Még Káldi is használja bibliafordításában *kezes-lábas hamisság* szerkezetként. Geleji Katona Istvánnál már összetételként szerepel a *kezeslábas hazugság* jelzős szintagmában.

A többi jelzős szerkezethez viszonyítva ebben a típusban nem találni melléknévi igeneves jelzőt, hacsak nem soroljuk ide a már említett példát szélesebb kontextussal: *aggnő beszédekhez illendő fabula* – itt az *illendő*

kapcsolódási módja mutatja, miként tágította ki az igenév bővíthetősége a jelző kifejezési lehetőségeit. Szerkezeti fejlődését tekintve az *aggnő beszéd* a *bába beszéd*hez hasonlóan – amely ugyanazt jelenti – félúton van a szerkezeti struktúra és az összetétellé válás között.

Deverbális -s képzős jelző is előfordul: az *avas ige* szerkezetben, ám itt Pázmány még csak a 'régi' jelentésében használja: *Akár új s akár avas igével magyaráztassék az igazság: nem az szókra kell nézni*. Ezzel szemben merészek, erőteljesek, nyers asszociációs hatásúak a következők: *poshadt ige, jó sült tanítások* stb. A *sült* igenév 'buta, faragatlan' jelentésben az előző korszakban Bornemisznánál is gyakori szófordulat: *sült bolondságok, merő sült balgatagság*. Pázmánynál már egyértelműen a pejoratív kifejezés mód egyik eszköze. Sík Sándor jegyezte meg Pázmány-monográfiájában (Sík 1939; 356), hogy a nagy hitszónok célja a jelzőhalmozással a dekorativitás, ugyanakkor a szókimondó naturalisztikus kifejezés mód, hiszen Pázmánytól – ellentétben a középkori miszticizmussal – idegen már a vallási misztika; szuggesztív céljainak megfelelően akár élönyelvi, népnyelvi jelzőket is felhasznál: *gyalázattal illető, mezei, bokorszőkő tréfák* – itt a bokorszőkő egyértelműen a 'pajzán' jelentést sugallja. Hasonló a *korcsmárúl költ kajtor tréfa* jelentése is.

Egyéb képzős melléknév a *mosdatlan szidalmak* szerkezetben fordul elő.

A halmozott jelzők sorában kivételes a következő: *akik a fejedelmekkel szólnak, selyem vagy gyapot lágy szókkal élnek*. Tömör, kifejtetlen ez az összetett szerkezet, a metaforikus *selyem* szó, *gyapot* szó helyett a szerző az anyagnév és az alaptag közé a *lágy* melléknevet tűzi be mintegy asszociációs könnyítésként, de meglehet, hogy egyszerűen a fokozás, erősítés céljából: 'annyira lágy, mint a selyem vagy a gyapot'. (Vö. Gombocz 1997; 112)

A Pázmánynál fellelt szerkezetek egyértelműen mutatják, hogy az író még tovább fejleszti, építi az előző korszak jelzőinek képességét. Ha megfigyeljük az egyes szerkezetek asszociációs képességét, láthatjuk, hogy eszközként a hasonlóságot, az ellentétezt, de akár a naturalisztikus, meghökkentő jelzőket is beveti. Pázmánynál sem egyediek és egyénítő jellegűek az idézett szerkezetek, a kor stílusának azonban mindenképpen fontos meghatározói.

2. 2. 2. Lippay János *Posoni kertjében* a szöveg tematikájából eredően nem annyira a verbális tevékenység, hanem a jelenségek leírása, az ember értelmi tevékenységének az árnyalása fordul elő ebben a csoportban. A természeti jelenségek leírásában találhatók: *Könnyű árnyék (a platáné), de a fenyőfáknak mérges, a diófának pedig nehéz és ártalmas az árnyéka*. A nedvesség Lippaynál lehet *kövr nedvesség, füstös nedvesség*, ugyanakkor a fák leírásakor előfordul a *nehéz csöpögés* szerkezet is. Más-más érzékterületekről érkeztek a *nagy csattogó hidegekben* szerkezet összetevői. (Meggjegyezhetjük itt, hogy Pázmánynál is találunk *sütő dér* kifejezést.)

A metaforikus jelzős szerkezetek alaptagja értelmi tevékenységet fejez ki: *vékony ítélet, vékony tehetségemmel, sovány magyarságommal*. Ezek a szerkezetek kötelezően előforduló szerénykedő udvariassági frázisként kerülnek be az ajánlásokba, előljáró beszédekbe, de a szöveg más részeibe is. Megtalálhatóak a kor más szerzőinél is.

Az 1800-as évek elején adja közre Baróti Szabó Dávid *A magyarság virági* című frazémagyűjteményét, amelyben a korábbi századok színesztéziás szerkezetei is fellelhetők – újakkal variálódva: pl. *Jobb a világos igazság mint a tarka-barka édes hízelkedés*. Az utóbbi szerkezet alaptagja itt is egyfajta verbális tevékenység, amelyet a két eltérő érzékelési tartományból érkező jelző pejoratív árnyalatúvá formál.

IV. A színesztézia kiteljesedése

Számos stílustörténeti mű a romantika korára helyezi a jelző megújulásának az idejét. Ahogyan Terestyéni fogalmazott: ezt nagyban elősegítette az írók törekvése, hogy „az írásművészetet az élet szintézisévé tegyék. A nyelvnek ugyanis – főképpen a mellénevekben rejlő művészi lehetőségek kibontakoztatásával – a többi művészetekkel szemben megvan az a képessége, hogy a teljes valóság megsejtetésére való törekvéseben a korábban jobbára egymástól elkülönítve és szukcesszív módon kifejezett különböző érzeteket, hangulatokat, benyomásokat egyidejűségben tudja velünk megéreztetni.” (Terestyéni 1956; 553)

Ez tapasztalható Vörösmarty soraiban: pl. *A barna gondok, szélvész, háború, Villám s hideg fény voltak táborom*. (Csongor és Tünde); s majd mindenképpen az impresszionista korszak nagy alkotóinál. Ennek a fejlődési folyamatnak azonban feltételezésünk szerint jóval korábbiak a gyökerei; az irodalmi nyelv korai periódusát jelző kódexirodalom, majd az erre ráépülő 16. századi élőnyelvi-népies stílusú elbeszélő próza már él a metaforikus jelzők igen merész, újszerű megoldásaival.

Felhasznált irodalom

- A magyar stilisztika útja (1961). Sajtó alá rendezte, a lexikont írta és a bibliográfiát összeállította: Szathmári István. Gondolat Kiadó, Budapest
- Gombocz (1997): Gombocz Zoltán: Jelentés és nyelvtörténet (Válogatott tanulmányok). Akadémiai Kiadó, Budapest
- Kemény (2002): Kemény Gábor: Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- T. Lovas = T. Lovas Rózsa: P. Dombi Erzsébet, Őt érzék ezer muzsikája. Magyar Nyelv LXXI. évf. 4., 488–491.
- Sík Sándor (1939): Pázmány az ember és az író. Budapest, Szent István Társulat kiadása
- Szabó (1986): Szabó Zoltán: Kis magyar stílustörténet³. Tankönyvkiadó, Budapest

- Szabó (1998): Szabó Zoltán: A magyar szépirói stílus történetének fő irányai. Corvina, Szombathely
- Széles (1978): Széles Klára: P. Dombi Erzsébet, Őt érzék ezer muzsikája. Irodalomtörténeti Közlemények LXXXII. 5–6., 758–759.
- Terestyéni (1956): Terestyéni Ferenc: A melléknév jelzői szerepének és stilisztikai értékének fejlődése a romantizmus korában = Pais-Emlékkönyv. Akadémiai Kiadó, Budapest, 549–554.
- Zalabai (1998): Zalabai Zsigmond: Tűnődés a trópusokon. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony

ON THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF SYNAESTHESIC ATTRIBUTES

In codex literature we frequently find attributive constructions with general or indefinite meaning. In the sixteenth and seventeenth centuries the revival of the use of attributes was first of all seen in the use of nouns in the function of metaphoric attributes to express abstract concepts or often some verbal actions. The paper discusses this syntagmatic group as the predecessors of the later synaesthetic attributive constructions.

Keywords: attributive construction, synaesthesia, metaphorical attributes, diachronous examination, synaesthetic attributes

HÓZSA ÉVA

„STÍLUSIGÉNY” ÉS A SZÖVEGMONOTÓNIA ELEVENSÉGE

“Stylistic Demand” and the Vivaciousness of Monotony

A dolgozat a monotónia problémakörét kutatja néhány konkrét irodalmi példa segítségével. A monotónia szótári jelentése a zenéhez kötődik, stilisztikai szempontból pedig főként a nagyvárosi nyelv vonatkozásában említik. A „zsongás” a monotóniához kapcsolódó fogalom, a Jancsó-filmek kapcsán pedig a „mozdulatlan monotóniát” említik. A monoton ismétlés változataival külön foglalkozik a stilisztika, Pilinszky János például az imaszövegek szempontjából emelte ki a monoton ismételtetés jelentőségét. A metapoétikai kutatás a gépies textualitás és a „stílusszándék” dilemmáit problematizálja. A dolgozat a monotónia nézőpontjából említhető alakzatokra is kitér, majd Kosztolányi *Pacsirta* című regényének két német fordítását, az idegen kultúra befogadhatóságát, az idegen hagyományhoz való viszonyt, valamint a fordíthatatlanság problémáját vizsgálja.

Kulcsszavak: fordításstilisztika, nagyvárosi nyelv, zene, monoton ismétlés, szertartásszöveg, zsongás, gép, stílusszándék, „fordíthatatlanság”, kulturális kontextus

Monotónia és metamorfózis

A monotónia mint témaválasztás esetemben szépirodalmi és fordításstilisztikai ihletésű. Paul Verlaine *Őszi chanson*jának Tóth Árpád-i fordítása juttathatja az olvasó eszébe, amelyet éppen a „monoton” szó megőrzése szempontjából méltányolhat a fordításkritika. A szakirodalom Giovanni Boccaccio *Dekameron*jának egyik „kalandos” novellája (II. nap 7.) kapcsán veti fel a monotónia elkerülésének problémáját, a variációk beiktatásának jelentőségét.¹

Tandori Dezső *Kilobbant sejtcsomók. Virginia Woolf fordítója voltam* (2008) című kötetében *A hullámok* értelmezéseivel vitatkozva egyetlen öszszelobbanó sejtcsomónak tartja a hullám-mű anyagát/anyagsugárzását, majd kimondja: „Tehát könyörtelen monotóniájú épp ez a legoldottabbnak látszó

¹ Magyar Ferenc: Furfang és kaland. Novellatípusok a *Dekameron*ban. Savaria University Press, Szombathely, 2005. 13.

mű! (...) Sehol semmi hézag, kapaszkodó se ... mint a sors, jön és jön és jön az anyag, a szellem. (Jaj, mi lesz velem?!)"² A csoda Tandori nézőpontjából az a kohézió, amely egyenletessé teszi „a hölderlini életfolyam-alakulást”.³

A monotónia szótári jelentése elsősorban a zenéhez kötődik (‘egyhangú, a szövegeknek hangmagasság változása nélküli éneklése’), ezen túl jelent még ‘egyhangúságot, egyformaságot, unalmasságot’, például az idő monotóniájáról, a lelket harmonizáló monotóniáról, manapság pedig az unalom filozófiájáról, a szupersztráda új minőségű működésmódjáról, a technicizálódással összefüggő városi sokkhatások ismétlődéséről, a technozene stb. problémájáról is beszélhetünk a monotónia ürügyén.

A *Stilisztikai lexikon* a nagyvárosi nyelv kialakulása kapcsán a „gyorsabb menetű, de szintelenebb melódiájú beszéd”, valamint az „idegenszerűségek”⁴ kedvelését említi. Ennek a nyelvi mintának, például az ismétlődő élőnyelvi fordulatok tudatos használatának/átvételének hatása nyilvánul meg néhány Magyarországra/Pestre migráló vajdasági magyar szerzőnk szövegében az 1990-es évektől kezdve. Stilisztikai szempontból kiemelhető a „monoton ismétlés” fogalma, a változatlan és a variált ismétlés, amely a szertartásszövegek mágikus szerepével, az önkívületi állapot létrejöttével kapcsolható össze.⁵ Újabbban a reklám beszédmódjában szintén kifejezésre jut a monoton ismétlés.

A monotóniát gyakran az unalmas szinonimájaként értelmezik, holott az említett, stílusértéket hordozó monotónia a metamorfózis lehetőségét rejtí magában. Pilinszky János a művészetet az „unalmon túli” közlésnek, a csend és monotónia átváltozásának csodájaként értelmezi. A Jancsó-filmek „mozdulatlan monotóniá”-jának dinamikus közvetítéséről, a *Szerelmem, Hiroshima* című film „elzsongító” monotóniájáról⁶ értekezik, és Simone Weil tökéletes zenéről vallott nézeteire hivatkozik, miszerint az „a legkisebb változásokkal képes figyelmünket ugyanazon a feszültségi fokon tartani. Ez azt jelenti, hogy minden állapotunk, anélkül hogy változtatnánk rajta, a döntő átalakulás, a metamorfózis lehetőségét rejtí magában.”⁷

Csáth Géza *Tavaszkok* (1906) című novellája a kóbor hangok mágikus találkozásának nézőpontjából ítéli meg művészet és élet/émlék, látvány és hang átjárhatóságát, a szakadatlanság létrejöttét: „Az utcát elönti a délutáni aranyos napsugár... És most – mintha 10-15 zenekar kezdene zenélni körös-körül egy-

² Tandori Dezső: I. m., 100.

³ Uo., 100.

⁴ Szathmári István: *Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemlélítve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004. 152.

⁵ Szikszainé Nagy Irma: *Magyar stilisztika*. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 476.

⁶ Pilinszky János: *Szerelmem, Hiroshima. Egy film, amiről beszélni kell* = P. J.: *Tanulmányok, esszék, cikkek I.* 1941–1965. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 113.

⁷ Pilinszky János: *Tanulmányok, esszék, cikkek II.* 1966–1981. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 113.

1

szerre különböző távolságokban – fölzendülnek bennem az elmúlt tavaszok emlékei. Fénytelen fátyolos színek, olyan tiszták, hogy szinte világítanak. Mint valami üvegfestmény a nagy, kerek ég ablakán. A képek eltakarják egymást, de átlátszanak egymáson. Mintha zenekarok mind más és más darabot játszanának, de valamennyien ugyanabban az alaphangnembben. (...) Különös, boldogítóan tökéletes, teljes és szakadatlan zene ez. Mint maga az élet.

Ismeritek a kóbor hangoknak ezt a mágikus találkozását?”⁸

A novella egyetlen hangnemre, a c-mollra épül, amely a tavasz hangneme. A csáthi interpretáció hangneme eltér a konvenciótól, a szöveg a hangok „ízlelgetésének” pozíciójából eleinte a gyermekkor egyszerű örömeihez közelít. Peremiczky Szilvia írja: „A hangnem hangjai közül a novellában először a c csendül fel. A C-dúr a legegyszerűbb alapskála, a c a skála alaphangja, az elbeszélésben a gyermekkor egyszerű örömeinek jelképe.”⁹

Monotónia és metapoétika

„A gép poétikája” – ez a címe Kulcsár-Szabó Zoltán *Metapoétika* című kötetében annak a fejezetnek, amelyben – Margócsy Istvánra hivatkozva – az 1970-es évek lírafordulatára, a „szópoétikától” a „mondatpoétikához” vezető átmenet nyelvkritikai attitűdjére hívja fel a figyelmet. Az 1980-as és ’90-es évek magyar lírája az ebben rejlő poétikai és önprezentációs lehetőségeket használta ki. „A ’80-as–’90-es évek magyarországi költészetének egyik szembetűnő fejleménye leírható a líra »kódját« provokáló textuális stratégiák alakításában beálló olyan változásként – írja Kulcsár-Szabó –, melynek során depoetizáltak, »alulstilizáltak«, a hétköznapi vagy a beszélt nyelvhez közelítőnek mondott lírai beszédformák magának a nyelvi (illetve egyfajta kommunikatív) kompetenciának a relativizálásában rejlő poétikai lehetőségekre világítottak rá.”¹⁰

A gépies textualitás viszonylatában válik kulcsfogalommal a „stíluszándék” (B. Sandig: *Stilistik der deutschen Sprache*, 1986), illetőleg a „stíluszándék” és a stílus közötti feszültség, amelynek forrását „a nyelv személytelenségében vagy személyfölöttiségében lokalizálták”¹¹, tehát a nyelv grammatikai, jelentés „előtti” aktivitása „a megcélzott vagy felidézett diskurzusok diszartikulációjának terepe”.¹²

⁸ Csáth Géza: *Mesék, amelyek rosszul végződnek*. Szajbély Mihály szerk., Magvető Kiadó, Budapest, 1994. 530.

⁹ Peremiczky Szilvia: *A magyar irodalom és a zene*. Gozdsu Elek: *Ének a zenéről* = Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerk.: *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 624.

¹⁰ Kulcsár-Szabó Zoltán: *Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben*. Pesti Kalligram és Kalligram, Budapest–Pozsony, 2007. 418–419.

¹¹ Uo., 420.

¹² Uo.

„Hivalkodó hallgatás”¹³, „a szöveg mint gép” és az egyéni stílus

A „hivalkodó hallgatás” a címben a nagyvárossal kapcsolatos. Trauma és metonímia vonatkozásában elmondható: „A várost létrehozó, egymásba torkolló utcák, terek és egymást keresztező utak nyelvi hálózata egy új, forradalmi logikát kínál fel a járókelő számára, aki a város ősrását (...) játékba hozva *szerező* is és befogadó is egy személyben.”¹⁴

Az idézőjel- vagy a gyakori kötőszóelhagyás (aszindeton) valamilyen gépies dinamizmust, monoton, mechanikus textualitást és/vagy multimediális hatást hangsúlyoz, a különböző, időnként halmozott viszonyító és módosítóelemek mégis jelentős szerephez jutnak. Mindez ellenáll az élénkségnek, azonos szavak, nyelvtani alakok és töredékes mondattani szerkezetek ismétlődnek, a szöveg többször egymás után nekilendül, holott a stilisztika szerint az említett stratégiákat kerülni kellene.¹⁵ Az ilyen szöveghelyek ironikus nézőpontról tanúskodnak, a pillanat kimozdulási esélyeire, a „meghatározatlan grammatikai mechanizmusra”¹⁶ utalnak.

Az újabb Szathmári István-novellák szövegeinek szövegmondatai/körmondatai, összekuszált dialógusfragmentumai például többször nekilendülnek, szinte a kifulladásig hömpölyögnének, ha egy banális vágás nem vetne véget mindennek. A megszólítás leginkább elmarad, de fontos, hogy a fatikus funkció töredékesen, szétszórtan/szétcsúsztatva erősödjön, fontos az irodalmiasságot/választékosságot megtörő, veszteglő, decentralizált beszédhelyzet, hogy ily módon a személyesebb vagy familiáris stílushatású kommunikáció megvalósulhasson (megfigyelhető például a „hát persze” előfordulása, az igenlés és tagadás kiemelése, a változatos módosítószók¹⁷ vagy a bizonytalanságot nyomatékosító poláris kifejezések használata). Lássunk két példát, két kiemelt mondatot a Szathmári-novellákból, amelyekben az ismétlődő/töredékesen ismétlődő szavak és nyelvtani szerkezetek visszafogott, „színtelen” beszédmodot, redundáns jelleget eredményeznek, viszont ismételt, gépies nekilendülésükkel egyúttal a monotonia megtörésére, az átalakulásra is mindig új lehetőséget adnak! A két kiválasztott mondat a következő:

1. „Pestről telefonáltam, létezik-e még a járat, hát persze, *így* a válasz, nem áll meg a világ, mert te máshol nézed a csillagokat, gyűröd magadba az estét, tudom, két helyen nem lehet maradni, ez az én dolgom, mondtam,

¹³ Gyulai Zoltán: James Joyce és Walter Benjamin, város és „transzmigráció” = Fried István szerk.: Összehasonlítás, irodalom, kultúra. SZTE BTK Szeged, 2007. 11–12.

¹⁴ Uo., 13–14.

¹⁵ Szathmári István 2007. 41.

¹⁶ Kulcsár-Szabó Zoltán 2007. 434.

¹⁷ Szathmári István 2007. 148. és 175.

már megint magyarázkodni kellene, mit, miért, ne csináld ezt velem, már magamért sem felelek, nem még másért, másokért, van, ami van. Ennyi az egész.” (*Montenegrói báj*)¹⁸

2. „Ha este nem tudok aludni, bámulom a gomolygó sötétet, a zsongást kellene kihallani, kihallani, szuggerálom, hátha így elvisz, elragad az álom, de csak a másik szobára fülelek, a neszre, a szóra, mert ott éjjel is megy, folyik az élet, apám felriad, anyám ül az asztalnál és kérdez, hajnalban nyitva az ablak, jön, jön be a hűvös levegő, délután megy a vonat, mondom, mikor jössz vissza, így anyám, még itt vagyok, itt, válaszolom, bekapcsolom a tévét, mondom még, ég, ég a gyomrom, és akkor hirtelen bevillan, a zöld szoborral álmodtam az éjjel, tehát mégiscsak zsongtam, ahogy lassan felmelegszik és nő, egészen nagyra, hátha anyámnak igaza van, hogy aludtatok, már mennék vissza, de állok, állok két helyiség között, bárcsak így lenne, ennyire egyszerű.” (*Arra laktak a Margiték*)¹⁹

A beszédpozíció váltásait, a grammatikai idézést helyettesítő, az egyetlen kapaszkodót jelentő hátravetett/posztpozicionális „így” az utóbbi évek Szathmári-szövegeiben gépiesen ismétlődik. Egyre inkább megállapítható, hogy a magyarországi nyelvi modell a huszadik század kilencvenes éveiben bekövetkezett átköltözés óta látható stílusváltást hozott Szathmári István prózájába, éppen a már említett „gyorsabb menetű és színtelenebb melódiájú” nagyvárosi beszédmodot, a körmondatok alkalmazását, illetve az éles vágásokat, amelyeket a befogadó időnként akár parodisztikus szempontból is interpretálhat. Semmitmondó, az ismétlések által erősített, a decentralizált én révén töredékesen/szétszórtan közvetített, azonos „hőfokon” elbizonytalanított kommunikációközi kommunikáció alakul ki. Monotónia és megszakítottság, valamint a tautológia bonyolult viszonylatai tárulnak fel, a beszélő nyelvi kompetenciája bizonytalan. A szubjektum a mulandóság problémáját közelíti meg, a szövegekben vízszintes és függőleges gesztusok²⁰ válnak átjárhatóvá. Ha az elbeszélő idéz(ne), csak „önmagát” idéz(het)i.

„A képek eltakarják egymást, de átlátszanak egymáson”

A monotónia menetét leíró metaforák vagy más alakzatok is gyakoriak mind a régebbi, mind a kortárs szövegekben, a leginkább ide kapcsolódó hangeffektus például a „zsongás”. A gépet Kövecses Zoltán az absztrakt

¹⁸ Szathmári István: *Kurdok a városban*. Széphalom Könyvműhely, Budapest, 2000. 80.

¹⁹ Uo., 102.

²⁰ Márton László: *Expedíció, befelé* = M. L.: *Az áhítatos embergép*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999. 170.

komplex rendszerek forrástartományába sorolja.²¹ A tenger, a hullám, illetve a tenger hullámverése mellett kifejezetten a gépszerűséghez köthető a robot. Az ólom lehúzó erejű, a nehézség fogalmára használt metafora, amely lent is tart, a kortárs vajdasági irodalomban Tolnai Ottó szövegei fürkészik az ólom regionális/lokális értelmezési lehetőségeit.

Az ünnep megtöri a monotóniát, az 1990-es évek vajdasági magyar irodalmának egyik kulcsszava, kiemelkedő alakzata lett. Az ünnep a szülőföldre, a konkrét ünnepek emlékéhez, legtöbbször a szülőföldről mondott imához, annak architektonikus viszonyrendszeréhez kötődik (I. Gion Nándor, Juhász Erzsébet, Jung Károly, Kopeczky László, Lovas Ildikó, Mérey Katalin, Németh István, Pap József, Szathmári István és mások szövegeiben). A kert, főként a mítoszi értelemben felfogott kert egyenletes feszültségű harmóniát teremt, ezt kell elhagynia a szubjektumnak, hogy ismét a harmóniára várjon. Az ima, az „ismételgetett imádság” Pilinszky János értelmezésében monoton szavakból áll össze, amely a tenger hullámveréséhez hasonlítható. „Monoton szavak? Csak szavak” – kérdez rá Pilinszky *Az imáról* című szövege. Az ismételt imádságot a szubjektív imánál magasabb rendűnek tartja, mert magába szívja a különböző hangulatokat, a legszemélyesebb végül az egyetemesben leli meg békéjét: „A tengerparton merengő ember profán jelképe lehetne az imádkozónak – írja –. Ahogy ő elvész a hullámok zajában, s épp ez »elveszésben« leli meg igazán önmagát, pihenésében erejét – hasonlóképp találkozik az imában a lélek Istenével.”²²

Tolnai Ottó ráolvasásnak nevezi Gertrude Stein Danilo Kiš inspiráló nevezetes mondatát, amely így hangzik: „A rózsza az rózsza az rózsza az rózsza...”²³

Monotónia, fordítás, fordíthatatlanság

A dolgozat első része egy Csáth-idézettel zárul. Ezzel kapcsolatban nem feledkezhetünk meg a szecesszió szervező elvéről, a Szabó Zoltán stílustörténetében feltárt szecessziós grammatikai alakzatról, az indázó szerkezetről sem. Kosztolányi Dezső *Három nővér*-fordításában ugyancsak kimutatható a mondat- és szövegszerkezet, valamint a Csehov-figurák megnyilatkozásainak hasonlóan indázó hullámvázisa. „Egy határponton, mint egy-egy növény csomópontján, egy új elágazás, ív, hullám kezdődik, s lehet visszatérő, ismétlődő szelvény is.”²⁴ Ezek a határpontok, a határpontokig való eljutások a fordításvizsgálat, illetőleg a monotónia effektusa szempontjából is kiemelkednek.

²¹ Kövecses Zoltán: A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex, Budapest, 2005. 134–135.

²² Pilinszky János: Az imáról = Összegyűjtött művei. Tanulmányok, esszék, cikkek I. Századvég Kiadó, Budapest, 1993. 251.

²³ Tolnai Ottó: Az esernyő mint olyan = T. O.: Grenadírmars. zEtna, Zenta, 2008. 343.

²⁴ Cs. Jónás Erzsébet: Alakzatvizsgálat Csehov-drámák fordításaiban. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005. 26–28.

2007-ben két német nyelvű *Pacsirta*-fordítás jelent meg, mindkettő *Lerche* címmel. Kosztolányi Dezső regényének fordítói: Christina Viragh (Manesse Verlag, Zürich, Esterházy Péter utószavával) és Heinrich Eisterer (Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, Ilma Rakusa utószavával). A Manesse Kiadó kiadványában Esterházy Péter főként Kosztolányi nyelvhez való viszonyát értelmezi, és kiemeli, hogy prózája nem Musiléhoz, hanem Csehóéhoz, azaz a banalitásokra, a semmiségekre fókuszáló látásmódhoz áll közel.²⁵ Ilma Rakusa utószava az arrogáns vidékiség nézőpontját, valamint a pontosságot, a konkrétumot jelöli meg kritériumként, mondván, hogy az ironikus és poétikus regiszterek ugyan felfedezhetők, ám a Kosztolányi-figurák sohasem válnak nevetségessé²⁶. Kiemeli a vidéki hivatalnoklét rutinszerűségét és rutinszerűvé vált rítusait, a stílusesszók kiválasztását befolyásoló elbeszélői távolságtartást. A csehovi vonatkozás bevonása fordítás és intertextualitás kapcsolata szempontjából is indokolt.

A fordításokból most mindössze két szöveghelyet emelünk ki – ha úgy tetszik, a csehovi szellem jegyében –, mindkét esetben a monoton ismétlés szempontjainak vizsgálata kerül előtérbe.

A következő beszédhelyzet közvetlenül *Pacsirta* visszaérkezésekor alakul ki az utolsó előtti (12.) fejezetben, az alattomos sárszegi őszben. Kosztolányi Dezső szövege (az előző bekezdés záró mondataival együtt, hiszen a kontextus a kezdő replika szemszögéből lényeges) így szól:

„(...) Kietlen unalom borult mindenre. Vége volt a melegnek.
Mindössze ennyi volt.
– Még lehet szép idő – mondta *Pacsirta*.
– Lehet – mondta anyja.
– Lehet – mondta apa is.”²⁷

Christina Viragh fordításában:

„Am Stadtrand pfiff ein Zug, der Pfiff verhallte. Öde Langweile legte sich aufs Land. Das Ende der Wärme.
Das war alles.
«Es kann noch schönes Wetter geben», sagte *Lerche*.
«Ja, kann sein», sagte Mutter.
«Ja, kann sein», sagte auch Vater.”²⁸

²⁵ Esterházy Péter: I. m., 298.

²⁶ Ilma Rakusa: I. m., 216.

²⁷ Kosztolányi Dezső: *Pacsirta*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 141.

²⁸ Kosztolányi Dezső: I. m., 267.

A Heinrich Eisterer-fordítás más szemantikai távlatokat is nyit:
 „(...) *Fern am Stadtrand ertönte der Pfiff eines Zuges und verklang. Öde
 Langweile lag über allem. Die Hitze war vorbei.
 Mehr war es nicht.
 »Vielleicht kommt noch schönes Wetter«, sagte Lerche.
 »Vielleicht«, sagte die Mutter.
 »Vielleicht«, sagte auch der Vater.*“²⁹

Az összevető fordításstilisztikai kutatások során a kutató hosszasan összpontosíthat az eltérésekre, például az unalom pozíciójával (az unalmon túl rejlik a művészet?), a melegség fokozataival, az „igen, lehet“ és a „talán“ relációjával, a szülők megnevezése előtti névelőhasználatával, az érzelmkifejezés, a szövegösszefüggések grammatikai mutatóinak problémájával stb. kapcsolatban.

A monoton ismétlés nézőpontjából azonban a dialógus témafejlődése, a „nem megtervezettség“ stílusértéke, valamint az ismétlések által nyomatékossított látszólagos toporgás/kiúttalanság/változtatlanság a legfontosabb, ezt mindkét fordításszöveg hangsúlyozza. Mindkét fordítói interpretációban az elbizonytalanítás, „a ki nem mondott“ jut kifejezésre. A válaszreplikákban az ellipszisek (elsősorban a szituatív ellipszis) dominálnak.³⁰ A zérófokúság stilisztikai problémája is felvetődik ezen a szöveghelyen, ellenben a zérófokúság természetesen csak viszonylagos, „ugyanis nincs stílus nélküli szöveg“.³¹

Kosztolányi fordításról, illetőleg fordíthatatlanságról vallott nézetei rokon-ságot mutatnak Walter Benjamin Paul de Man előadására ható látásmódjával, mindhárom szerző meglátásának előzményei pedig megtalálhatók a német romantikában.³² Kosztolányi – Babitscal ellentétben – átköltés és értelmezés szoros kapcsolatára, két adott kultúra párbeszédére összpontosított.³³ A *Pacsirta* német fordítói is „kritikai munka“-ként tekintenek a fordításra. Az idézett részlet esetében nem kizárólag a forrásszöveg hatása emelhető ki, hanem a német irodalmi hagyományé is, amelytől nem idegen az ilyesfajta ismétlődés, ahogyan az azonos szóelemek ismétlődése sem (szinte idézőjel helyett). Szegedy-Maszák Mihály Arany János *Szondy két apródjának* „Mint hulla a hulla! vészett a pogány“ sorát vizsgálva a sor második felének nyelvi erejére utal, az angol nyelvű fordítás olyan egyhangú hatást kelt a jelentő vonatkozásában, hogy a célszöveg modorosán hangzik, az egyforma szóvégződés az angol fordításokban ritmikus prózára emlékeztetnek.³⁴

²⁹ Kosztolányi Dezső: I. m., 195.

³⁰ Cs. Jónás Erzsébet 2005. 16–20.

³¹ Szikszainé Nagy Irma: Magyar stilisztika. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 47.

³² Szegedy-Maszák Mihály: Fordítás és kánon = Megértés, fordítás, kánon. Kalligram, Pozsony, 2008. 226.

³³ Uo., 211.

³⁴ Uo., 222–223.

Kosztolányi Dezső regényszövegének zárlatában Pacsirtát „sötétség”, „feketesség” lengi körül, amelyet „homály” vált fel. Az utóbbi a könnyekkel, de a ködös létperspektívával is kapcsolatos. A differenciáltság ezen a szöveghelyen különösen fontos, ám a homály olyan homály, melyben semmit, de semmit sem látni. A fordításokban „gépiesebb” a szóhasználat. Mindkét fordítás a homályt sötétségként értelmezi, noha az előzőleg említett „sötétség”-től elkülöníti (Dunkel – Dunkelheit és Dunkelheit – Dunkel). A távlat a német nyelvű szövegekben még inkább megkérdőjeleződik, a *részleges* ismétlés erősíti, a monotonia effektusa szintén kifejezettebb. A sötétség státust tart fenn, a homály státusváltásra adhat esélyt³⁵. Kosztolányi szövegének sötétsége körülengő típusú, Pacsirtát ugyanis sötétség „lengette körül”. Büky László Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvének képalakítás-vizsgálatában a sötétség-képhez kapcsolódó vonzatszerkezetes igét (lenget) a megszokottól eltérőnek tartja, csakhogy a megszokott, illetve a norma vitatott fogalom.³⁶

Nem elszigetelt

A monotonia sokrétű értelmezése és a monoton ismétlés effektusának néhány stilisztikai mozzanata/elemzési modellje azt bizonyítja, hogy nyelv- és irodalomtudomány kutatásai összetartoznak, illetőleg hogy az interdiszciplináris szemléletmód egyre inkább elengedhetetlen. Szabó Zoltán írja: „A stílus (...) a szöveg része, egyik szintje, elemzése alárendelődik a szöveg-egész sokféle, valamennyi elemét, sajátosságát átfogó komplex (integráló, egyesítő) vizsgálatnak...”³⁷

Irodalom

- Büky László: Képalakítás és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvén. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 149. és 133–146.
Cs. Jónás Erzsébet: Alakzatvizsgálat Csehov-drámák fordításaiban. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005.
Gyulai Zoltán: James Joyce és Walter Benjamin, város és „transzmigráció” = Fried István szerk.: Összehasonlítás, irodalom, kultúra. SZTE BTK Szeged, 2007.
Kovács Árpád szerk.: A regény és a trópusok. Argumentum Könyvkiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2007.

³⁵ Vö. Kovács Árpád: Prozáma és metafora = Kovács Árpád szerk.: A regény és a trópusok. Argumentum Könyvkiadó, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2007. 125.

³⁶ Büky László: Képalakítás és képrendszer Füst Milán és Karinthy Frigyes költői nyelvén. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 149. és 133–146. Vö. Szikszainé Nagy Irma: Magyar stilisztika. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 44.

³⁷ Szabó Zoltán: A stilisztikai elemzés egy szövegelméleti modellje. Szemiotikai szövegtan 8. JGYTF Kiadó, 1995. 148.

- Kövecses Zoltán: A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex, Budapest, 2005.
- Kulcsár-Szabó Zoltán: Metapoétika. Önprezentáció és nyelvszemlélet a modern költészetben. Kalligram, Budapest–Pozsony, 2007.
- Magyar Ferenc: Furfang és kaland. Novellatípusok a *Dekameron*ban. Savaria University Press, Szombathely, 2005.
- Márton László: Az áhítatos embergép. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999.
- Orosz Magdolna: „Az utánczott idegen kézírás”. Mű és alkotás E. T. A. Hoffmann elbeszéléseiben. Gondolat Kiadó, Budapest, 2006.
- Peremiczky Szilvia: A magyar irodalom és a zene. Gozdsu Elek: Ének a zenéről = Szegedy-Maszák Mihály és Veres András szerk.: A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig. Gondolat Kiadó, Budapest, 2007. 624..
- Pilinszky János: Összegyűjtött művei. Tanulmányok, esszék, cikkek I. Századvég Kiadó, Budapest, 1993.
- Ricoeur, Paul: Az élő metafora. Fordította és Jeney Éva fordítását átdolgozta: Földes Györgyi. Osiris Kiadó, Budapest, 2006.
- Szathmári István: Stilisztikai lexikon. Stilisztikai fogalmak magyarázata szépirodalmi példákkal szemléltetve. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2004.
- Szegedy-Maszák Mihály: Megértés, fordítás, kánon. Kalligram, Pozsony, 2008.
- Szikszaíné Nagy Irma: Magyar stilisztika. Osiris Kiadó, Budapest, 2007.

“STYLISTIC DEMAND” AND THE VIVACIOUSNESS OF MONOTONY

The paper studies the issue of monotony using a number of literary examples. The dictionary meaning of the word monotony is connected to music, and we find most frequent mention of it in stylistics related to the language of cities. The notion “murmur” is linked to monotony, and talking of films by Jancsó “motionless monotony” comes up. Stylistics separately discusses variations of monotonous repetitions; János Pilinszky, for example, emphasized the significance of monotonous repetition in the texts of prayers. Research in metapoetics discusses the dilemmas of automatic textuality and “stylistic intention”. The paper also talks about figures of speech that can be mentioned from the point of view of monotony, and then looks at two German translations of the Novel *Pacsirta* (*Skylark*) by Kosztolányi, and studies the receptability of an unfamiliar culture, the attitude to unfamiliar tradition, as well as the problem of untranslatability.

Keywords: stylistics of translations, language of cities, music, monotonous repetition, ceremony text, murmur, machine, stylistic intention, “untranslatability” cultural context

PÁSZTOR KICSI MÁRIA

STILISZTIKAI HELYESSÉG A MÉDIA NYELVÉBEN

Stylistic Correctness in the Language of the Media

A cikk azzal foglalkozik, hogy milyen stilisztikai problémák észlelhetők a média nyelvében, melybe beleértjük mind a sajtó, mind pedig a hangzó és audiovizuális média szövegeinek nyelvhasználatát, s ennek keretében lexikai, morfológiai, szintaktikai, illetve szövegtani vétségekre hívja fel a figyelmet, melyeket egyrészt eredeti szövegekben követtek el az újságírók, másrészt a fordítás során keletkeztek, az átváltási műveletek nem megfelelő alkalmazásának eredményeképpen.

Kulcsszavak: média, médiaszövegek, stilisztika, funkcionális stílus, stilisztikai helyesség

Bevezető megjegyzések

Ha a stilisztikai helyességet kívánjuk vizsgálni a média nyelvében, mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy mit is rejt a *média nyelve* kifejezés, milyen funkciót töltenek be azok a szövegek, melyek ennek a nyelvnek keretén belül, ezt felhasználva keletkeznek, s ennek következtében milyen stilisztikai követelményeknek kell eleget tenniük.

A médiaszövegek közül itt elsősorban az írott szövegekkel foglalkozunk majd, melyek a sajtóban jelentek meg, vagy a rádió és televízió műsoraiban hangzottak el, s elsősorban informatív jellegűek, eltekintünk viszont a stúdióbeszélgetésektől, interjúktól, terepi riportoktól és egyéb élő szövegektől, melyek stílusa igen heterogén lehet, mivel az egy-egy műfajra jellemző, eltérő stílusjegyeken kívül nagymértékben függ a riportalanyok stílusérzékétől és beszédképességétől is. Ugyancsak nem foglalkozunk a reklámszövegekkel és egyéb multimediális alkotásokkal sem, melyek ugyan szerves részét képezik a médiaműfajoknak, de külön kategóriát képeznek közöttük, s ennek megfelelően külön vizsgálatot is igényelnének.

A médiaszövegek ily módon értelmezett csoportjának elsődleges funkciója pedig, hogy valamilyen témáról tájékoztassa a célközönséget, információkat adjon át, olykor, hogy interpretálja, kommentálja is azokat. De gyakran a véleményformálás, befolyásolás szándéka sem áll távol e szövegek megalkotóitól. Ennek megfelelően pedig a nyelvi és stílusesszközök tára is, mely

ehhez a funkcionális stílushoz kötődik, s igen differenciált lehet, attól függően, hogy melyik konkrét publicisztikai műfajhoz tartozik a vizsgált szöveg, illetve hogy milyen konkrét szándék vezérelte az újságíró, amikor szövegét megírta.

Általánosságban véve azonban leszögezhetjük, hogy a médiaszövegek informatív válfaját stilisztikai szempontból leginkább a *tárgyilagos, világos, érthető, egyértelmű, szabatos, tömör* meghatározásokkal szoktuk párhuzamba állítani, azaz Tolcsvai Nagy Gábor kategorizációjával élve ezek a szövegek *magatartás, helyzet, érték és idő szempontjából* közömbösek, a *hagyományozott intézményes nyelvváltozatok szempontjából* pedig a sztenderdbe sorolhatók be.¹ Nem tartoznak tehát stilisztikai eszköztárukba a szépirodalmi stílus trópusai és alakzatai, sem egyéb esztétikai hatást kiváltó eszközök.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy ez az állítás nem érvényes minden publicisztikai műfajra és szövegtípusra. Minél személyesebb hangú ugyanis egy írás, annál több lehetőség adódik a stilisztikai eszközök használatára is. A jegyzet, a glossza, a tárca, sőt a kommentár is – a hírrel ellentétben – többnyire magán viseli alkotójának bélyegét. Ami azonban közös a felsorolt műfajokban (s ami egyébként az írásművek többségére vonatkoztatható), az, hogy a stilisztikai helyesség túlnyomórészt a nyelvi helyesség függvényében értékelendő.

Ilyen szempontból pedig a kiválasztott szövegek lexikai és grammatikai szintjének vizsgálata közben igen heterogén stilisztikai kép tárul elénk.

A szemügyre vett jelenségek egy része elsősorban lexikológiai vonatkozású, s általában a nem megfelelő stílusréteghez vagy -árnyalathoz való kötődés szempontjából kifogásolható. Ezek között vannak fordítástechnikai okokra visszavezethető esetek, de olyanok is, melyek az anyanyelvi stílusérzék hiányával magyarázhatók – sajnos, igen magas előfordulási arányban –, bár valójában a fordítási hibák stilisztikai vonatkozásai sem határolhatók el az anyanyelvi stílusérzék meglététől vagy hiányától.

¹ Tolcsvai Nagy Gábor szerint: „A stílus nem egyetlen oszthatatlan kategória, hanem belső szerkezettel rendelkező összetett jelenség. A belső szerkezet szociokulturális eredetű összetevői a stílusnak a nyelvi interakcióban betöltött szerepéből erednek. Ennek megfelelően a stílusban a következő szempontok (összetevők) mint változók érvényesülnek:

- (a) a magatartás szempontja (tartományai: durva, bizalmas, közömbös, választékos);
- (b) a helyzet szempontja (tartományai: informális, közömbös, formális);
- (c) az érték szempontja (tartományai: értékmegvonó, például ironikus, gúnyos; közömbös; értéktelítő, például patetikus);
- (d) az idő szempontja (tartományai: közömbös, régies, újszerű);
- (e) a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok szempontja (tartományai: sztenderd, nyelvjárási, városi népnyelvi, diáknyelvi, a szépirodalom történeti stílusrétegeibe tartozó stb.).”

Tolcsvai Nagy Gábor: *A stílus* = Kiefer Ferenc, szerk.: *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 260.

A vétségek kiterjedése olykor egyetlen szó, máskor egy szókapcsolat vagy frazéma, viszont a lexikológiai probléma gyakran nem szemlélhető csupán szótani szemszögből, mivel helyes megítélésében a grammatikai szempont is fontos szerephez jut. A stilisztikai helyesség ugyanis mind a lexikológiai, mind pedig a grammatikai szint megfelelő szerveződését, megszerkesztettségét feltételezi.

Az alábbiakban nagy vonalakban – a teljességre törekvés tipológiai igényétől eltekintve – a sajtóból és az elektronikus médiából szemezgetett példákkal illusztráljuk az egyes kategóriákba besorolható stilisztikai hiányosságok vagy túlkapások konkrét eseteit.

1) Lexikai szint

a) Nem megfelelő stílusréteghez tartozó szavak és szókapcsolatok használata

Az alábbi példák egy részénél megállapíthatjuk, hogy a kiemelt szavak, szókapcsolatok vagy szószerkezetek a magatartás, a helyzet, illetve az érték szempontjából elcsúsznak a közömbös tartományból a bizalmas, informális, értékmegvonó kategóriák irányába, mint pl. az *i.* mondatban, ahol a fordító a *vérfürdő* szót alkalmazza a forrásnyelvi *tragédia* megfelelőjeként², vagy az *ii.* mondatban, ahol a *nacionalizmussal szintén fertőzött* szerkezet helyett talán alkalmasabb lett volna a *nacionalizmustól szintén nem mentes* kifejezéssel élni, illetve a *iii.* mondatban, ahol a *civakodása* főnév helyett, melyet a hír szerkesztője alkalmazott, inkább az *ellentét* szó volna stilisztikailag helyénvalóbb:

- i.* „A családi *vérfürdő* előtt a Čedić házaspár válófélben volt.” MSZ 02. 08. 10./4.
- ii.* „Washington elismeri Belgrád törekvéseit és erőfeszítéseit, amit a rendszerváltás óta tett demokratikus viszonyok erősítése céljából. Értékeli, hogy a változások a meglehetősen szövevényes belpolitikai viszonyok közepette zajlanak, amikor egyre mélyülnek az ellentétek a merev, nacionalista politikát folytató államelnök, Vojislav Koštunica, és a rugalmasabb, kevésbé fanatikus, de a *nacionalizmussal szintén fertőzött* miniszterelnök, Zoran Đinđić között.” TV 02. 05. 11.

² „U momentu tragedije Gordanina ćerka Biljana (28) bila je pred razvodom sa Draganom Čedićem.” (Beta, 02. 08. 09.)

- iii. „Ugyanakkor figyelmeztet: a pártok időről időre megújuló *civakodása* fékezi a reformok végrehajtását és a kiegyensúlyozottabb gazdasági és szociális előrehaladást.” TV 02. 05. 11.

Bizonyos példákban ezzel szemben a magatartás szempontjából a kelle-ténél választékosabb szóhasználat tanúi lehetünk, mint pl. az iv. mondatban, ahol a közömbös *hideg* helyett a *zimankó* szót használja a cikk írója, vagy a v. mondatban, ahol az *elfáradt* ige helyett célszerűbb lett volna egyszerűen az *elment* igét alkalmazni:

- iv. „Rendbe hozták a fűtési rendszert is, s az elkövetkező telekben nem kell takaróba burkolódzva védekeznie a *zimankó* ellen.” MSZ 06. 03. 30.
- v. „Aki az este *elfáradt* az Újvidéki Színházba, a város ünnepe alkal-mából rendezett megemlékezésre, az ingyen megkapta Érdújhelyi Menyhért Újvidék története című könyvét magyar és szerb nyelven is.” R 03. 02. 01.

A vi. és a vii. mondatban viszont az idő szempontja ellen vét az újságíró, mivel a *főispán* szó ma már igencsak archaikusnak és anakronisztikusnak számít, s a létige *lészen* alakja is archaikus hangzásának köszönhetően a ma-gatartás szempontjából túlzottan választékosnak tűnhet:

- vi. „Akik a kákán is csomót keresnek, érv nélkül maradnak, hiszen Jovanka Broznak eminens vendége megígérte, hogy útlevelet is kap majd, s ha elfogadja az *isztriai főispán* meghívását, a Brioni-szigeteken üdülhet, mi több, hazalátogathat szülőföldjére, Likába is.” MSZ 06. 03. 30.
- vii. „Öt év alatt, míg a program tart, bizonyára elérjük, hogy nemcsak a kisebbség lesz toleráns a többséggel szemben (de inkább a többség iránt), amit akarva-nem akarva el kell fogadnia, hiszen kisebbségben van, hanem azt is elérjük, hogy a többségi nemzet úgyszintén toleráns *lészen* a kisebbségi közösségek iránt.” MSZ 06. 03. 23.

b) Fordítási hibák a szóhasználatban

Az alábbi példákat az jellemzi, hogy a fordítók általában nem találták meg a forrásnyelvi szövegben leírt szavak vagy kifejezések ekvivalens cél-nyelvi megfelelőit.

Ezeknek egy része olykor már-már komikus hatást kelt. Azok a megol-dások ugyanis, melyek a sajtóban napvilágot láttak, mást is jelentenek vagy

jelenthetnek, mint amit az eredeti kontextus előírányoz. Így pl. a *viii.* mondatban a *médiumok* főnév a hírközlő szervek helyett a spiritisza szeánszokat juttatja eszünkbe, tehát inkább a *média* szót lett volna célszerűbb alkalmazni. Vagy az *ix.* mondatban a *kender* főnév használata sem igazán alkalmas, mivel a forrásnyelvi kontextus az indiai vadkenderre (*canabis*) utal, nem pedig az ipari növényre, de a *zárdafőnök* szó sem, mivel hangulatát illetően inkább a katolikus, mint a szerb ortodox vallást idézi, s ezért nem igazán felel meg a forrásnyelvi szövegben szereplő *igumanija* szó ekvivalensének. Helyette tehát inkább a *kolostor főnöknője* kifejezést lehetne alkalmazni. De az *x.* mondatban olvasható *állami szervíz* szerkezet sem igazán nevezhető szerencsés megoldásnak, mivel a magyar nyelvben a *szervíz* szó étkezésletet jelöl, a forrásnyelvi szövegben szereplő *javni servis* magyar nyelvű ekvivalense viszont a *közszolgálati cég* lenne.

viii. „A reformokat, a gazdasági és szociális jogokat, az igazságügyi rendszert, a Jugoszláv Katonaságot, a rendőrséget, az egészségügyet, az egyetemeket, a vajdasági és a sandžaki kisebbségeket, a menekülteket, a *médiumokat*, a konzervatív eszmék és az egyház megújódását, valamint a vallásgyakorlás szabadságát elemző részletes jelentés bevezetőjében az áll, hogy az idegengyűlölettel és az intoleranciával terhelt társadalmi légkör nem változott meg.” MSZ 02. 04. 23./1.

ix. „Charles Weber, a gračanikai rendőrállomás főnöke tegnap közölte, hogy magától kelt ki az a *kender*, melyet augusztus 7-én a rendőrök fedeztek fel a gračanikai kolostor farmján. Hozzáfűzte, hogy az ügyet lezártnak tekinti, és a helyzet tisztázódott közvetlenül a *zárdafőnökkel* folytatott beszélgetés után. A kendert megsemmisítették. Függetlenül attól, hogy az ügyet a gračanikai kolostorban megmosolyogták, a raškai-prizreni egyházkerület elvárja, hogy a rendőrség magatartása miatt kérjen bocsánatot.” MSZ 02. 08. 10./4.

x. „Veljanovski kifejtette, hogy az első tendert a hullámhossz használatára vonatkozó engedély megszerzésére legkorábban három hónappal a törvény elfogadása után hirdethetik meg és legkésőbb nyolc hónappal a törvény elfogadása után, a Szerbiai RTV *állami szervízzé* való átalakítása pedig a jövő év januárjában kezdődhetne meg.” MSZ 02. 04. 25./4.

Bizonyos esetekben a fordításban szereplő kifejezések nem rejtenek kétértelműséget, de mégsem tekinthetők ekvivalens vagy jó megoldásnak, mivel a magyarban az adott forrásnyelvi szónak létezik más elfogadott megfelelője. Így pl. az *xi.* mondatban a *rádiódifúzió* főnév helyett a *műsorszórás* szót

lenne célszerűbb használni, az *xii.* mondatban az *irányító* helyett a *botkormány* főnevet, mivel ez felel meg a forrásnyelvi *komandna palica* kifejezésnek, az *xiii.* mondatban viszont a *nem tisztogatták meg az igazságügyet és a médiumokat* tagmondatot a forrásnyelvi *nije izvršena lustracija* kifejezésnek megfelelően az *igazságügyben és a médiában nem történt meg az átvilágítás* alakban kellene fordítani.

- xi.* „A sajtóértekezleten Rade Veljanovski, a médiatörvény kidolgozására alakított munkacsoport képviselője kijelentette, még semmilyen jel nem utal arra, mikor fogadja el a parlament a *rádiódifúzióról* szóló törvényjavaslatot, de reményét fejezte ki, hogy erre júniusban sor kerül, Zoran Đinđić kormányfő ígérete alapján.” MSZ 02. 04. 25./4.
- xii.* „Ésszerűsítették a pilótakabint, a műszerek egy részét áttették a bal oldalra, ami lehetővé teszi, hogy a pilóta jobb kezét az *irányítón* tarthassa.” MSZ 02. 04. 24./16.
- xiii.* „Biserko szerint a reformok kezdetén mulasztás történt, mert a rendőrség és a katonaság változatlan maradt, *nem tisztogatták meg az igazságügyet és a médiumokat*, következésképpen, mint mondta, »a vereséget szenvedett erők« konszolidálódtak, és most »a változások akadályát képezik.«” MSZ 02. 04. 23./1.

A *xiv.* példa esetében viszont az *elnevezésű* melléknév helyett a *című* vagy *címet viselő* kifejezést kellene alkalmazni, mivel a magyar nyelvben a könyveknek, írásoknak, jelentéseknek és egyéb hasonló dokumentumoknak *címük*, és nem *nevük* vagy *elnevezésük* van³:

- xiv.* „Szerbiában tavaly sem voltak a korábbi korszakra jellemző represzsiók, de nincsenek meg az előző évtizedből származó problémák megoldásának feltételei – áll a Szerbiai Helsinki-bizottságnak Az emberi jogok a tranzícióban – Szerbia 2001 *elnevezésű* jelentésében.” MSZ 02. 04. 23./1.

c) A frazeológiai egységek nem megfelelő alkalmazása, torzítása

Előfordulnak olyan esetek, amikor a cikk írója túlzott választékosságra való törekvésében, s az anyanyelvi stílusérzék hiányában a frazeológiai egységeket saját céljainak megfelelően módosítja, torzítja, amint az *xv.* és *xvi.* példában észlelhető:

³ A névelóhasználat problémáját illetően l. az *xxv.* példát!

- xv. „Ami meglepő, ma sem tudunk többet, mint abban az időben, nem tudjuk, miért állították félre *kesztyűsnek éppen nem mondható kézzel*, s néhány hatalomcsere ellenére miért bántak el vele olyan kíméletlenül.” MSZ 06. 03. 30. (Ehelyett inkább a *nem éppen kesztyűs kézzel* megoldás javasolható.)
- xvi. „Az igazságszolgáltatás és a történelem malmai – közhelyszerűen – lassan őrlnek, az utóbbi olykor bedarálja az ártatlanokat, a bűnösöket, a vétkeseknek megbélyegzetteket egyaránt, s ítéletei is eltérően értelmezhetőek.” MSZ 06. 03. 30. (Frazeológiai szinten a *történelem malmai* szerkezet nem használatos. A bejáródott alak *Isten malmai lassan őrlnek*.)

2) Grammatikai szint

Az alábbiakban – ugyancsak a teljességre való törekvés igénye nélkül – olyan morfo-szintaktikai és szövegtani problémákra mutatunk rá, melyek bizonyos hányada (akárcsak a lexikológiai kategóriák esetében is) fordítási gondokra vezethető vissza⁴, túlnyomó többségük azonban mégiscsak az anyanyelvi grammatikai (stílus)érzék hiányára mutat rá, melynek következtében a leírt szövegproduktumok kohéziós erői megbomlanak, és logikailag nem teljesen áttekinthető szerkezeteket eredményeznek, minek következtében hírértékük is jelentős mértékben csökken. Az ilyen grammatikai és logikai pontatlanságokat tartalmazó szövegeket viszont stilisztikai szempontból sem tekinthetjük kielégítőeknek, mivel ha a grammatikai hibák nem a szándékos stilizálás célját szolgálják, stilisztikai hibáknak is tekintendők.

Az itt megtárgyalandó problémák túlnyomó része tehát morfo-szintaktikai és textológiai vonatkozású, s a szövegépítkezéssel kapcsolatos. Szó lesz a túlzottan terjengős szintaktikai (birtokos, illetve igeneves) szerkezetek áttekinthetőségének gondjáról, a kötőszóhasználat néhány kérdéséről, a névelők hiányáról, illetve főlöszeges használatáról, az egyeztetés néhány gondjáról és egyéb jelenségekről.

a) A túltelített mondatok fordítási gondjai

Gyakran észlelhető a szerbről (és más indoeurópai nyelvekről) fordított szövegekben, hogy bizonyos mondatok szinte áttekinthetetlenek, mivel a nominális szerkezetek alaptagja előtt terjengős, túltelített birtokos vagy igeneves szerkezet foglal helyet.

Ez viszont azzal magyarázható, hogy a szerb mondatok sokkal nagyobb belső telítettséget bírnak el, mint magyar megfelelőik. Ez abból a tényből ered, hogy a szerb nyelvben a mondatok bővítési módja kétféle lehet: leg-

⁴ Az átváltási műveletek nem megfelelő alkalmazásának következtében.

inkább *progresszív*, amikor elől áll az alapszó, utána a bővítmények (*regens ante rectum*), de lehet *regresszív* is, amikor a bővítmények állnak elől, s az alapszó követi őket (*regens post rectum*).

A magyar nyelvre ezzel szemben szinte kizárólag (kevés kivétellel) a regresszív bővítési mód jellemző, ennek következtében pedig a bővítményeknek a száma, melyek egy szerkezetben az alaptag elé behozhatók, igencsak korlátozott. Korlátozott pedig a koncentrációs képesség hanyatlása miatt, mely akkor lép fel, amikor a befogadónak az alaptag felbukkanása előtt túl sok bővítményt kell észben tartania.

Éppen ezért a szerb mondatok fordítása gyakran csak szintváltással⁵ lehetséges, amikor a fordító a szerb mondat (leginkább igeneves szerkezeteinek) implicit állításait önálló mondategységekké emeli fel, kihasználva ezzel az alárendelt mondat szerkesztés lehetőségét, mely a bővítés percpiciós szempontból kevésbé megerhelő módját képezi nyelvünkben.

A fordítók azonban nem mindig élnek ezzel a transzformációs lehetőséggel. Az *xvii.* példa egy ilyen nehezen áttekinthető mondatot mutat be, melyben a fordító nem élt a szintváltás alkalmazásának lehetőségével, sőt – mint az a lábjegyzetben⁶ olvasható forrásnyelvi idézettel összehasonlítva kitűnik – fordításkor egyéb vonatkozásokban is eltért az eredeti szövegtől.⁷

xvii. „A reformokat, a gazdasági és szociális jogokat, az igazságügyi rendszert, a Jugoszláv Katonaságot, a rendőrséget, az egészségügyet, az egyetemeket, a vajdasági és a sandžaki kisebbségeket, a menekülteket, a médiumokat, a konzervatív eszmék és az egyház megújódását, valamint a vallásgyakorlás szabadságát elemző részletes jelentés bevezetőjében az áll, hogy az idegengyűlölettel és az intoleranciával terhelt társadalmi légkör nem változott meg.” MSZ 02. 04. 23./1.

A forrásnyelvi mondat grammatikai felbontással és szintváltással történő fordítása pedig a következőképpen oldható meg:

„Az idegengyűlölettel és türelmetlenséggel terhelt társadalmi légkör nem változott meg” – áll továbbá ennek a terjedelmes jelentésnek bevezetőjében. A jelentés számos kérdést vitat meg. Ezek pedig a reformoknak, a gazdasági és társadalmi jogoknak, az igazságszolgáltatási rendszernek, a Jugoszláv

⁵ L. Klaudy Kinga: *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica, Bp., 1997. 172–180.

⁶ „Društvena atmosfera, opterećena ksenofobijom i netolerancijom, nije se promenila”, dodaje se u uvodu opširnog izveštaja, koji razmatra pitanja reformi, ekonomskih i socijalnih prava, pravosudnog sistema, Vojske Jugoslavije, policije, zdravstva, univerziteta, manjina, Vojvodine, Sandžaka, izbeglica, medija, obnove konzervativne ideje i crkve i slobode veroispovesti. (Beta 02. 04. 22.)

⁷ Többek között az információk adagolásának sorrendjében.

Katonaságnak, a rendőrségnek, az egészségügynek, az univerzitásnak, Vajdaság és Sandžak kisebbségeinek, a menekülteknek, a médiának, az egyház és a konzervatív eszmék újraéledésének, valamint a vallásszabadságnak kérdéskörei. (P. K. M.)

Így a forrásnyelvi mondat informatív szerkezete is helyreáll, és az olvasó is előbb megkapja a befogadáshoz szükséges támpontot, anélkül, hogy az alaptag (*jelentés*) felbukkanása előtt a 23 tartalmas szóból álló melléknévi igeneves szerkezetet és még egy jelzőt fejben kellene tartania.

b) A hogy kötőszó halmazása vagy elhagyása

Mint tudjuk, az alárendelő összetett mondatok egy részénél a mellékmondatot a *hogy* kötőszó vezeti be. Ezeket a mondatokat *hogy*-kötőszós mellékmondatoknak is nevezhetjük, a vonatkozó mellékmondatokkal ellentétben, melyeknek élén vonatkozó névmási vagy vonatkozó névmási határozószói kötőszók állnak.

A vonatkozó mellékmondatok kötőszóival ellentétben, melyek – maguk is mondatrész szerepet töltvén be – általában eligazítanak a mellékmondat fajtáját illetően, a *hogy* kötőszó önmagában véve nem szolgáltat efféle információt. Többféle mellékmondatot is bevezethet, a megkötés többnyire csupán az, hogy ilyen mellékmondat csak olyan ige mellett alkalmazható, melynek van esemény vagy állapot jelentésű vonzata.⁸ Mindebből viszont az is következik, hogy léteznek olyan esetek, amikor a többszörösen összetett mondaton belül több *hogy*-kötőszós típus is követi egymást, s ilyenkor a kötőszó ismétlésének kényszere jelentkezik. A fordító vagy újságíró pedig ilyen esetekben gyakran ahhoz a megoldáshoz folyamodik, hogy valamelyik *hogy* kötőszót elhagyja:

xviii. „Đinđić azt is közölte, nem állunk el attól, hogy megkapjuk a kedvezményes státust az USA-val való kereskedelemben.” R 02. 05. 11.

A fenti példában ez a megoldás elfogadhatónak tekinthető, vannak azonban esetek, melyeknél ez az elhagyás fölösleges, mivel az ismétlődés veszélye nem áll fenn:

xix. „Đinđić, aki a Bori Körzetben tett látogatásán *közölte*, a kormánynak kész tervei vannak a térség fejlesztésére, de ehhez szükség van az ottani emberek kezdeményezésére is.” R 02. 05. 11.

⁸ É. Kiss Katalin: Mondattan = É. Kiss – Kiefer – Siptár: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Bp., 1998. 143.

- xx. „Benyomásait összegezve *elmondta*, az új agrárpolitikai intézkedések már meghozták az első látható eredményeket, különösen a növénytermesztésben, az élelmiszeriparban és a tejiparban.” TV 02. 05. 11.
- xxi. „Mladen Dinkić, a Jugoszláv Nemzeti Bank kormányzója *kijelentette*, Szerbiában ki fogják hirdetni a rendkívüli parlamenti választásokat.” MSZ 02. 10. 06./4.

A fenti példákban tehát a dőlt betűkkel megjelölt tagmondathatárokon fölösleges, sőt zavaró az aszindeton, ezért a *hogy* kötőszó nyugodtan alkalmazható.

c) az ami/amely kötőszók használata

Kisiskolásoknál gyakran előforduló hiba, hogy az indirekt denotatív, határozatlan tartalomra visszautaló *ami* kötőszót alkalmazzák a konkrét, határozott tartalmat jelölő *amely/mely* kötőszó helyett:

- xxii. „*A Föld napjáról, amit* az idén a Védjük meg otthonunkat szlogennel tartanak világszerte, tegnap a belgrádi Jevremovac botanikus kertben is megemlékeztek.” MSZ 02. 04. 23./16 (Helyesen: *melyet*)

Bizonyos esetekben a kötőszóhiba mellé a számbeli egyeztetés hibája is becsúszik a szövegbe:

- xxiii. „*A munkálatokhoz, amit* közösen realizál az Európai Újjáépítési Ügynökség és a Szerbiai Villanygazdaság, a felszerelést az osztrák Bernford és a német MVV vállalat szállítja le.” MSZ 02. 04. 23./4. (Helyesen: *A munkálatokhoz, melyeket* az Európai Újjáépítési Ügynökség és a Szerbiai Villanygazdaság közösen realizálnak, a felszerelést az osztrák Bernford és a német MVV vállalat szállítja [v. szállítják] le.)

Olykor viszont a kötőszóválasztás helyes, a számbeli egyeztetés pedig nem:

- xxiv. „Az Ellenállás szerint »nincs haszon« a választások megismétléséből, és hogy »az 5 millió euró, amennyibe egy elnökválasztási menet kerül, sokkal okosabb dolgokra is fordítható, például: egyetemi ösztöndíjakra, nyugdíjakra, kölcsönökre, fizetésekre, családi pótlékra... amelyekre az országnak sokkal nagyobb szüksége van, mint az olyan megismételt választásokra, amelyen ugyanazokat az eredményeket kapják. «” MSZ 02. 10. 06./5. (Helyesen: ... megismételt választásokra, *amelyeken*...)

d) A névelőhasználat problémái

A magyar nyelvben a névelő használata az általa jelölt főnév határozottságára vagy határozatlanságára utal, pontosabban arra, hogy a főnév által megnevezett jeltárgy ismert vagy ismeretlen a kommunikációban résztvevő felek számára. A szövegben először megnevezett tárgyak vagy szereplők (illetve fogalmak) határozatlan névelőt (*egy*) kapnak, következő említésükkor azonban a beszélő/író már határozott névelővel (*a/az*) determinálja őket, utal rájuk.

A névelő használata nyelvspecifikus. A magyar nyelvben fontos konnexiós eszköz, a szerb nyelv ellenben nem ismeri, s ezért néha gondot is okozhat a fordítónak a névelők betoldása a magyar szövegbe. Ez pedig különösen a címek esetében érvényes, mivel a névelő kitétele vagy elhagyása konkretizálhatja, egyedítheti, illetve generalizálhatja, általánossá teheti a címbe foglalt tartalmakat. Így az xxv. példában nincs szükség névelőre a címben, mivel a jelzős szerkezetre vonatkoztatott határozott névelő ez esetben szembeállító, kirekesztő jelentésárnyalatot ad az általa jelölt alaptagnak, amire itt nincs szükség, a cím ugyanis általánosságban és nem másfajta jogokkal szembeállítva utal az emberi jogokra a tranzíció folyamatában:

xxv. „Szerbiában tavaly sem voltak a korábbi korszakra jellemző repressziók, de nincsenek meg az előző évtizedből származó problémák megoldásának feltételei – áll a Szerbiai Helsinki-bizottságnak *Az emberi jogok a tranzícióban – Szerbia 2001* elnevezésű jelentésében.” MSZ 02. 04. 23./1.

(Helyesen: Szerbiában tavaly sem voltak a korábbi korszakra jellemző repressziók, de nincsenek meg az előző évtizedből származó problémák megoldásának feltételei – áll a Szerbiai Helsinki-bizottság *Emberi jogok a tranzícióban – Szerbia 2001* című jelentésében.)

A xxvi. példában viszont a határozott névelő helyett határozatlant lenne célszerűbb alkalmazni, mivel a mondatban említett *egészséges bankrendszer* egyelőre még csak elméleti megoldást jelenthet, és nem nyugszik konkrét, megfogható alapokon:

xxvi. „Miroljub Labus üdvözlőbeszédében egyebek között kidomborította, hogy az elavult mezőgazdasági gépezet felújítására csak az *egészséges bankrendszer* kínálhat tartós megoldást.” R 02. 05. 11.
(Helyesen: *egy egészséges bankrendszer*)

e) Az igenemek körüli gondok

Nem elsősorban szöveggrammatikai, inkább morfo-szintaktikai (vagy még inkább fordítástechnikai) vonatkozású probléma, hogy egy szöveg írója vagy fordítója hogyan kezeli az igenemeket. Stilisztikai szempontból azonban mégsem közömbös ez a kérdés.

Az indoeurópai nyelvek és a magyar nyelv viszonylatában a fordítók számára állandóan aktuális feladat a cselekvő és szenvedő igealakok kölcsönös átváltása, a fordítás irányának függvényében.

Sok esetben ez az átváltási művelet a magyar nyelvre való fordítás esetében automatikus: a fordító az indoeurópai szenvedő igealakot gond nélkül cselekvővé alakítja át, s a szöveg nem is szenved csorbát.

Vannak azonban esetek, amikor még az anyanyelvükön fogalmazó magyar újságírók is – nyilván a nyelvi interferencia hatására – passzív szerkezetben gondolkodnak, de ezt a passzív alakot nem a magyar nyelv belső szenvedő igealakjában testesítik meg, hanem a nyelvünkben ugyan régóta létező, de alaki tükrözéssel, a múlt idejű létige és a határozói igenév kapcsolatával létrehozott, kvázi passzív szerkezetben, amint ez az *xxvii.* példában látható:

xxvii. A lakás *be lett jegyezve* Vankó Basa Lenke nevére a telekkönyvi hivatalban, jelzáloggal, amely a lakás teljes értékének kifizetéséig tart. MSZ 03. 11. 29–30.

(Helyesen: A lakást Vankó Basa Lenke nevére *jegyezték be* a telekkönyvi hivatalban...)

Vannak azonban olyan esetek is, amikor a cselekvő igék használata okoz gondot, különösen amikor ezek az igék élettelen alanyokkal társulnak, melyek nem igazán alkalmasak az ágens szerepére. De ha mindebbe még az alanyok egyeztetésének problémája is belejátszik, az író által nem szándékolt komikus hatás keletkezik, amint ez az *xxviii.* példában észlelhető:

xxviii. A Duna utcában egy fa rázuhant egy kerékpárosra, túlélte, de kórházba került. A vásárcsarnoknál egy nyárfa öt autót tönkretett. A Miša Dimitrijević utcában egy nagykapu egy Opel-t összezúzott. MSZ 06. 03. 30.

Mint láthatjuk, az első mondatban a *túlélte* ige a *kerékpárosra* vonatkozik, de mivel a határozói szerepben levő főnév nem ismétlődik meg – legalább egy mutatónévmási visszautalás formájában – alanyesetben is, az említett igét, az azt követő *kórházba került* szerkezettel együtt, a befogadó automatikusan az alanyesetben levő *fa* főnévre vonatkoztatja. Ez a zavar viszont akaratlanul is komikus hatást kelt, melyet aztán tovább erősít a *nyárfa* és a *nagykapu* [– aktív] szemantikai jegyet viselő jelentésszerkezete, melyekhez a [+ aktív] jeggyel rendelkező (ágens szerepű alanyt igénylő) cselekvő igék (*tönkretett* és *összezúzott*) társulnak, azt az érzést keltve, hogy aznap a városban fák és nagykapuk randalfroztak, holott *csak* egy erősebb viharról volt szó.

Mediális igék használatával – de legalább a szükséges egyeztetés követelményét tiszteletben tartva – az újságíró elkerülhette volna ezt a nem

kívánt komikus hatást. (Pl. így: A Duna utcában egy fa rázuhant egy kerékpárosra; az túlélte, de kórházba került...)

Mindezzel, természetesen, nem merítettük ki azoknak a lexikológiai és grammatikai jelenségeknek ismertetését, melyek stilisztikai szempontból befolyásolhatják a médiaszövegek arculatát, de az ismertetett példák megvilágításában mindenképpen igazolást nyert az elhangzott tétel, miszerint a médiaszövegek stilisztikai helyessége túlnyomórészt nyelvi helyességük függvénye.

Irodalom

- Keszler Borbála (szerk.): Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 2000.
É. Kiss Katalin: Mondattan = É. Kiss – Kiefer – Siptár: Új magyar nyelvtan. Osiris Kiadó, Bp., 1998. 15–184.
Klaudy Kinga: A fordítás elmélete és gyakorlata. Scholastica, Bp., 1997.
Klaudy Kinga: Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Scholastica, Bp., 2002.
Szikszainé Nagy Irma: Leíró magyar szövegtan. Osiris Kiadó, Bp., 2004.
Tolcsvai Nagy Gábor: A magyar nyelv stilisztikája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1996.
Tolcsvai Nagy Gábor: A stilus = Kiefer Ferenc, szerk.: A magyar nyelv kézikönyve. Akadémiai Kiadó, Bp., 2003. 257–268.

STYLISTIC CORRECTNESS IN THE LANGUAGE OF THE MEDIA

The article deals with stylistic problems in the language of the media including both the language used in the press and the audio and audiovisual media; within this framework she focuses attention onto lexical, morphological syntactical, that is, text-linguistic errors that the journalists made partly in some original texts and partly in translated texts due to the incorrect use of translation operations.

Keywords: media, media texts, stylistics, functional style, stylistic correctness

A tanulmány a Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma 148026D számú projektuma keretében készült.

KEMÉNY GÁBOR

STÍLUSFEJLŐDÉSI TENDENCIÁK A SZÁZADFORDULÓ UTÁNI MAGYAR KÖLTÉSZETBEN

Tendencies in Stylistic Development in Hungarian Poetry
after the Turn of the Century

A szerző a huszadik század első két évtizedének magyar költészetét tanulmányozza abból a szempontból, hogyan jutnak kifejezésre benne a korstílusként felfogott modernség jegyei. A modernség első, klasszikus szakaszában változatosabbá válik a verselés, köznapi szavak is bekerülnek a költeményekbe, a színekben és más érzéki benyomásokban való tobzódás figyelhető meg. Az új stílus merészen eredeti szókapcsolatok, különösen jelzős szerkezetek alkotásával aknázza ki a szavak társításában rejlő lehetőségeket, fellazítja, sőt szétbomlasztja a zárt mondat szerkezetet, az alakzatok közül az ismétlés, illetve a halmozás emelkedik ki gyakoriságával, a költő életesen, érzékletes képekben fejezi ki magát.

Kulcsszavak: stílusfejlődési tendencia, klasszikus modernség, a költői nyelv megújulása, érzéki benyomások kifejezése, ismétlés, halmozás

Előadásom címében a *századforduló* kifejezés természetesen a múlt századfordulóra vonatkozik, arra a korszakra tehát, amelyet a Nyugat első korszakának is szoktak nevezni. Ez a korszak tág értelemben az 1900-as és az 1910-es éveket foglalja magában, és körülbelül az I. világháborúig, illetve annak végéig, 1918-ig tart.

A *stílusfejlődési tendencia* Szabó Zoltán értelmezése szerint a stílustörténet dinamikus alapegysége, „a stílustörténet nem más, mint az egymást váltó tendenciák sorozatából kikerekedő fejlődésrajz” (Szabó Z. 1998; 22). Ez a kategória tartalmában közel áll a *stílusirányzat* hagyományos fogalmához, de olyan tendenciák jelölésére is szolgálhat, amelyeket az irodalomtörténet nem tart számon önálló irányzatként (pl. az ún. tárgyas-intellektuális stílus).

Volt-e egységes stílusa a századforduló magyar irodalmának, beszélhetünk-e vele kapcsolatban korstílusról, ahogyan a klasszicizmus, a romantika stb. stílusáról szoktunk beszélni? A szakmai közfelfogás ezekre a kérdésekre lényegében nemleges választ ad, de elismeri olyan közös stílusbeli sajátossá-

goknak a meglétét, amelyek alapján ezt a stíluskorszakot elég jól meg tudjuk különböztetni attól, ami előtte volt (Reviczky, Ábrányi, Endrődi, Palágyi, Komjáthy stb. stílusától), illetőleg attól, ami utána következett (avantgárd, új népiesség, második modernség stb.). A *korstílus* Kelemen Péter meghatározása szerint „a kortudatnak az alkotásokon keresztül való leképeződése” (Kelemen 1981; 8). Ebben a tekintetben a századforduló és a századelő korszakának mégiscsak lehetett valamiféle korstílusa, minthogy a megváltozott kortudat, a *fin de siècle* életérzés különféle változatai elég határozottan kitapinthatók, legalábbis a korszak meghatározó alakjainál, pl. Adynál vagy Krúdynál.

A világirodalmi párhuzamok alapján ennek az időszaknak három fő irányzatát különböztetik meg: a szimbolizmust, az impresszionizmust és a szecessziót. Ezek azonban nem korstílusok, hanem csupán egymással összefonódó stílusfejlődési tendenciák (Szabó Z. 1984; 389). Ehhez hasonlóan Kenyeres Zoltán is „egymást átfogó mozgalmak”-ról, egymással kölcsönhatásba lépő stilisztikai és esztétikai törekvésekről ad számot a Nyugat történetét összegező tanulmányában (Kenyeres 1989; 4).

Az nyilvánvaló, hogy – Bóka László kifejezésével élve – „egy új stílus bölcsőjénél” állunk (Bóka 1961; 116 skk.). Ennek az „új stílus”-nak a megjelölésére többféle összefoglaló elnevezés is forgalomba került. Horváth János a *stilromantika* jegyében tárgyalta, Diószegi András a *szecessziót* minősítette olyan kategóriának, amely nemcsak a korszak szépirodalmát képes átfogni, hanem képzőművészetét és zenéjét is (Csontváry, Bartók). A szecesszió fogalmának ezzel a kiterjesztésével vitába szállva Komlós Aladár a *modern, modernség* megjelölés alkalmazását javasolta, amely egyaránt magában foglalja Ady szimbolizmusát, Móricz naturalizmusát, Babits „ideges parnasszizmusát”, Kosztolányi festőiségét, Szomory „áriázását” vagy Szép Ernő „dekadens impresszionizmusát” (Komlós 1969; 75). Nem kétséges, hogy a modernségnek ez a kitérített értelmezése azzal a következménnyel jár, hogy a *modern stílus* megjelölés heterogén jelenségek gyűjtőfogalmává válik. Erről tanúskodik például az, hogy Jékely Zoltán a Nyugatból áramló „eklektikus modernség”-ről ír (Jékely 1981 [1970] ; 411). Nem kedvez a *modern* jelző használatának az a körülmény sem, hogy ez a szó később, a két világháború közötti időszakban eléggé diszkreditálódott, gondoljunk Chaplin filmjének, a *Modern időknek* elembertelenedett nagyipari világára vagy Babitsnak arra az esszéjére (*A tömeg és a nemzet*), amelyben elhatárolja magát a modernségtől: „már régtől fogva nem érzem magam modern embernek” (Babits 1993 [1938]; 55). Ennek ellenére mint kellően rugalmas stílustörténeti kategóriát, jobb híján, el kell fogadnunk. Én legalábbis el tudom fogadni.

A modernségnek ezt az első szakaszát Kabdebó Lóránt és Kulcsár Szabó Ernő *klasszikus modernségnek* nevezi, megkülönböztetésül a modernség má-

sodik hullámától, amely az 1930-as évek elejétől bontakozik ki, elsősorban Szabó Lőrinc munkásságában. E *második* vagy *másodmodernség* (a *másodlagos modernség* elnevezést, lebecsülő mellékíze miatt, mellőzném) mind látásmódjában, mind nyelvhasználatában közel áll ahhoz, amit Szabó Zoltán *tárgyas-intellektuális stílus*nak nevez, és amelybe Szabó Lőrincen kívül az 1930 utáni József Attila és Illyés Gyula is beletartozik.

A modernség két hulláma között, részben velük párhuzamosan fejlődik ki az avantgárd modernség vonulata (futurizmus, expresszionizmus, szürrealizmus, később Kassáknál az irodalom és a festészet között hidat verő konstruktivizmus). Ennek az irányzatnak a sajátosságait magyar nyelvterületen Bori Imre tárta fel a legnagyobb alapossággal (Bori–Körner 1967, Bori 1971, 1976 stb.).

E stílusfejlődési tendenciák, mint jeleztem, igen nagy mértékben összefonódnak egymással. Jó példa erre a klasszikus modernség és az avantgárd viszonya. Rába György mutatott rá arra, hogy Babits lírájának már a tízes évek első felétől vannak expresszionista vonásai (pl. *Levél Tomiból, Atlantisz, Haza a telepre*; l. Rába 1980; 68). Krúdy prózája az *Asszonyosságok díja* és a *Mit látott Vak Béla...* idején szürrealizmusba hajlik (Szabó E. 1978; 67, Kemény 1991; 85–88). Ennélfogva a stílustörténeti hasonlóságok és különbségek feltárása nem nyújthat szilárd támpontokat az irodalomtörténeti periodizáció számára. Újabb irodalomtörténet-írásunk többek között ezért is tartózkodik merev korszakhatárok kijelölésétől. *A magyar irodalom története*i című háromkötetes kézikönyv főszerkesztője, Szegedy-Maszák Mihály így foglal állást ebben a kérdésben: „azt a szemléletet próbáltuk érvényre juttatni, mely különböző hagyományok létét tételezi föl, és *tartózkodik korszakok egyértelmű kijelölésétől* [ezt én emeltem ki, K. G.], mert nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy ugyanaz a jelenség egyaránt értelmezhető folytonossággént és megszakítottságként” (Szegedy-Maszák 2007; 11).

Végeredményben miben különbözik a Nyugat folyóirattal kiteljesedő klasszikus modernség stílusa a korábbi és a későbbi stílusoktól?

A századforduló után a verselés változatosabbá válik, megszűnik a gépies jambus uralma. A jambus fellazításával és a magyaros (hangsúlyos) versformák előtérbe kerülésével erőteljesen megnő a szimultán ritmusú, magyarosan és időmértékesen egyaránt ütemezhető versek száma. Ebben, mint annyi minden másban, Adyé az úttörés érdeme. De hozzá kell tennünk, hogy Füst Milán ugyanekkor megteszi az első lépéseket a metrikus dallamemlékeket hordozó, ennek folytán klasszikus képzeteket is keltő magyar szabadvers kialakítására. Az újszerű zeneiséget más eszközök is szolgálják, például az alliteráció vagy az addiginál markánsabb rímelés.

A szókincs merítési köre és mélysége érezhetően kibővül, kezd megszűnni a „költői” és a „nem költői” szavak közötti hagyományos különbségtétel. Köznapi szavak, a nagyvárosi élet, a modern technika szavai, műveltség-

szavak, tájnyelvi zamatú szavak, régiességek nyomulnak be a szépirodalmi szövegbe (sok példát hoz erre Bóka 1961; 133–136). A városi népnyelv alacsonyabb stílusértékű elemei és a ritkább, jobbára csak szótárból tisztázható jelentésű idegen szavak egyaránt divatosá válnak. A szóhasználatban is tükröződik az a jelenség, hogy a századforduló írói különös érdeklődéssel fordulnak a társzművészetek, a képzőművészet és a zene felé (vö. Peremiczky 2007; 611). „Az írók ma – állapítja meg egy 1906-ban megjelent írásában a pályakezdő Csáth Géza – a színeket úgy keverik a papiroson, akárcsak a piktorok a festékeket a palettán” (mottóként idézve uo.). A festői és zenei hatásoknak az irodalomba való átültetésétől kimondva-kimondatlanul valamiféle új „Gesamtkunstwerk”-nek a megteremtését várják. Csáth novellájában, *A kék csónak*ban a kompozíció többek között a kék színnek a motívumára épül. *A Tavaszok* című, nehezen meghatározható műfajú írás szerkezetét a zenei hangnemek és egyes hangok szabják meg. (Csáthnak erre a szövegére és annak Peremiczky Szilvia adta elemzésére Hózsza Éva hívta fel figyelmemet.)

A színekben és más érzéki benyomásokban való tobzódás a korszak lírai köznyelvének sajátosságává válik. Jól mutatják ezt a kisebb költők, kismeseterek alkotásai, amelyek, mint tudjuk, sokszor hívebben tükrözik egy korszak stílus divatját, mint az igazi nagyok, akik egy kissé mindig kívül és felül állnak korukon. Például Kemény Simon *Reggeli eső* című versének szerkezetét a színnevek, elsősorban a színnévi jelzők hálózata teremti meg:

A *kék* reggel langyos esőbe mosdott,
És most a *barna* téli fű között
Szénailat s földszag úszik kövéren,
S az új füvek *zöldje* kiütközött.

Most *feketék* a lemosott fatörzsek,
Kérgük száz árkán langy víz fut alá;
És mintha minden szín tele torokkal
Nevetve a nevét kiáltaná.

A szemhatár messze-messze kitágult,
A föld *fehér* tüllpárát tereget,
A langy eső mily szép fényesre mosta
A *sárga* napot s *halványkék* eget.

Bársonybőrű, friss, drága test a reggel,
Elnyúl a *kék* ég s *barna* föld között,
Mégfürdött a *fehér* felhők vizébe
S a nap selymébe megtörülközött.
(*Lamentációk*. Bp., 1909., 63.)

Az idézett vers bővelkedik egyéb, főként tapintási érzékletekre utaló szavakban is (*langyos, szénaillat, földszag, langy* [kétszer is], *bársonybőrű, a nap selyme*), és ez kifejezésmódját jellegzetesen impresszionistává teszi. Megtalálhatjuk benne a korszak és a stílusirányzat egyik sajátosságát, a színesztéziát is, mégpedig színesztetikus (egyszersmind megszemélyesítő) hasonlat alakjában: *És mintha minden szín tele torokkal / Nevetve a nevét kiáltaná.*

A kötetnek egy másik költeménye (*Napos februári dél a Duna-parton*) olyan töményen impresszionista, hogy amikor Karinthy ennek alapján a maga Kemény Simon-parafrázisát elkészítette (*Napos délelőtt a Duna-parton*), alcímként még azt is fölébe írta, hogy (*Impresszionizmus*). Kemény Simon eredeti szövege valóban hemzseg a színnevektől, színre utaló minőségjelzőktől:

Csak ne volna a levegő oly tiszta,
Csak ne égne minden szín oly nagyon,
A kocsinyom oly különös ne volna,
Amint *barnán* fut a *fehér* havon.
S amiket máskor még csak meg se látok,
Ne rikoltoznának úgy a plakátok,
Mily szép *sárgák* a villamos kocsik,
Mily *kékek, barnák, szürkék* a szemek!
(*Napos februári dél a Duna-parton*, in *Lamentációk*, 56.)

És itt következik az a két sor, amelyet Karinthy szóról szóra átvett a költő karikaturisztikus stílusportréjába:

Egy tábornok agg lábán a vörös stráf
Ifjan, szépen a világba nevet.

(uo.; csak a *világ* kezdőbetűjét változtatta, adysan, *Világra*). A folytatás – immár nem Kemény Simonnál, hanem Karinthynál – az impresszionista látásmódnak azt a sajátosságát emeli ki (és túlozza el), hogy a szemléleti összképzetből pars pro toto gyanánt kiragad egy-egy részletet, amely ezáltal szinte fontosabbá válik, mint az az egész, amelyből kiemelkedett, illetve kiemeltetett:

Egy angol-flastrom jön, mögötte
Ráragasztva egy ember lépeget.

S mily friss, lila nyakkendője van annak az úrnak ott,
Ki most a hídról a Dunába ugrott.
(Karinthy Frigyes: *Így írtok ti*. Bp., 1979. I., 29.).

Nem zárható ki, hogy jó tíz évvel később ez a motívum ötlött fel Tóth Árpád nem tudatos vagy félig tudatos emlékezetében, amikor a *Körúti hajnalnak* később annyit idézett szinesztéziáját megalkotta:

Egy kirakatban *lila dalra kelt*
Egy nyakkendő;
(*Tóth Árpád versei.* Bp., 1964., 226.).

Egy másik „kismester”, Nagy Zoltán műve, a *Két őszi dal* című kétrészes költemény a színeken, színneveken kívül bőségesen tartalmaz zenei utalásokat is. Első része, az *Andante* (‘lassan’) ezekkel a sorokkal kezdődik:

A *szőke* nyírfák *sárgult* lombja már
A *barna* estben *színaranyba* játszik.
(*Csend! Aranymadár!* Bp., 1913., 77.).

A második, *Largo, sostenuto*, azaz ‘szélesen, áradóan, a leglassúbb tempóban’ című részben (mondhatni: tételben) pedig ezeket olvashatjuk:

Az őszt nézd csak és csak az őszi tájat,
Az *aransárga* s *rozsdabarna* fákat,
S a hűs napot, mely hajlik lemenőben,
S a kórókat, amelyek állnak páran,
Domboldalon, komolyan és szikáran
A kristálytisztá éles levegőben. (Uo., 78.)

Ez a vers nem csupán a másikkra, Kemény Simonéra, továbbá Juhász Gyula és Tóth Árpád tájverseire emlékeztet, hanem utolsó három sorával József Attila nyelvi világát is előlegezi: *Ez éles, tiszta szürkület való nekem. / Távol tar ágak szerkezetei / tartják keccsel az üres levegőt (Szürkület).*

Az új stílus merészen eredeti szókapcsolatok, különösen jelzős szerkezetek alkotásával aknázza ki a szavak társításában rejlő lehetőségeket (példák erre és a továbbiakra: Szabó Z. 1998; 167). Különösen divatos az oximoronnak az a fajtája, amely a jelzett szóhoz tartalmilag hozzá nem illő jelzőt kapcsol. Tudatos választás volt tehát Kosztolányi részéről, hogy *Vojtina új levele egy fiatal költőhöz* című cikkében ezt a stílust az *ájult bánatok* szókapcsolattal szemléltette, szemben az újnépesség *szérűivel* és *űszőivel*. Az *ájult bánat* szó szerkezet az internet tanúsága szerint másutt, mint itt, nem fordul elő a magyar irodalomban, de egy nagyon hasonló kifejezés megtalálható Kemény Simon *Fehérfüggönyös szoba* című versében: *Ájult sírással ki zokog...* (*Lamentációk.* Bp., 1909., 54.), amely (meglehet, nem tudatosan) Kosztolányi parodisztikus és önparodisztikus szókapcsolatának

mintája lehetett. Egyébként érdemes a verset egészében is idézni, mert egy olyan látásmódot, egyben költői módszert szemléltet, amely igen jellemző a századforduló utáni évek lírájára:

Az elsötétülő szobák
Lázas, mély bánatát ki érti?
A fények bús eltávozását
Megérti nő, vagy érti férfi?

Ki hallja a nővé homály
Egyhangú dallamát zokogni,
Az elvérzett színek halálát
Ki érzi fájón illatozni?

Négy szürke konok fal között
– Ott nem szólt zongora, se ének –
Fehér simítását ki érzi
Az alkonyat szép, lágy kezének.

Ájult sírással ki zokog...
Ha vaksötét már a szobája,
S a szél a fehér csipkefüggönyt
Némán befelé fújdogálja...

A költeményben a lírai én hangulata következetesen a környezet hangulataként jelenik meg. Itt csak utalhatunk a Kelemen Péter könyvében részletesen tárgyalt *correspondance*-elvre vagy T. S. Eliot elméletére az objektív korrelatívumokról. Egyébként ezen az eljáráson alapul az *enallagé* nevű nyelvi kép is, amelyben a jelző valójában nem jelzett szavára, hanem a bővebb (mondatnyi, sőt szövegnyi) kontextusra vonatkozik, és ezáltal az elbeszélőnek, illetve a szereplőnek a lelkiállapotát fejezi ki. Ezek a metaforikus jelzők igen gyakoriak például Krúdynál: *melankolikus kocsiút* (Szindbád. Bp., 1957. I., 15.), *magános folyópart* (Az útítárs. Bp., 1959., 41.), *reménytelen havazás* (uo., 69.), de a kortársi prózában is előfordulnak: *kevély túsarkú cipő* (Kőbányai János), *ernyedt szoba* (uo.), *bamba városnézés* (Bólya Péter) (mind a három idézve Kemény 2002; 131–132).

A szintaxis terén a fő tendencia a zárt mondat szerkezet fellazulása, majd felbomlása: a szecessziós „idegesség” a mondat ismételt újraindítására készítet, a névszói szerkezeteket kiemeli és a mondat elejére helyezi (vö. Herczeg 1975, Bencze 1989, Jenei 2002). A századelő divatos mondat szerkesztési megoldásaiban Szabó Zoltán a szecessziós képző- és iparművészet indázó ornamentikájának megfelelőjét véli felismerni (Szabó Z. 2002).

Az alakzatok közül az ismétlés, illetve a halmozás emelkedik ki gyakoriságával. Krúdy a halmozást a formateremtő elv rangjára emeli (vö. Pethő 2004). Ignópus a publicisztikában és a kritikában is meghonosítja a mondatrészek ismétlését.

Az ismétlés mint retorikai, illetőleg szövegszervező eljárás a legalapvetőbbek közül való. A Horváth Iván és Veres András szerkesztésében megjelent, *Ismétlődés a művészetben* című tanulmánykötet igen meggyőzően bizonyította ezt. Itt említtem meg, hogy bő húsz évvel ezelőtt Kocsány Piroska az ismétl(őd)és kutatását jelölte meg a megújuló magyar stilisztika fő céljaként (vö. Kemény 2002; 27). Az, hogy ebből napjainkra édeskevés valósult meg, nem von le semmit sem az ismétlés, ismétlődés jelentőségéből, sem Kocsány Piroska javaslatának életrevalóságából.

A századelő korszaka több olyan művet mutathat fel, amelyben az ismétlődés szövegszervező funkciót tölt be. A legismertebb ezek közül minden bizonnyal Kosztolányinak *A hosszú, hosszú, hosszú éjszakán* című verse (Mágia. Bp., 1912., 6.):

*A hosszú, hosszú, hosszú éjszakán
Ágyamra ül fásultan a magány
És rámtekint és nézdeli magát
És fésüli hosszú, hosszú haját.*

*Csak hallgatom álomban, éberen,
Hogyan motoz-motoz az éjjelen.
Most újra kezdi. Végtelen haja
Oly hosszú, hosszú, mint az éjszaka.*

Mínthogy a verset sok évvel ezelőtt mélyenszántóan elemezte Kelemen Péter (l. Kelemen 1981; 113–133), itt be kell érnem annak megállapításával, hogy a költeménynek mind stilisztikai, mind motivikus (kompozicionális), mind „tartalmi” (értsd filozófiai) szempontból kulcsfontosságú mozzanata a *hosszú* melléknévnek a címben és az első sorban háromszoros, két további helyen pedig kétszeres előfordulása. De a verset egyébként is az adjekció retorikai eljárása jellemzi és teremti meg: *és... és... és..., nézdeli magát (nézi helyett), motoz-motoz* stb. Az ismétlés, a halmozás, az epentézis (beletoldás) és a poliszindeton (kötőszóismétlés) egyaránt az adjekció megnyilvánulásának tekinthető. Ezek a nyelvi eszközök a *stilisztikai konvergencia* (Gáldi 1970) folytán kölcsönösen erősítik egymás hatását. Az allegorikus kifejezőmód (a magány mint eszelős, szüntelenül fésülködő hölgy) pedig már az utolsóként említhető stilisztikai sajátosság, az „életesség” felé mutat.

Több változatlan ismétlést tartalmazó példát idézhetnék Kemény Simon-tól is:

Félve emlékeznék; lustán tűnődnék

A messzi, messzi, messzi életen.

(*Napos februári dél a Duna-parton*, in *Lamentációk*. Bp., 1909., 57.)

A *Temető* egyik versszakában soronként ismétlődik a *mást érdemel* tárgyas szó szerkezet, egyben azonban laza halmazás is megfigyelhető:

A te szép szemed az *mást érdemel*,

S *mást érdemel* a te szép ajakad.

Mást érdemel e váll és e kebel,

Mást érdemel nagy gesztenye-hajad.

(Uo., 20.)

A halmazott alanyok (*szemed, ajakad, váll, kebel, gesztenye-hajad*) a Török Gábor által leírt „térbeli képrendezés” szabályai szerint követik egymást felülről lefelé, majd onnan vissza legfelülre: szem → ajak → váll → kebel → haj (vö. Török 1968; 152–161). Ha viszont a *gesztenye-haj* összetételt metaforikusan értelmezzük, a lírai én tekintetének mozgása töretlenül egyirányú.

A halmazás abban különbözik az ismétléstől, hogy nem ugyanaz a szó kerül többször egymás mellé, hanem rokon (olykor ellentétes) értelmű vagy egymással asszociatív összefüggésbe hozható szavak kapcsolódnak egymáshoz:

Ne engedjék [ti. a szép asszonyoknak], hogy dér lepje hajuk,

Az illatost, a selymest, a csudását, [...]

S talál sok szegény vergődő rabot;

Várják, csak egyre várják a napot,

Szenvedve, fázva, búsan, haloványon.

(Nagy Zoltán: *Izenet*, in *Csend! Aranymadár!* Bp., 1913., 7–8.)

Csak meghalnék, vagy a vén föld megállna...

S kibámulok a kormos ablakon,

Kintről némán néz szemembe az éjjel

Közömbösen, tündérszépen, vakon.

(Kemény Simon: *Távozás*, in *Lamentációk*. Bp., 1909., 14.)

Az utóbb idézett versnek a vershelyzete ugyanaz, mint Adynak *A Gare de l'Est-en* című verséé: a költő hazaindul Párizsból, és lelkét halálsejtelem tölti el. (Ady verse öt évvel korábbi, mint Keményé.) Itt jegyzem meg, hogy valamivel korábban Szász Károly is írt egy *Búcsú Páristól* című verset, amely viszont „egy árva sóhaj nélkül” búcsúzik el a fény városától. (Ady és Szász Károly versének összehasonlítását l. Bóka 1961; 120–123; Kemény Simon verséről nem tesz említést.)

Befejezésül a modern költői stílusnak azzal a sajátosságával kellene foglalkoznom, amelyet Ady szavával *életesség*nek is nevezhetünk. Az újabb költői nyelv a verselés és a szintaxis fellazításán kívül elsősorban abban különbözik a régebbitől, hogy érzékletes képekben fejezi ki magát, Reviczky és Komjáthy nemzedékének sápadt fogalmiságától visszatérve az Arany János-i plaszticitáshoz. Ady stílusának „életessége” kiválóan megfelel a magyar nyelv konkrétabb, a tapasztalati valóságba lehorgonyzott természetének. Más nagy és kisebb nyugatosok stílusa is bővelkedik nyelvi képekben. Elég, ha itt Babitsra vagy Tóth Árpádra, illetőleg a művészi próza területéről Krúdy Gyulára utalok. (Az „életesség”-ről egy kissé bővebben írok ezekben a cikkeimben: Kemény 2008a, 2008b.)

Irodalom

- Babits Mihály 1993. Keresztül-kasul az életemen. Pesti Szalon Könyvkiadó, Budapest
- Bencze Lóránt 1989. A szecesszió nyelvi stílusjegyei = Fábian Pál–Szathmári István szerk. 238–244.
- Bóka László 1961. Egy új stílus bölcsőjénél = Stilisztikai tanulmányok. Gondolat, Budapest, 116–146.
- Bori Imre 1971. Az avantgarde apostolai. Füst Milán és Kassák Lajos. Forum, Novi Sad
- Bori Imre 1976. Fridolin és testvérei. Forum, Novi Sad
- Bori Imre–Körner Éva 1967. Kassák irodalma és festészete. Magvető Kiadó, Budapest
- Fábian Pál–Szathmári István szerk. 1989. Tanulmányok a századforduló stílustörekvéseiről. Tankönyvkiadó, Budapest
- Gáldi László 1970. Les problèmes de convergence dans la stylistique contemporaine = Actes du Xe Congrès International des Linguistes. Bucarest, 28 août–2 septembre 1967. Bucarest, Éditions de l’Académie de la République Socialiste de Roumanie, III, 325–330.
- Horváth Iván–Veres András szerk. 1980. Ismétlődés a művészetben. Akadémiai Kiadó, Budapest (OPUS Irodalomelméleti Tanulmányok, 5.)
- Herczeg Gyula 1975. A modern magyar próza stílusformái. Tankönyvkiadó, Budapest
- Jékely Zoltán 1981. A Bárány Vére. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest
- Jenei Teréz 2002. Indázó mondatok Babits Mihály Halálfiái című regényében = Szabó Zoltán szerk. 65–83.
- Kelemen Péter 1981. Szimbolista versszerkezetek Kosztolányi első korszakában. Akadémiai Kiadó, Budapest (Irodalomtörténeti Füzetek, 103.)
- Kemény Gábor 1991. Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. (Linguistica, Series A, Studia et Dissertationes, 7.)
- Kemény Gábor 2002. Bevezetés a nyelvi kép stilisztikájába. Tinta Könyvkiadó, Budapest (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához, 14.)
- Kemény Gábor 2008a. A Nyugat jelentősége a modern magyar szépirodalmi stílus kiteljesedésében. Magyar Nyelvőr 132; 279–302.
- Kemény Gábor 2008b. A Nyugat stílusa – amely nincs, és mégis van = Szikszainé Nagy Irma szerk. 9–16.
- Kenyeres Zoltán 1989. A „Nyugat” története rövid előadásokban. Új Írás 2., 3–26.
- Komlós Aladár 1969. A „szecesszió” körül. Valóság 12., 73–76.
- Peremiczky Szilvia 2007. A magyar irodalom és a zene = Szegedy-Maszák Mihály főszerk. II., 611–624.

- Pethő József 2004. A halmazás alakzata. A halmazás fogalmának, típusainak és funkcióinak vizsgálata (Krúdy Gyula Szindbád ifjúsága című kötete alapján). Akadémiai Kiadó, Budapest (Nyelvtudományi Értekezések, 154.)
- Rába György 1980. Az objektív líra jelensége a Nyugat hőskorában (Babits Mihály és Füst Milán költészete) = R. Takács Olga szerk. 49–68.
- Szabó Ede 1978. Ábrándok és démonok. Krúdy Gyuláról. Új Írás 10., 65–70.
- Szabó Zoltán 2002. Az indázás stílusformái = Szabó Zoltán szerk. 264–282.
- Szabó Zoltán 1984. A szecesszió stíláriis sajátosságai Kosztolányi prózájában. Irodalomtörténet 66., 388–418.
- Szabó Zoltán 1998. A magyar szépírói stílus történetének fő irányai. Corvina, Budapest
- Szabó Zoltán szerk. 2002. „Arany-alapra arannyal”. Tanulmányok a magyar irodalmi szecesszió stílusáról. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Szegedy-Maszák Mihály 2007. Előszó = Szegedy-Maszák Mihály főszerk. I., 11–17.
- Szegedy-Maszák Mihály főszerk. 2007. A magyar irodalom története I–III. Gondolat Kiadó, Budapest
- Szikszaíné Nagy Irma szerk. 2008. A Nyugat stíláriis sokszínűsége. A Nyugat születésének 100. évfordulója alkalmából 2008. május 28-án Debrecenben tartott tudományos emlékülés anyaga. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen
- Takács Olga, R. szerk. 1980. Mégis győztes, mégis új és magyar. Tanulmányok a Nyugat megjelenésének hetvenedik évfordulójára. Akadémiai Kiadó, Budapest (Irodalomtörténeti Füzetek, 100.)
- Török Gábor 1968. A líra: logika. József Attila költői nyelve. Magvető–Tiszatáj, Budapest

TENDENCIES IN STYLISTIC DEVELOPMENT IN HUNGARIAN POETRY AFTER THE TURN OF THE CENTURY

The author studies Hungarian poetry of the first two decades of the 20th century from the viewpoint of how the distinctive features of what was considered to be the modern trends of the time found their expression in verse. In the first, classic stage of modernity poetry became more varied, colloquial expressions found their way into poems, and one can see an abundance of colours and other sensory impressions in them. The new style exploits the potentials which lie latent in collocating words by creating audaciously original combination of words, especially attributive constructions; it loosens, what is more, disintegrates sentence structure; from among the figures of speech repetition and accumulation are the most frequent; the poet expresses himself in lifelike, perceptible images.

Keywords: development tendency in style, classical modernity, renewal of the poetic language, expression of sense impressions, repetition, accumulation

ANDRIĆ EDIT

MENNYIRE SZINTETIZÁLÓ NYELV A MAGYAR ÉS ANALIZÁLÓ NYELV A SZERB?

To What Extent is Hungarian a Synthetic and Serbian
an Analytic Language?

Nyelvünkben olyan belső hatóerők működnek, amelyek hol az analitikusságot, hol pedig a szintetikus jelleget részesítik előnyben. Attól függetlenül, hogy az utóbbi időben az analízáló tendencia kerekedik felül, a magyart még mindig szintetizáló nyelvnek tekinthetjük a szerbvel szemben. Ez – amint a tanulmányban szemléltetett adatokból kiderül – nem téveszthető össze a gazdaságossággal, a nyelvi ökonómiával, hiszen nyelvünk esetében inkább csak tömörségről beszélhetünk. A dolgozat számba veszi, hogy miben nyilvánul meg a magyar szintetikus sajátosság a szerb analitikussal szemben.

Kulcsszavak: analitikus nyelv, szintetikus nyelv, kontrasztív nyelvészet, tömörség, nyelvi gazdaságosság

A nyelv társadalmi jellegéből következik funkciója, ugyanis a társadalmi érintkezés eszközté képezi egy meghatározott közösségben. Tény, hogy minden nyelv képes kifejezni, továbbítani a legkülönbözőbb üzeneteket, információkat, de ezt különféle módon és nyelvi eszközökkel teszi. A világ nyelveit genealógiájukon, eredetükön kívül szerkezetük szerint is osztályozzuk, azonban egyik nyelv sem rendelkezik kizárólagos sajátosságokkal, hanem domináló tulajdonságaik alapján mondhatóak agglutinálónak vagy flektálónak, illetve analízálónak vagy szintetizálónak stb.

Az analitikus és szintetikus nyelvek terminust az összevető nyelvészetben elsősorban a nyelvtípusok szerkezetük alapján történő meghatározására használjuk, s ez a csoportosítás elsősorban a szavak tulajdonságát veszi alapul. A szintetikus nyelvek a nyelvtani viszonyokat főleg ragokkal, jelekkel, míg az analitikusak a mondatbeli viszonyokat szórenddel, segédszavakkal fejezik ki. E felosztás szerint a magyar is és a szerb nyelv is a szintetikus nyelvek közé tartozik, mivel a szavak mindkét nyelvben leginkább egynél több morfémát tartalmaznak. Mint ahogyan bármely más csoportosítás esetében, a kategóriák itt sincsenek szigorúan szétválasztva, így a különböző nyelvek különböző mértékben fejtik ki szintetizáló vagy analízáló jellegüket.

Ezek a terminusok azonban a nyelvészetben más, tágabb értelemben is használatosak: a mondszerkesztésben a szétagoltságot, illetve a tömörítést, összevonást előnyben részesítő tendenciákat jelöljük velük. Ezek olyan belső erők a nyelvben, amelyek a nyelv fejlődése során állandó közelharcot vívnak egymással, váltakozva dominálnak, hol az egyik, hol a másik kerekedik felül, változásokat eszközölve a nyelvi rendszerben. Csak valamely más nyelvhez viszonyítva mondhatjuk egy nyelvre, hogy túlnyomóan analitikus vagy szintetikus, de azt már nem, hogy teljes mértékben az, tehát a terminus eme másik értelmében a szintetikus vagy analitikus jelleg kisebb vagy nagyobb mértékben jellemző egy-egy nyelvre. Nyelvtörténeteink megállapították, hogy az említett belső erők tendenciája és iránya egy nyelven belül periódusonként is váltakozik, ezért konkrét nyelvek viszonylatában is beszélhetünk szintetikus és analitikus fázisokról.

A magyar nyelvre azt szokás mondani, hogy gazdaságosságra törekszik, tömören fogalmaz, a lényegét kevés szóval ki tudja fejezni. Sok nyelvész foglalkozott már azzal a kérdéssel, hogy ez a tömörség miben nyilvánul meg. A téma iránti érdeklődésemet konkrétan Rajsli Ilona egyik előadása¹ keltette fel, amelyben elmondta, hogy konkrét felmérések is történtek azonos szövegek magyar és más indoeurópai nyelvű változatai között annak megállapítása céljából, hogy milyenek a közöttük levő arányok. Ennek alapján azt a következtetést vonták le², hogy pl. a német nyelv viszonylatában 16–20 %-os a megtakarítás, s egyben megjegyezték, hogy a magyar (a finn és észt nyelvvel karöltve) a leggazdaságosabb nyelvek közé tartozik. Felébredt bennem a kíváncsiság, hogy megvizsgáljam, mi a helyzet a magyar agglutináló és a szerb flektáló nyelv viszonylatában, mivel még a spontán kétnyelvű személyek is érzékelik a különbséget, csak sokszor nincsenek tudatában e különbség jellegével.

Négyfajta szöveget választottam ki mintának (egy múzeumkatalógust, egy politikai gazdaságtani tárgyú írást, egy piacgazdálkodással kapcsolatos tanulmányt és egy szépirodalmi szövegrészletet), majd összevettem az eredetit a fordításaikkal. A fordítás iránya arányos (két magyar és két szerb eredeti szövegről van szó), az anyag hossza pedig egytől négy oldalig terjed, egy kivételével, amikor részlet helyett a teljes szöveget vizsgáltam meg. A sorszámokat, a szavak számát, a betűhelyeket is figyelembe vettem. A szöveg terjedelméről, témájáról, stílusáról, műfajáról függően más-más eredményt kaptam.

Lássuk, milyen következtetéseket vonhatunk le a kapott adatok alapján:

– a szövegek hossza a sorok száma alapján ítélve vagy egyforma vagy pedig a magyar szöveg hosszabb,

¹ Rajsli Ilona. *Gyengéink és erőink – A magyar nyelv „tömörítő jellege”*. Tanulmányok, 2002. 96–107.

² Kálmán Béla: *Analitikus és szintetikus fejlődés a magyar nyelv történetében*. MNy. LXXXIII. 1987. 461–466.

- a szavak száma a szerb változatokban nagyobb,
- a magyarban több betűleütés van.

Általánosságban véve leszögezhetjük, hogy a szövegek magyar változata hosszabb, különösen érvényes ez a magyarra történő fordítás és a szakszövegek esetében. Ezúttal nem térünk ki a fordítások elemzésére, hogy vajon minden esetben szükség volt-e a magyar szövegekben domináló explicit kifejezésmódra. Azonban feltűnő, hogy a szerbben jóval több szó van, ugyanakkor kevesebb a betűleütés, a magyarban ezzel szemben a szavak száma kisebb, azonban több karaktert hordoznak. Egyik esetben sem történt meg, hogy a szerbben több betű fordult volna elő, mint a magyar szövegben. Ez azt jelenti, hogy a magyar nyelv a szerbhez viszonyítva a kifejezés terjedelmét illetően nem gazdaságosabb, de szerkezetek tekintetében igen. Különbséget kell tehát tennünk a gazdaságosság és a tömörség fogalma között.

Vajon mi idézi elő ezeket a különbségeket a két nyelv kifejezésmódjában? Éppen a minden nyelvben kisebb vagy nagyobb mértékben működő, imént említett belső erők azok, amelyek ehhez hozzájárulnak: a szintetizmus és analitizmus. Valamely tulajdonság megállapításakor azt mindig kapcsolatba kell hozni egy másik jelenséggel, amelyre nézve kifejti domináns jellegét. Esetünkben a szerb nyelv a magyarhoz viszonyítva túlnyomóan analitikus, míg a magyar szintetizálásra törekszik. Annak megállapításához, hogy ez a különbség miben nyilvánul meg, pontosan meg kell határoznunk, mely jelenségeknél, mely nyelvi szinteken jut kifejezésre a nyelv belső erőinek fent említett hatása.

1. Az alapvető különbség abban van, hogy a magyar nyelv genetikai-tipológiai adottságaiból kifolyólag agglutináló, a szerb viszont flektáló. Az agglutinálás más tudományterületeken is sűrítettséget, tömörséget, halmozottságot, hozzátoldást, hozzáragasztást, pusztán külső összeillesztést jelöl, a mi esetünkben viszont azt jelenti, hogy a szintaktikai viszonyok kifejezésére szolgáló elemeket, toldalékokat a szótőhöz ragasztjuk. A magyar nyelv eme alapvető jellegéből ered jellegzetes tömörítő struktúrájú grammatikai szerkezete, amelyet a különböző toldalékrendszerek megléte tesz lehetővé. A magyar igen fejlett képzőrendszerrel rendelkezik: a képzők a szótőhöz kapcsolódva új jelentésű szavakat hoznak létre, gyakran megváltoztatva eredeti funkciójukat is. Bizonyos megkötésekkel a képzők egymáshoz kapcsolhatók, tovább fűzhetők, ami sokszor kimondottan hosszú szavak keletkezését eredményezi. Az ilyen hosszú szavak sok funkció- és jelentéselemmel bíró információt tartalmaznak:

el/biz/ony/talan/ít/ás/otok/ra = da biste se vi osećali nesigurnim

A magyarban tehát nyolc morfémből álló egyetlen szavunk van, míg a szerbben ugyanezt a jelentést hat különálló szóval tudtuk csak visszaadni. Érdekes, hogy ha a betűszámot vesszük szemügyre, a 23 magyar karakter-

rel a szerbben 28 áll szemben, tehát mindössze négy betűvel több, mint az egy szót tartalmazó magyarban. Ez természetesen csak egy példa, ami nem jelenti azt, hogy a magyarban a szavak többsége ilyen, de nem is számít ritka jelenségnek. Figyeljük meg, hogy az egyes képzők hogyan hatnak ki a kifejezés tömörségére!

1.1. Első helyen talán a visszaható igeképzőt említsük meg (függetlenül attól hogy valódi vagy pedig álvisszaható igéket, esetleg kölcsönösséget, reciprocitást kifejező igéket képezünk velük)³:

fészülködik = češlja se (10 / 8)⁴
 mosakodik = pere se, umiva se (9 / 6, 7)
 rejtőzik = skriva se (8 / 8)
 kergetőzik = juri se (sa nekim) (10 / 6 + 7)
 kertészkedik = bavi se baštovanstvom (12 / 19)
 felfújódik = nadima se, naduva se (10 / 8, 8)
 becsukódik = zatvara se (10 / 9)
 forgolódik = okreće se (10 / 8)
 hánykolódik = bacaka se (11 / 9)
 öltözködik = oblači se (10 / 8)
 törülközik = briše se (peškirom) (10 / 7 + 8)
 csókolózik = ljubi se (10 / 7)

A szerb visszaható igéket ugyanis a *se* visszaható névmással képezzük, ami azzal a következménnyel jár, hogy a magyar szót a szerbben kettővel fejezzük ki. Ennek ellenére, amint azt a fenti példák mutatják, a szerb szerkezet sokszor rövidebb a magyar igenél.

1.2. A *ható* képzővel alkotott igék gyakoriak a magyar nyelvben, mondhatnánk, hogy szinte minden igéből létrehozhatjuk őket, sőt még a képzett igéket is továbbképezhetjük ezzel a képzővel. Éppen azért, mert elég sokféle jelentést fedez⁵, gyakran előfordul, s ezzel hozzájárul a magyar nyelv tömör kifejezőmódjához. Fordításkor a szerb *moći* modális igéhez szoktuk csatolni a *da* kötőszavas főjelentésű igék jelen idejű alakját:

³ Az igék szótári alakja a szerbben infinitívus, én azonban itt nem a hagyományos gyakorlatot követem, melynek értelmében a szerb igéket szótári alakjukban tüntetjük fel, mert akkor nem kapnánk ekvivalens formákat a két nyelvben. Ezért adom meg a szerb példákat is egyes szám harmadik személyben.

⁴ A példák utáni zárójelben szereplő számok a magyar, illetve a szerb szavak szóköz nélküli karakterének számát jelölik.

⁵ Kifejezheti azt, hogy „vki, vmi képes a cselekvésre, tud cselekedni”, hogy „vkinek, vminek módja, lehetősége van a cselekvésre”, hogy „vkinek, vminek szabad, jogában van cselekednie”, hogy „a cselekvés valószínűleg bekövetkezik”, hogy a „cselekvés bizonyosan folyamatban van” s a „szerény, udvarias kérés kifejezésére” is használjuk (MMNyR 362.).

írhat = može da piše (5 / 10)
 írathat = može da naloži pisanje (7 / 19)
 maradhat = može da ostane (8 / 12)
 mehet = može da ide (5 / 9)
 járhat = može da hoda, može da odlazi nekud (6 / 10, 17)
 járathat = može da se pretplati, može da upiše dete negde (8 / 17, 20)
 sétálgathat = može da se šetucka (11 / 15)
 születhet = može da se rodi (9 / 12)
 viselkedhet = može da se ponaša (11 / 14)

Amint látjuk, néhol megduplázódik a betűszám, sőt annál is több a karakterek száma a szerbben, néhol viszont még 50 %-nál is kisebb a többlet, függetlenül attól, hogy a szerb a redundáns szerkezet, az egy magyar szóval szemben leginkább három vagy négy (ritkább esetben több) elemet tartalmaz. Tudjuk, hogy a szerb (balkáni areális hatásra) a modális igék kiegészítéséül a *da* + jelen idejű főigéi formát helyezi előtérbe a horvát infinitivusi alakkal szemben, s ez azzal a következménnyel jár, hogy a szerbben az ilyen szerkezetek három tagból, a horvátban viszont csak kettőből állnak (*može da piše* = *može pisati*, *može da ostane* = *može ostati*). Ettől függetlenül a szóköz nélküli karakterek száma kisszámú kivétellel mindkét szláv nyelv esetében megegyezik.

Tegyük ehhez még hozzá, hogy a szerb nyelv hatásának eredményeként a magyar nyelv vajdasági regionális változatában az analitikus *bír írni*, *bír maradni* típusú tükörfordítás is jelentkezik.

1.3. A műveltető igék a magyarban leginkább az *-at/et*, *-tat/tet* képzőkkel hozhatók létre, s azt fejezik ki, hogy az alany nem maga végzi, hanem csak előidézi a cselekvés végzését. A szerbben ún. igéi bővítménnyel rendelkező igékkel (glagoli sa verbatimnom dopunom) fordítjuk őket, s ez a bővítmény különböző formájú lehet:

varrat = dao je sašiti, dao je da mu se sašije (6 / 11, 17)
 írat = nalaže, daje da se nešto napiše (4 / 21, 19)
 hívat = poziva nekog posredstvom neke druge osobe (5 / 36)
 koptat = čini da se nešto izliže (6 / 19)
 éreztet = čini da neko nešto oseća (7 / 20)

Vannak persze olyan esetek is, amikor a szerb igék inherens jelentése olyan, hogy egyetlen szóval tudjuk kifejezni a magyar műveltető képzőkkel ellátott igéket, de ezek a magyarban is inkább álműveltetőeknek számítanak:

hibáztat = okrivljuje (8 / 10)
 altat = uspavljuje (5 / 10)
 biztat = podstiče (6 / 8)

1.4. Léteznek olyan képzők a magyar nyelvben, amelyek segítségével az alany által fogyasztott ételt vagy italt magukba foglaló igét képezhetünk. Ezek intranszitiv igék, mert már tartalmazzák a tárgyat, amelyre a cselekvés irányul. Szerbre ezeket tárgyas szerkezetekkel kell fordítani:

borozik (bort iszik) = pije vino (7, 9 / 8)
sörözik (sört iszik) = pije pivo (7, 9 / 8)
kólázik (kólát iszik) = pije (koka) kolu (7, 10 / 8, 12)
fagylaltozik (fagylaltot eszik) = jede sladoled (12, 15 / 12)
kávézik (kávét iszik) = pije kafu, de: kafeniše (7, 10 / 8, 8)

Amint látjuk, elvétele a szerbben is előfordul, hogy tárgyból képezzük az igét ilyen jelentésben, de az említett példa csak a beszélt nyelvben használatos, és nem jellemző a szerb nyelvre. Ennek ellenére, ahogyan a fenti adatokból is kiderül, az analitikusabb forma karakterszámban kis eltérésekkel megegyezik a szintetikus formában előforduló leütések számával.

1.5. A magyar képzett ige hasonlóképpen tartalmazhatja a cselekvés eszközt vagy tárgyát, a képzés alapjául szolgáló főnevet. A szerbben ezeket explicit módon fel kell tüntetni:

babázik (babával játszik) = igra se lutkama (7, 14 / 13)
labdázik (labdával játszik) = igra se lopte, de: lopta se (8, 15 / 11, 7)
egerészik (egeret fog) = hvata miševe (9, 9 / 11)
eprészik (epret szed) = bere jagode (8, 9 / 10)
halászik (halat fog) = ribari, lovi ribu (8, 8 / 6, 8)
vadászik (vadat fog) = lovi divljač (8, 8 / 11)

1.6. Olyan denominális verbumképzőink is vannak, amelyekkel legkülönbözőbb jelentésű igét képezhetünk:

cukroz = posipa šećerom, šećeri (5 / 13, 6)
számoz = obeležava brojem, dodeljuje broj, numeriše (6 / 15, 13, 8)
uraz = oslovljava nekog sa gospodine (4 / 28)
tegez = govori nekome ti (5 / 14)
magáz = persira nekome, govori nekome vi (5 / 13, 14)
újévezik = slavi novu godinu (8 / 15)

Ezek kifejtése szerb nyelven különböző módon történhet, ami többek között a fordító individualitásától függ.

Amint azt a képzőkkel kapcsolatos szövegrész elején hangsúlyoztuk, a magyar nyelvre jellemző, hogy különböző képzők meghatározott feltételek mellett, meghatározott sorrendben követhetik egymást, képzőbokat alkotva, amelyek egy egész jelentéssorral bővítik és módosítják a szótó jelentését:

ébr/ed/ez/het = može polako da se budi (10 / 18)
 varr/at/tat/hat = može dati da mu se sašije (12 / 20)
 vag/dal/tat/hat = može dati da mu se nešto isecka (12 / 25)
 épít/tet/tetik = daje se da se sagradi (12 / 17)
 ért/et/etlen/kedik = ponaša se nerazumno (15 / 17)
 ügy/etlen/kedik = ponaša se nespretno (13 / 17)

A szerbben is vannak képzők, azonban azok nem képeznek olyan külön strukturált rendszert, mint a magyarban, mintegy beleolvadnak a képzett szavak egészébe, nehéz őket elhatárolni és felismerni. A velük képzett új szavak sem mutatnak semmilyen közös vonást. Ennek illusztrálására csak néhány főnévből képzett igét említünk meg:

sastanči⁶ (sastanak)⁷ = ülésezik
 poslužuje (sluga) = felkínál, kiszolgál, tálal
 češlja (češalj) = fésül
 kreči (kreč) = meszel
 letuje (leto) = nyaral

2. A magyar nyelv sajátosságai közé tartozik az is, hogy kétféle igeragozási rendszere van, ami az általunk ismert nyelvek egyikében sem létezik. Ez azonban magában még nem járul hozzá a magyar nyelv gazdaságosságához (bár bizonyos szövegkörnyezetben épp annak köszönve nem kell kitenni a mutató vagy a személyes névmást, mert az igerag önmagában utalhat a határozott tárgyra: *Vidiš li Anu? Vidim je. / Látod Annát? Látom.*) De van olyan igeragunk is, amely az alany számán és személyén kívül azt is kifejezi, hogy a cselekvés második személyű tárgyra, pontosabban a patiensre irányul (*-lak/lek*). Ha parafrázissal akarunk élni, ez a rag három elemet tartalmaz:

én (alany) + *téged* (tárgy) + *ige* = *ja + tebe + ige*
 szeretlek = volim te, ja te(be) volim (9 / 7, 11)
 látlak = vidim te, ja te(be) vidim (6 / 7, 11)
 hívlak = zovem te, ja te(be) zovem (6 / 7, 11)

A szerb igerag is megengedi, hogy elmaradhasson a névmás explicitálása, a tárgyat viszont mindenképpen ki kell tenni.

Amennyiben a második személyű tárgy többes számban van, akkor a magyarban is ki kell fejezni:

⁶ Csak a beszélt nyelvre jellemző ige.

⁷ Zárójelben azt a névszót tüntetem fel, amelyből képeztük az igét.

kérlek titeket/benneteket = molim vas / ja vas molim (13, 16, 12 / 8, 10)

3. A birtokviszony rendszere talán a legjobb példa a magyar nyelv szintikus struktúrájára. A magyarban birtokos személyjellel látjuk el a birtoktárgyat, s ez a legszorosabban strukturált és egyben a legrégebbi toldalékrendszerünk, amely feleslegessé teszi a birtokos névmások kitételét. A szerbben hasonló toldalékrendszer nem létezik, ezért a birtokos szerkezetek két elemből állnak, amelynek első részét a birtokos névmás, a másikat pedig a birtokot jelölő főnév képezi:

könyvem, könyved, könyve (7, 7, 6)

moja knjiga, tvoja knjiga, njegova/njena knjiga (10, 11, 13 / 11)

könyvünk, könyvetek, könyvük (8, 9, 7)

naša knjiga, vaša knjiga, njihova knjiga (10, 10, 13)

vagy a több birtok jelével:

könyveim, könyveid, könyvei (8, 8, 7)

moje knjige, tvoje knjige, njegove/njene knjige (10, 11, 13 / 11)

könyveink, könyveitek, könyveik (9, 10, 8)

naše knjige, vaše knjige, njihove knjige (10, 10, 13)

A magyar nyelvben csak akkor tesszük ki a névmást (s nem birtokos, hanem személyes névmást), ha külön ki akarjuk hangsúlyozni a birtokos személyét.

Meg kell említenünk a nyelvünkben élő sajátos szóalkotásmódot, a birtokból és birtoktárgyból képezett összetett szavak létrehozását, amelynek eredményeképpen párhuzamos formák léteznek ugyanazon viszony kifejezésére:

székláb (jelöletlen forma) 7

a széklába (személyjeles forma) 9

a széknék a lába (kétszeresen jelölt birtokviszony: genitívusi viszonyrag a birtokost és birtokjel a birtokot jelölő főnéven) 13.

A szerbben mindhárom formának a *noga od stolice* (11) szerkezet felel meg.

4.1. Nyelvünk agglutináló jellegét határozza meg az is, hogy a határozói viszonyragok többnyire határozószókból jöttek létre, a névutók egyfajta köztetes állapotot képeztek, képeznek, amelyekből ezek a ragok kialakultak. Van azonban még néhány névutónk, amely – mondhatnánk – megrekedt ebben a

fejlődési szakaszban, s az új ragok kialakulása még folyamatban van. A magyarban tehát a határozói viszonyok kifejezésére a ragok formájában létező legtömörebb alakok mellett az analitikusabb szerkezetű névutós formák is jelen vannak. A határozói viszonyokat a szerbben előljárós esetszerkezetekkel fejezzük ki.

könyvön (7) = na knjizi (8)	könyvből (8) = iz knjige (8)
könyvre (7) = na knjigu (8)	könyvnél (8) = kod knjige (9)
könyvről (8) = sa knjige (8)	könyvhöz (8) = do knjige (8)
könyvben (8) = u knjizi (7)	könyvtől (8) = od knjige (8)
könyvbe (7) = u knjigu (7)	könyvig (7) = do knjige (8)

Látjuk, annak ellenére, hogy a magyarban szintetikus, a szerbben viszont analitikus a kifejezési forma, gazdaságosság tekintetében a két nyelv csaknem megegyezik.

4.2. Nyelvtani rendszerünkben a birtokjeles határozószavak konkrét vagy absztrakt helyviszonyt is jelölnek, valamely személyhez viszonyított nyugalmi állapotot, közeledést vagy távolodást fejeznek ki. Ezek ugyanis bizonyos esetben levő személyes névmások, vagy pedig névutókból képzett személyes névmási formák:

bennem, belém, belőlem... (6, 5, 7)
u meni, u mene, iz mehe.... (5, 5, 6)

előttem, elé, előlem (7, 4, 6)
ispred mene, (do) ispred mene, (od) ispred mene (10, 12, 12)

A szerb nyelv nem képes hasonló formák alkotására, ezért ezeket a viszonyokat analitikus módon fejezi ki, előljáróval ellátott, meghatározott esetű névmással.

4.3. Ezeken kívül referenciális határozószavaink is vannak, amelyek jellemzője a helyviszony tömör kifejezése:

túlsó = koji se nalazi preko puta (5 / 21)
hátulsó = koji se nalazi poslednji u redu (7 / 26)

5. Igenérendszerünk a gazdaságos kifejezési lehetőségek fontos eszközét képezi. Ezek a szerkezetek egész alárendelő mondatot tömörítenek, tehát mondatértékűek.

láttam Annát közeledni = láttam azt, hogy Anna közeledik (20, 27)
videla sam Anu kako dolazi = videla sam da Ana dolazi (22, 20)

Igenevek segítségével a mondatok szukcesszív fűzése helyett szimultán, szimmetrikus és többszörösen összetett szerkezeteket képezünk.

Anna hazaért az iskolából. Bement a fürdőszobába. Kezet mosott. Ebédelt. Utána kényelmesen elhelyezkedett a karosszékében. Elolvasta a könyvet, amelyet a barátnőjétől kapott. (153)

Ana je stigla iz škole. Ušla je u kupatilo. Oprala je ruke. Ručala je. Zatim se udobno smestila u svoju fotelju. Pročitala je knjigu, koju je dobila od drugarice. (134)

Az iskolából hazatérő Anna a fürdőszobában kezet mosván ebédelt, majd a karosszékében kényelmesen elhelyezkedve elolvasta a barátnőjétől kapott könyvet. (135)

Ana je vrativši se kući iz škole i opravši ruke u kupatilu prvo ručala a zatim se udobno smestivši u fotelju pročitala knjigu, koju je dobila od drugarice. (128)

Az eredeti magyar példában hat mondat szerepel, amelyek közül csak a legutóbbi összetett (vonatkozó mondat). A transzformált szövegben viszont csak egy többszörösen összetett mondatot találunk, két mellérendeléssel, a többi tagmondat alárendelő. A szerbben hasonló módon tudtunk szerkeszteni egy többszörösen összetett mondatot az eredeti hatból, azzal, hogy itt leginkább határozói igenévvel tömörítettünk, nem alakítva át teljesen a mondatbeli funkciókat.

5.2. A melléknévi igenevek egy mondaton belül is képesek egy egész alárendelő tagmondatot magukba sűríteni:

u slici oboji polja u kojima su brojevi iz kvadratića (43)
a képen színezd ki a négyzetekben levő számokat tartalmazó mezőket
(azokat a mezőket, amelyek a négyzetekben levő számokat tartalmazzák)
(57, 73)

a fenti mondat az alábbi információkat tartalmazza:

- u kvadratiću su brojevi / a négyzetekben számok vannak (21 / 25)
- slika sadrži polja sa brojevima / a képen számokat tartalmazó mezők vannak (28 / 35)

– treba obojiti ona polja koja sadrže iste brojeve koje sadrže i kvadratići / azokat a mezöket kell kiszínezni, amelyek a mezökben levő számokat tartalmazzák (63 / 70)

odredi brojeve koji nedostaju ($\approx$ nedostajuće brojeve) 26

határoz meg a hiányzó számokat (azokat a számokat, amelyek hiányoznak) 27

A szerbben egyébként nincs mód a magyar jelen és jövő idejű melléknévi igenevek tömör kifejezésére. Ez csak a múlt idejű igeneveknél lehetséges, s ezzel bőven is él a szerb nyelv, mivel a passzív kifejezésmód egyik esetéről van szó.

nevető (arc) = (lice) koje se osmehuje (6 + 3 / 14 + 4)

kiadó (szoba) = (soba) za izdavanje (5 + 5 / 11 + 4)

követendő (példa) = (primer) koji treba slediti (9 + 5 / 18 + 6)

kelendő (áru) = (roba) koja se traži, koja ima produ (7 + 3 / 11, 12 + 4)

6. Az összetett szavak minden nyelvben a tömör kifejezésmódot szolgálják. A magyar nyelvben a képzők segítségével való szóképzésen kívül az összetételek képezik a leggyakoribb szóalkotási módot. Az összetett szavak nagyrészt szószerkezetekből, mondat szerkezetekből jönnek létre, ezért tagjaik között mindig valamilyen szintaktikai viszony lelhető fel. Íme néhány ily módon létrejött szavunk!

jelzős:

bőrkabát = kožni kaput (8 / 10)

gyerekszoba = dečija soba (11 / 10)

eperszőrp = sok od jagoda (9 / 11)

terrorakció = teroristička akcija (11 / 18)

határozós – jelölt:

jólnevelt = lepo vaspitan (9 / 12)

jóltermő = koji dobro rađa (8 / 13)

kettévág = preseca na dva dela (8 / 16)

határozós – jelöletlen:

munkaképtelen = radno nesposoban, nesposoban za rad (13 / 15)

nyugdíjjogosult = onaj koji ima pravo na penziju (15 / 25)

citromízú = sa ukusom limuna (9 / 14)

hófehér = beo kao sneg, snežno beo (7 / 10, 9)

vérpiros = crven kao krv (8 / 12)

alanyi:

porlepte = prekriven prašinom (8 / 17)

hófödte = pokriven snegom (7 / 14)

napnyugta = zalazak sunca (9 / 12)

szervetlen összetételek:

egyszeregy = tablica množenja (10 / 15)

adjonisten = pomoz' Bože (10 / 9)

tárgyas – jelöletlen:

madárijesztő = strašilo za ptice (12 / 15)

piackutatás = ispitivanje tržišta (11, 18)

főhajtás = klimanje glavom (8 / 14)

birtokos – jelöletlen:

ablaküveg = prozorsko staklo (9 / 15)

bútorgyártás = proizvodnja nameštaja (12 / 19)

fürdőszobaajtó = vrata od kupatila (14 / 15)

szintaktikailag meghatározatlan összetételek:

ruhaanyag = materijal za haljinu (9 / 18)

gyermekfalu = dečije selo (11 / 10)

vegyipar = hemijska industrija (8 / 18)

gyapjúipar = industrija az preradu vune (10 / 23)

ivóvíz = voda za piće (6 / 10)

A szakszavak, terminusok manapság egész mondatokat, definíciókat foglalnak magukba:

permettrágya-gyártás = proizvodnja đubriva za prskanje (20 / 28)

rövidfilmfesztivál = festival kratkometražnog filma (18 / 28)

rúdugróbajnok = šampion u skoku sa motkom (13 / 21)

békeszerződéstervezet-kidolgozás = izrada nacрта mirovnog plana (32 / 25)

atommaghasadás = razbijanje atomskog jezgra (14 / 24)

atomsorompó-egyezmény = sporazum o nuklearnoj rampi (21 / 24)

autogén-hegesztőpisztoly = pištolj za autogeno zavarivanje (24 / 28)

műemlékvédelmi-bizottság = komisija za zaštitu spomenika kulture (24 / 34)

földgázellátás = snabdevanje zemnim gasom (14 / 22)

földhaszonélvezet = plodouživanje nad zemljištem (17 / 26)

A kérdéskörrel foglalkozó nyelvtörténészeink megállapították, hogy a magyar nyelv történeti fejlődését a szintaktikustól az analitikus felé ha-

ladó tendencia jellemzi, bár ellenkező irányú törekvések is kimutathatóak egy-egy periódusban. Kiderítették például, hogy mindinkább az alárendelő mondat szerkezetek kerülnek előtérbe az igeneves konstrukciók rovására, de van egyéb – néha elkerülhetetlen és szükséges – megoldás is, ugyanakkor indokolatlan eljárás is.

Szerbről való fordítás során a fordítónak olykor a formák explicitté tételéhez kell folyamodnia. Mivel a magyarban nincsenek nyelvtani nemek, ezt a hiányt gyakran oly módon oldják meg, hogy nemre utaló főnevet toldanak be a mondatba, ami egyfajta többletet jelent, még akkor is, ha azt valamely összetett szó tagjaként olvasztják be az összetételbe:

direktorka = az igazgatónő

ministarka = miniszter asszony

Čekao ju je satima, stigla je ipak, sa zakašnjenjem.

A férfi órákig várt rá, a lány, ha késve is, megérkezett.

Rajslji Ilona megállapítja, hogy az analitikus kifejezőmódra (amely lényegében idegen a magyar nyelvtől) külső tényezők is hatnak, mint például az eufemizmus, amikor a halál beálltát vagy a születést jelölő igék helyett olyan szerkezeteket találunk, mint a: *távozik az élők sorából* (napušta svet živih), *a másvilágra költözik* (seli se na drugi svet), *örök álomba merül* (tone u večni san), illetve *világra hoz* (donosi na svet). Az eufemizmus leginkább körülírásos kifejezőmód, amelyen belül terjengős struktúrákat létrehozó tendenciák jutnak kifejezésre.

Rajslji arra is rámutat, hogy a beszélő különböző okokból kifolyólag a már meglevő egyszerű szavak helyett bonyolult redundáns szerkezeteket használ, mint például a *nyílászáró szerkezet* az *ajtó* és *ablak* közös megnevezésére. A szerbben, érdekes módon, van egyetlen szó ennek kifejezésére, ez a *stolarija*.

A hivatalos, jogi terminológia tele van olyan analitikus kifejezésekkel, mint az *intézkedést foganatosít* = *intéz* helyett, a *vizsgálat tárgyává tesz* = *megvizsgál* helyett, a *magáévá tesz* = *elfogad* helyett stb.

Melléklet

Szépirodalmi szöveg magyar nyelven és annak szerb nyelvű fordítása (egy oldal):

	magyar nyelvű szöveg	szerb fordítás	különbség
a sorok száma	22	22	0
a szavak száma	249	317	- 68
szóköz nélküli betűszám	1665	1627	+ 38
karakterek száma szóközzel	1919	1949	- 30

A Vajdasági Múzeum *Együttélés* című tárlata katalógusának részlete:

	szerb nyelvű szöveg	magyar fordítás	különbség
oldalak száma	4	4	0
a sorok száma	138	141	+ 3
a szavak száma	1550	1483	- 67
szóköz nélküli betűszám	8549	9545	+ 996
karakterek száma szóközzel	10080	11031	+ 951

A fenntartható fejlődés stratégiája c. dokumentum magyarra fordítása:

	magyar nyelvű szöveg	szerb fordítás	különbség
oldalak száma	37	34	+ 3
a sorok száma	2310	2390	- 80
a szavak száma	9868	10596	- 728
szóköz nélküli betűszám	70145	68109	+ 2036
karakterek száma szóközzel	78982	77679	+ 1303

Tanulmány a piackutatással kapcsolatos szöveggyűjteményből – szerbről történő fordítás:

	szerb nyelvű szöveg	magyar fordítás	különbség
oldalak száma	2	2	0
a sorok száma	69	87	+ 18
a szavak száma	654	669	+ 15
szóköz nélküli betűszám	3572	4569	+ 997
karakterek száma szóközzel	4201	5219	+ 1018

TO WHAT EXTENT IS HUNGARIAN A SYNTHETIC AND SERBIAN AN ANALYTIC LANGUAGE?

There are some internal active forces in the Hungarian language which in certain cases give preference to the analytic and in others to the synthetic character of the language. Regardless of the fact that recently the analytic tendency has become predominant in Hungarian, when we compare it to Serbian, it can still be regarded as a synthetic language. This character should not be mistaken for language economy, because – as it has become clear from the data shown in the paper – in the case of Hungarian we should in fact rather talk about compactness. The paper considers to what extent is the synthetic character of the Hungarian language manifested when compared to the analytic quality of the Serbian language.

Keywords: analytic language, synthetic language, contrastive linguistics, conciseness, the economy principle in language

BENCE ERIKA

ALULSTILIZÁLTSÁG ÉS JELENTÉS HÁY JÁNOS NOVELLISTIKÁJÁBAN

A Házasságon innen és túl szövegei

Understylization and Meaning in János Háy's Novelistic Writing
The texts of Házasságon innen és túl (Within Marriage and Beyond)

Háy János prózájának nyelvi szervezettsége a személyiségkoherencia felbomlásának XX. század végi jelenségeire irányítja figyelmünket. A dolgozat a Háy-prózát szervező alulstilizáltság típusait és jelentéseit rendszerezi, értelmezi. Pragmatikai funkciói mellett a „ki beszél?” kérdésének tisztázása is fontos mozzanatot jelent az idézett nyelv vizsgálatában.

Kulcsszavak: alulstilizáltság, urbánlegendák és szlogenek, élőbeszédszerűség, személyiségkoherencia- és világképfelbomlás, kultúrtörténeti távlatok

A „stilizált felületesség”¹-től az „ironikus nyelvi brutalitás”²-ig terjed az az ív, amelyet a Háy-próza nyelvét jelölő meghatározások sora alkot, s amelyen a leggyakrabban előforduló jelzők az „*alulstilizált*” és a „*nyelv alatti*”. „Kötete első három ciklusának egyfajta alulstilizáltság a stiláris meghatározója, nyelve a beszélt nyelvet imitálja, mintegy nyelv-alattiságában, sőt, még inkább: (irodalmi) nyelv-előttiségében mutatja meg azt.”³ Mind áltörténelmi regénye, a *Dzsigerdilen*, mind vizsgált novelláskötete kapcsán e sorok írója is hasonló megállapításokat tett: „...a »széttört szerkezet« és az alulstilizáltság is egyfajta kompozícióalkotó elvként működik”, illetve: „Háy János egyedien alulstilizált nyelve talán a korábbi műveinél is erőteljesebb hitelesítő erővel rendelkezik e novellák szövegterében. Elsősorban a köznapi beszéd nominális, illetve hiányos vagy töredék mondataiból építkezik. Külö-

¹ Nagy Boglárka: *Bizonyíték vagy ígéret. Követési távolság*. Élet és Irodalom, 2006. 05. 26., 50. évf., 21. www.es.hu

² Fazekas Sándor: *A Hágygyerek*. Forrás, Kecskemét, 2007. 11., 94–97., 95.

³ Tóth László: *Miként a dinnyehéj*. Új Könyvpiac, Budapest, 2006. 06., 101. www.ujkonyvpiac.hu

nösen szóhasználatára és hasonlatainak kiválasztására/megalkotására jellemző.”⁴ A kritika jelzi, miszerint szövegeit „klisék és urbánlegendák” szervezik, a belső monológokat közhelyek hatják át. Drámai alkotásait egyik recenzense „autista drámák”⁵-nak nevezte, jelezve ezáltal világuk nyelvi öntörvényűségét és különállóságát. Mi több, e nyelvi szuverenitás mértéke egyes értelmezések szerint az önálló szervezőerő határáig terjed: „Háynál – kötete háromnegyed részében – a nyelv se nem cél, se nem eszköz: egyféle entitás: nem az író írja-teremti azt, hanem a nyelv maga mozgatja, írja az író.”⁶

A Háynovellát szervező előbeszéd(szerűség) a reklámyelv szlogenjeire, közhelyekre, ostoba hasonlatokra és szólamokra épül. Házastársak, szerelmespárok, szeretők, szülők és gyermekek egyaránt a bulvársajtó csupasz nyelve révén fejezik ki világról szóló sekélyes gondolataikat; szextanácsadó vagy technikai-elektronikai újdonságokat találó rovatok mondatai, szófordulatai képezik beszédüket. A fiú, miközben testi kontaktust kezdeményez a lánnyal (*Sztrecs*), megállapítja, hogy „*mennyire jók ezek a sztrecses anyagok, hogy nyúlnak, s mikor a kéz hátul besiklik a nadrágba, nem nyomja meg a lány hasát a gomb* [a továbbiakban: B. E. kiemelései]” (HÁY 2006; 7.), a lány pedig azzal az érveléssel utasítja vissza a közeledést, miszerint „lehet, hogy ez a nadrág nagyon korszerű anyagból van, de *ő lelkileg nem tudott olyan gyorsan fejlődni, mint a textilipar*, úgyhogy a fiú ezzel itt most ne kísérletezzon.” (8.) A fiú mindig a partnerével azonos szolgáltatójú mobilt használ, mert „*nem akarta ráfizetni a gatyáját a szerelemre.*” (9.) Szakításkor a lány „*tök kudarc*”-ként határozza meg az életét, mert „*hanyadik fickó lép le tőle e miatt a lassúság miatt.*” (9.) Amikor – legalábbis a novella egyik lehetséges befejezése szerint – átveti magát a teraszkorláton, a földszinti boltos megállapítja, hogy „*valamelyik marha* már megint leejtette a szőnyeget” („egy ilyen *rohadt nehéz* régi perzsa *simán agyoncsap* egy embert”, (10.)), majd a fiatal lány holttestét a belső udvar közepén „*kupac*”-nak (10.) írja le. A *Single bell* című rövidtörténetben szereplő lánynak „*szólt a teste, hogy gyereket kell szülnie. Meg lelkileg is. Enélkül nem élhet egy nő, hogy nincs.*” Csak akkor mondhatja magát olyannak, aki beteljesítette a nemi jellegéből adódó követelményeket...” (14.). „*A saját ganéját mégiscsak neki kéne...*” (85.) – vádolja férjét a túlterheltségre panaszkodó feleség *A harmadik fiú* című történetben.

E nyelvi szerveződés (irodalmi/irodalom alatti beszédmód) típusai és szintjei a következők: *a felületes megformáltság* (hiányos vagy töredékmondatok: „*Hogy a kurva életét.*” – *Nehéz*, 115.), *a nyegle, sekélyes vagy terjengős kifejezés* (pl. a mesélő haverja belevágta „*a faterja hátába a kést, pedig kü-*

⁴ Bence Erika: *A mai Jókai-értés. Az Erdély aranykora és a Dzsigerdilen*. Forrás, Kecskemét, 2007. 11., 86–93., 86., illetve Bence Erika: *Történetek „agyatlan” nőkről és férfiakról*. Híd, Újvidék, 2006. 12., 99–106., 106.

⁵ Visky András. Idézi: Nagy Boglárka: I. m.

⁶ Tóth László: I. m.

lönben kenyeret akart szelni, mert épp elfogyott és nagyon megszokta, hogy a babfőzelékhez mindig eszik” – Markó, 96.), a szlogen- és közhelyhasználat (a lány „szívesen örökbe fogadna egypár gyereket, mindenfélét, feketét is, sárgát is, szóval az olyan jól néz ki” vagy „a fickó nem tud leválni az anyjáról” – Szeplő, 20.); „– Csak alkalmi kapcsolat – mondta a férfinak. – Véletlen. Ez persze nem menti, de a lónak is négy lába van, mégis megbotlik...” (Budai hegyek, 40.); „Nincsenek már kemény emberek, mint régen, hogy vasmunkások.” (Budapesti tavasz, 29.); „...nálunk, a mi családjunkban nem szokás elválni, mindenki kitart a férje mellett, legalább a gyerek miatt.” (Rotációs karácsony, 79.), rontott vagy álhasznalatok („Mert olyan ott a laktanyában, olyan kegyetlen kemény minden: vasfegyelem. A vas meg hideg, mint a jég.” – Markó, 95.), világirodalmi toposzok, metaforák és allegóriák lefokozása, illetve rossz szövegkörnyezetbe helyezése (pl. a szeplőtelen fogantatásról szóló tanítás vagy a Jerikó-legenda degradálása: „Később a szeplő a lányra is rákerült.”, illetve: „...egy-két simogatás, és leomlottak Jerikó falai” – 20.; „Ide jutottunk, mondta a férfi, ez maga az apokalipszis lovashadserege...” – Életveszély, 77.; vagy: „Engedjétek hozzám a gyermekeket, kiáltoznak a budapesti iskolák minden szeptember elsején” – A Kovács Laci lánya, 98., etc.), a traumatikus történelmi események és jelenségek vulgarizálása (a férfi számára két hét nyaralás a feleséggel „évi Auschwitz” – Single bell, 13.; a férfi véleménye szerint „az emberek annyira gyűlölnek otthon lenni, hogy inkább napi huszonnégy órában melóznak, akár a rabszolgák. S hogy az idők során ő teljesen más képet alakított ki az ókori Egyiptomról.” – Rotációs karácsony, 85.), szállóigék és idézetek téves kontextusba helyezése („Felhívtam a Ferit, érted, felhívtam, hogy lenni vagy nem lenni, ez itt a kérdés, és ne is gondolkodjon rajta, mert neki már eldőlt.” – Lajos utolsó levele Feri feleségéhez, 47.), töltelékmondatok és -szavak (pl. „hogy például”, „meg minden”, „ne haragudj, de”, „mégiscsak”, „olyan valami”, „mondjuk”, „magyarázott volna, hogy hülye vagy, ilyeneket” etc.), zsargon jelzők, utcanyelvi szófordulatok, trágárságok és durva fogalmazásmód („rohadt nehéz”, „tök olyan”, „marha jó”, „kurva szar”, „mindenféle kurva”, „ekkora feszkó”, „kész kinszenvedés”, „engem azért, ne szívassál” „tökre átvágták az embert”, „csapjunk bele a lecsóba” „baszakodni a hólánccal”, „attól fosni, hogy karambolozik”, „vannak, akik szarul járnak”, „Tudta, hogy ettől mennyire be fog szarni”, „Rohadék, ... ez képes föltörni a mobilját, meg az emicímét.”, „Rohadt gecí”, „... geci felnőtt lesz az összesből úgyis, sárga geci, meg fekete geci” etc.), a szituációval és a kifejezendő tartalommal antagonisztikus közlések, kifejezések használata (pl. a pár azért áll be szerelmeskedni egy üzemi parkolóba, mert „tágas a hely, meg fizetni sem kell, és az is számít” – Budai hegyek, 35.), téves, logikátlan és ostoba következtetések (valós ok-okozati viszonyt nem tartalmazó következtető, illetve magyarázó mondatok: „A férfi felült, a hasán meggyűrődött a test, olyan volt így, mint egy felhajtott dunyha,

akinek tényleg nem való a gyerek, sőt a nő sem...” – Single bell, 14.; „Ilyen a budapesti metró. Simán leülhet az ember egy halott mellé.” – Életveszély, 75.), a szövegformálás önmeghazudító, leleplező logikája („Nekem fáj a legjobban. De ez a történet nem szólhat rólam, a gyerek jövője a fontos. Meg a lakás is kicsi, hogy nehéz ennyi embernek elférni, meg van másik gyerek is... Meg talán így most rendeződik a házasságuk is.” – Életveszély, 77.).

A Háy-féle nyelv előtti nyelv, illetve alulstilizáltság szintjei kiterjednek az egész szövegstruktúrára – hatásuk döbbenetes, s elsősorban pragmatikai jelentéseik révén. Ez a nyelv ugyanis egy közösség élő, működő, funkcióba helyezett nyelve, s mint olyan – primer szinten, azaz a közlés szintjén – mentes minden iróniától. E nyelv birtokosai és használói ugyanis „komolyan gondolják”, ahogy és amit mondanak, gondolataik és a rendelkezésre álló nyelvi eszközök szinkronitása tapasztalható beszédükben. Az ironia, a groteszk és a paródia regiszterei csak a befogadás szekunder, illetve az elbeszélői reflexiók szintjén lépnek működésbe: pl. a „maga az apokalipszis”-féle (*Életveszély*) megállapításra vonatkozóan jegyzi meg a kívülálló elbeszélő, hogy „*így magázta a férfi a Jelenések Könyve szereplőit.*” (77.); vagy a pszichológus fontoskodó közlését, miszerint a válságba jutott házasságoknak jót tesz a helyszínváltás („*váltani kell*”), kommentálja, miszerint „*egy olyan ügynőkségnak dolgozott, amelyek a költözéseket intézi*” (*Agglomeráció*, 56.).

Viszonylag könnyen értelmezhetők és egyszerűek e nyelv működésbe állításának jelentései: a személyiségkoherencia felbomlásáról, az egységes és pozitív világkép szertefoszlásáról, a XXI. század eleji életvezetések kiüresedéséről, közösségi bomlásokról, műveletlenségről, az empátia, az érzelmek, a nagyszerűség és humánus eltűnéséről a világból, eldologiasodásról és elsekélyesedésről közvetít tartalmakat felénk; a hazugság formáit leplezi le. Az *Agglomeráció* című novella szereplői pl. a garázsban találkozáskor szakítanak egymással. „A férfi azt mondta még, nem bírok itt élni, legyen a tiéd a ház itt az agglomerációban...”, majd – számára értelemszerűen és mellékesen, de a másodlagos befogadás szintjén fontos jelentésláncolatot kapcsolva be – jegyzi meg: „*a részleteket telefonon*”. E megjegyzés fényében ugyanis a házasság és a család intézménye is csak üzleti vállalkozás, amelynek részletei a telefontéma jelentőségét merítik ki. Ugyanígy módon degradálódnak a halál jelentései is. A rákbetegségben elhunyt férfi halálát (*Titok*) a gyászolók önös szempontjaik és érdekeik érvényében kommentálják. A fiát túlélő édesanya az ilyenkor legtöbbet hangoztatott, épp ezért valódi értelmét és hitelét veszített mondatot szajkózza: „*mért nem én fekszem ott*” (65.), a testvér szerint „*ez a tizenöt év, amíg az ő testvére dohányozott, és ivott is elég sokat, az manifesztálódik most ebben a halálban*” (uo.), a felesége bólogat és megállapítja, „*milyen jó, hogy mi nem ezt az utat választottuk*” (66.), a barátok is a férfit hibáztatják önnön haláláért, mert „*mikor megtudta, hogy baj van, lemondott magáról. Mert az ilyenek hálnak meg. (...) Akik nem mondanak le az életről, azokkal nem tud*

a rák elbánni.” (uo.) Az özvegyben, aki „sírt elől, maga mellett a két gyerekkel” felmerül „az eddigittől eltérő élet lehetősége, mivel a férfi gondoskodó típus volt, számtalan biztosítás és lekötött betét maradt utána, ez az élet finanszírozhatónak látszott” (uo.) Jellemző, hogy az elbeszélés csak a legritkább esetben tartalmaz szubjektumargumentumokat. A szereplők sekélyes jelleme nem indokolja az egyedítő nevet: helyette „*lány*”-nak, „*fiú*”-nak, „*nő*”-nek, „*férfi*”-nak, „*asszony*”-nak, „*az anyá*”-nak, „*az apá*”-nak, „*fickó*”-nak nevezi őket az elbeszélő. Ritka kivétel *A Kovács Laci lánya* című novella, vagy az *Egy budapesti lakos élete* Pityu bácsija – e tulajdonnevek elterjedtségük, illetve degradáló jellegük miatt azonban épp olyan kevésbé egyénítenek, miként a felsorolt köznevek. Vagyis ezeknek az embereknek sincs identitása, lényük és létezésük közhelyekből épül fel, világképük határozatlan, kialakulatlan. Pityu bácsi veje Újpestről pl. azt üzeni, hogy „*Pityu bácsi csak gyűjtse a holdakat*” (104.). Elbeszélői kommentárból ismerjük meg a környező világról, illetve a történelemről kialakított képét. Eszerint Újpest még Pestnél is korszerűbb, „*Budáról nem is beszélve, ahol tulajdonképpen csak két metrómegálló van, meg egy vár és kész, Óbudán meg csak romok.*” (uo.)

A *Házasságon innen és túl* harmadik tömbje a budapesti hidakhoz kötődő metaforákat és legendákat bontja le, vulgarizálja. A Szabadság híd neve Mászóka híddá minősül e kontextusban. A Turul mellé felkapaszzkodó öngyilkosjelöltekre vetülő tekintet azonban nélkülözi a részvétet, „*hülyegyerek*”-nek, „*baromagyú*”-nak nevezik (*Szabadság*, 149.), és itallal semlegesítik elkésredését. De a halál gondolatát érlelők komolysága, megrendültsége is hitelét veszti, „félrecsúszik” egy-egy hányaveti hasonlaton: „*Ülhetne ott mindig valaki, hogy onnét a turul mellől kiabálja a világba, vagy legalábbis a budapesti lakóknak a sérelmét. Hogy nincs munkája, már két éve, és mindene szarrá ment emiatt, például a házassága, a ruházata, meg persze az élete is, úgy szésségében. S hogy valaki segítsen rajta, mert különben a mélybe veti magát, a társadalom áldozata lesz, s úgy elsodródik erről a vidékről, mint a dinnyehéj.*” (uo.) A *Margit* című szöveg pedig – értelemszerűen – a *Hidavatás-történet* újraírása, maivá lényegítése, aminek lényege a történet fatális vonásainak eliminálása, misztikus máztól való megfosztása. Az asszony, akit a házaselet kimerülése és a gyerekek jelentette kötődések szertefoszlása után elhagy a férje, már nem a „száz évvel ezelőtti megoldást választotta, hogy, mint a *Hidavatás* című költeményben belehajítsa testét, ami már nem kell a férfinak”. (145.) Az elbeszélői kommentár beidézte Arany-kép („*Minden olyan egyszerű volt rajta, csak a neve volt Arany, meg az, amit írt.*”, 145.) azonban ellenperspektívában láttatja a megjelenített világot – a múlt maradandó értékrendjével szemben a jelen értékválságát állítja szembe: az aranyat a talmival.

Van a kötet novelláinak egy olyan rétege, főleg a negyedik szövegtömbben, amelynek darabjai nem annyira a személyiség elsivárosodásának, illetve a kifejezés igénytelenségének nyelvi regisztereit mozgósítják, mint inkább

XX. századi „barbártörténetek” a szó mórliczi értelmében. A beszélők és idézettek tehát nem az alulműveltek és az ostobák, mint inkább a hátborzongató maradiság és babona nyelvét beszélik, pl. *A halottember* című rövidtörténet szereplői, akik a tévedés indukálta történet (Leczki Géza elesett a harctéren) és a valóság között nem tudnak distanciát vonni – az egyszer átélt és megértett valóságból nem tudnak átváltani egy javított másik történetre: „A parasztok csodájára jártak a visszatért léleknek, s minden történet kitudódott a névcseréről, de csak mindig összereződtek, mikor Leczki Géza végiment az utcán, s ha valaki véletlenül este futott vele össze, bizony néha be is csorogott az ijedelemtől.” (198.)

A Háy-szövegekben, így a *Házasságon innen és túl* novelláiban és rövidtörténeteiben nagyon hangsúlyos nyelvi réteget alkotnak a reklámyelv alakzatai. A (történelmi) tapasztalat és az elmélyült tanulás eredményezte tudás hiányában a szereplők a média közvetítette áligazságokat és módosított tartalmakat teszik magukévá. „Egyedül vannak, minden egyéb leágazás nélkül, működésben, akár a praktikus háztartási gépek, amelyeneket a németek használnak” (34.) – hangzik egy, a jelölt alapokra épült tapasztalat, míg más szövegekben, így a *Margit* című novellában teljességében konkretizálódik is a népszerű ismeret forrása: „Mások csak azért futnak, mert úgy tudják, az agy termel közben valami boldogsághormont, egy kereskedelmi csatornán hallották, s aki mondta, hiteles volt, hisz nagyokat nevetett riport közben...” (138.) A hirdetések és reklámszövegek nyelvi fordulatait érvényesítik a tolvajnyelven beszélők éppúgy, mint a társadalom úgazdag vagy álértelmiségi rétegeihez tartozók. A mobiltolvaj és az orgazda közötti párbeszéd a „cucc”, az „akciósan vágják hozzád”, az „egységár”, a „kettőért adj egy tizedet” kifejezéseket, szófordulatokat és mondatokat tartalmazza (*A mobil*, 73.). Az ügyvéd felesége „mindenre jó” készítményt forgalmaz (*Budai hegyek*, 33.); a hanyag anya azt nehezményezi, hogy miért nem gyártanak előre perforált kartonokat, „egy családanyától az nem várható el, hogy papírpénzeket vagdosson ki egy kartonból..., ekként csak ki kéne pattintani a helyéről. Azt még egy gyerek is meg tudná csinálni, mégsem a szülők iratkoztak be első általánosba.” (*A harmadik fiú*, 84–85.); a titkok olyanok, mint az élelmiszerek, egy idő után *lejár a szavatosságuk*, s immáron innentől nem tekinthetők titoknak.” (*Titok*, 62.).

A Háy János-i alulstilizáltság könnyen dekódolható jelentései ellenében igen bonyolult problémát alkot a „ki beszél” kérdésköre e szövegekben. A szereplők magánbeszéde, párbeszédei és más beszédmegnyilatkozásai kevésbé tárulnak elénk direkt formában, inkább a másodlagos közlés, a narrátori beidézés eljárása szervezi a szövegeket. Ilyen formában nehéz, olykor lehetetlen elkülöníteni a két beszédhangot: a narrátori beszéd formáit az idézett szereplők használta nyelvi karakterektől. A szereplők beszélt nyelv ugyanis – úgy tűnhet – csak a társadalmi közösség meghatározott rétegeit jellem-

zi, tehát alapvetően szubkulturális, körülhatárolható jelenségről van szó. A szeplőtelen fogantatásról hallva Kis Pityu, a *Szeplő* című novella egyik hőse „öszönösen benyögte, hogy a Mária félrekefélt” (19.) – ez önmagában csak egy vásott és megmosolyogtató diákcsinny. Az elbeszélő által közvetlenül ezután táltalt történetrész azonban tágabb perspektívába állítja e jelentéseket. Elmondja ugyanis, hogy a pap, aki a hittanórát tartotta, „a fekete cipőjével, amelyet a katolikus papok általában viselnek, *rugdosta ki* a gyereket a terem-ből.” (19.) E történet fényében ugyanis már nemcsak egy kevésbé művelt és önmagát a nyelvi-fogalmi vulgaritás szintjein kifejező társadalmi közösség életébe nyerünk bepillantást, de az egész társadalom (sőt – némi túlzással – az adott világ) etikátlanságát ismerjük fel, hiszen az elbeszélő a „kirugdossa” kifejezés takarta tartalmakat szokványos közlésekként tálalja. Vagyis – átvitt értelemben – nemcsak egyes társadalmi rétegekhez és közösségekhez tartozó identitások erkölctelenségéről, gondolati-nyelvi sekélyességéről, de az őket körülvevő világ brutalitásáról is tudósít. Mi több, a Jókai-féle elbeszélői hagyomány, a Von Finkenstein-történet (*Budapesti hidak*) östörténetként való beidézése (a „mai Von Finkensteinek”-féle azonosítás – 128.) kultúrtörténeti távlatokból láttatja az alulstilizáltság jelentéseit.

Kiadás

Háy János: *Házasságon innen és túl. Novellák*. Új Palatinus Könyvesház Kft., Budapest, 2006.

UNDERSTYLIZATION AND MEANING IN JÁNOS HÁY'S NOVELISTIC WRITING

The texts of Házasságon innen és túl (Within Marriage and Beyond)

The linguistic organization of János Háy's prose work focuses our attention on shocking contents, on the phenomena of the disintegration of personality coherence at the end of the twentieth century. The paper systemizes and interprets the types and meanings of the understylization that makes up Háy's prose. The issue of elucidating „Who is speaking?” next to its pragmatical functions is also an essential element in the study of the writer's language.

Keywords: understylization, urban legends and slogans, speech-like quality, disintegration of personality coherence and world concept, perspectives of cultural history

KOVÁCS RÁCZ ELEONÓRA

AZ INTERNETES STÍLUS PRAGMATIKAI, SZOCIOKULTURÁLIS ÉS NYELVI SZEMPONTJAI

Pragmatical, Socio-cultural and Linguistic Aspects of Internet Style

A dolgozat az internetes stílust pragmatikai szempontokból kiindulva közelíti meg. A pragmatikai tényezőkön (cselekvés, szituáció, kontextus, szöveg, nyelvi előismeretek) kívül belső szociokulturális és nyelvi elemek ugyancsak fontos szerepet játszanak a stílus kialakulásában. Ezen szempontok figyelembevételével jelen tanulmány a Haj&Stílus fodrászlappal internetes honlapját vizsgálja elsősorban, de más honlapokat is tanulmányoztunk.

Kulcsszavak: cselekvés, szituáció, kontextus, szöveg, stílus, egyéni nyelvi tudás, szociokulturális tényezők, keresőszó, ablak, tematikai és konceptuális háló, írói célnorma, olvasói elvárásnorma, interakció

1. A pragmatikai és a szociokulturális tényezők számbavétele

A stílus külső és belső tényezők segítségével nyer elemzést. A külső tényezők pragmatikai tényezők, melyek a következő összetevőkből állnak:

1. Cselekvés: az író vagy a beszélő megnyilatkozást hoz létre, cselekszik (megszólít, gratulál, tényt közöl stb.). A megszólítás, a tényközlés és más cselekvések stílusa lehet bizalmas, informális, durva, formális stb. A cselekvések ennél fogva valamilyen stílusban történnek.

Amennyiben a megszólított nem a helyzetnek és a szerepviszonyoknak megfelelően értelmezi a megnyilatkozást, az utóbbi sikertelennek bizonyul. A cselekvések nyelvi és stilisztikai megformálása hozzájárul a társadalmi szituációk kialakításához. A stílus hozzáigazítja, konnotálja a cselekvést a szituációhoz és a kontextushoz. A nyelvi cselekvés interakció adó és vevő között. Az interakció attitűdje szerint a szöveg létrehozója a hallgató elvárásaira van beállítódva. Kettejük között az együttműködési alapelvek eredményeként az adó az elvárásoknak megfelelően próbálja megfogalmazni mondatait, a befogadó pedig valamilyen mértékben igyekszik megfelelni a szöveget megfogalmazó elvárásainak.

2. Szituáció (társadalmi szerepviszony író és olvasó között)

3. Kontextus: a világról és a beszédhelyzetről való tudás jól formált mondatokat eredményez. A kontextus a szöveg tematikai és konceptuális hálója. A stílus hozzáigazítja a cselekvést a szituációhoz és a kontextushoz.

4. A szöveg: a nyelvi interakcióban különböző szövegtípusok jelennek meg, melyeket mind az író, mind pedig az olvasó kognitív képességeinek köszönhetően ismer fel. A szöveg nyelvi megformálása valamilyen stílusban történik. A monologikus, dialogikus és plurologikus szövegtípusok más-más stílust képviselnek: szintaxisuk balról jobbra vagy pedig jobbról balra építkező, gyakran tartalmaznak deixist. Az internetes oldalak gyakran élnek az élőbeszédre jellemző tekintetirányítás, ismétlés, képiség és szöveg együttes lehetőségével. Minél elfogadottabb és ismertebb egy szövegtípus az adott közösség számára, annál egyszerűbb a kommunikáció író és olvasó között. Az említettek szerint lehet +/- konvencionális. A szöveg és a stílus összefüggése oly módon alakul ki, hogy a szövegbe került stíluselemeket a befogadó felfedezi és értelmezi. A szöveg lineáris elemei kontextusként jelennek meg. A szövegben egyaránt előfordulnak lineáris és hierarchikus viszonyok. A linearitást az egymás után következő elemek, a hierarchiát pedig a viszszautalások fejtik ki. Az olvasó először a lineáris elemsort ismeri fel, ez adja a szöveg értelmét a szituációval, a cselekvéssel, a kontextussal és a világról való tudással egyetemben. Mindezek után az egymást követő stíluselemek hierarchikus viszonyba is kerülhetnek, mivel utalásaik megbonthatják a linearitást. „A szöveg stílusstruktúrájában a legáltalánosabb, szövegtípusok feletti makroszinten a beszélő és a hallgató számára egyaránt rendelkezésre álló... és az interakcióban aktualizálódó, a stílusstruktúrát meghatározó kategóriapárok a következők:

feltűnőség – egyszerűség

dominancia – kiegyensúlyozottság – hiány

azonosság – ellentét

egyszerűség – összetettség

linearitás – hierarchizáltság” (TOLCSVAI 1996; 126). Ezek a változók minden szöveg stílusszerkezetét jellemzik. A stílushatást a befogadó alakítja ki a szöveg segítségével. A szövegben nyelvi elemek formájában egyaránt előfordulnak külső pragmatikai és belső szerkezeti tényezők.

5. A stílus: a nyelvi interakció során kialakuló stílustípus, jellemzőivel együtt. A stílus az olvasó kogníciója által rajzolódik ki: az olvasó a megnyilatkozáshoz hozzákonnotálja, ill. hozzárendeli annak stílusát, azzal összhangban, hogy meglévő nyelvi ismeretei alapján a megnyilatkozás hogyan igazodik a szituációhoz, a cselekvéshez, a kontextushoz és a szövegtípushoz.

6. Az egyéni nyelvi tudás „a nyelvi-szocializáció során elsajátított általános és a szocializációból eredő egyéni ismeretek, valamint az e rendszerben érvényesülő értékek rendszere” (TOLCSVAI 1996; 121).

A külső pragmatikai tényezőkön kívül a szöveg stílusa belső rétegződés szerint alakul. A nyelvi megformálás a beszélő és hallgató céljainak megfelelően alakul a célnorma és az elvárásnorma mentén. A célnorma a beszélő vagy a szöveget író célja, mely a megnyilatkozás sikerét szolgálja, az elvárásnorma pedig a hallgató elvárása a cselekvéssel, a kontextussal, a szituációval és a szövegtípussal szemben. A stílus leírásához az említett pragmatikai változókon kívül belső változók is társulnak. Ezek a következők: a stílus szociokulturális rétegzettség, a stílus nyelvi tartományai, valamint a stílus szerkezeti összetétele.

A szociokulturális rétegzettség a stílusértéket öt szempont szerint határozza meg:

- magatartás szerint a stílus lehet durva, bizalmas, közömbös, választékos;
- helyzet szerint a stílus közömbös, informális és formális;
- érték szerint értékmegvonó (ironikus, gúnyos), közömbös és értéktelítő stílusról beszélhetünk;
- az idő szerint közömbös, régies és újszerű;
- a hagyományozott, intézményes nyelvváltozatok szerint pedig sztenderd és irodalmi nyelvről, nyelvjárásokról, városi népnyelvről, diáknyelvről, valamint szaknyelvről beszélhetünk. Az említett szempontok a cselekvés, a szituáció és a kontextus mentén szerveződnek.

A stílus nyelvi rétegződése szerint hangzás, szótár, mondat és jelentés alapján jellemezhető. A szociokulturális és a nyelvi változók rövid ismertetése azért fontos a számunkra, mert a szakirodalom megfelelő viszonyba állítja ezeket a külső pragmatikai változókkal. A stílus ebben az olvasatban viszonyteremtő értelem, melyben az említett aspektusok hatnak egymásra, viszonyban állnak egymással, és a viszony eredményeként megteremtődik a nyelvi stílus.

A Haj&Stílus című fodrásújság internetes honlapjának elemzése három szempont szerint, azaz három oszlopban történik. A honlap kezdő felirata a Haj&Stílus felirat, mely a fodrásújság neve, de előrevetíti a honlap tartalmát is.

2. A vízszintes ablak

Mielőtt rátérnénk az oszlopok böngészésére, a vízszintes sorban – mint egy számítógépes menüsor – a szaklappal és a kiadóval kapcsolatos információk keresőszavai állnak előttünk: a szaklap előfizetéséről és szerkesztőségéről, valamint a kiadó kiadványaitól a hirdetésekben keresztül archív kiadványokról és szolgáltatásokról egyaránt kaphatunk információt.

Cselekvés szempontjából ezek a keresőszavak szorosan összefüggnek, céljuk a szaklap és a kiadó tevékenységének ismertetése. Mindez megfelel a befogadó céljainak is. Mivel az olvasó kutakodik, szelektálhatja és elolvashatja a számára szükséges információkat. Mindeközben a honlapot olvasó elvárásai is teljesülnek, amennyiben kapcsolatba akar kerülni a megfelelő

megnyilatkozással, rákattint a megfelelő ablakra. A hirdetés, azaz az információszerzés ennél fogva redukált formában, felgyorsított tempóban, a cselekvést megnevező jelszó segítségével történik, s ezáltal véleményem szerint még inkább megfelel az olvasó elvárásainak. Mindezen tényezők tematikai hálót alkotnak, létrehozva a megfelelő kontextust. A tematikai háló – amint azt említettük – a szaklap és kiadója köré fonódik. A menüsorban elhelyezkedő ablakok tematikai hálója némely esetben azonban nem pontosan tájékoztatja az olvasót. Ezért véleményem szerint a laikus olvasó elvárásai nem teljesülnek megfelelő mértékben, hiszen a Start, a Karrier és a Kapcsolat felirat látszólag nem függ össze a szaklappal és kiadójával. A szituáció tekintetében ez utóbbiaknál az olvasó nem tudja eldönteni, hogy számára szükséges információval áll-e szemben. Az előzetes ismeretek aktualizálása akadályban ütközik, nagyobb erőfeszítést kíván, mivel fel kell nyitni az ablakot, hogy tájékozódhassunk a megnyilatkozás tartalmáról.

A szituáció tekintetében mind a hirdetés írójának, mind pedig olvasójának ismernie kell a közlés pragmatikai tényezőit, a tudáskeretet és a hozzá kapcsolódó forgatókönyvet: előzetes ismerettel kell rendelkeznie a honlap formai jegyeit illetően, és azzal kapcsolatban, hogy milyen módon jut el mindez az olvasóhoz. Az író és az olvasó szerepviszonya igen egyszerű, mivel idegen szereplők kerülnek kapcsolatba. Az internetes oldalak e-mailes levelezést is biztosítanak az érdekeltek számára. A honlap és az olvasó viszonya kezdetben idegen, de levelezéssel ez a viszony megváltozhat.

A honlap kezdetén elhelyezkedő vízszintes ablaksorban mára már konvencionálisnak mondható, az író és az olvasó számára egyaránt közismert szövegtípussal találkozunk. Makroszinten a szöveg struktúrájára a feltűnőség, a kiegyensúlyozottság, az azonosság, az összetettség és a linearitás jellemző. A teljes korpuszból a honlapon történő elhelyezés következtében kitűnik az ablaksor, ezért jellemezhetjük a feltűnőség kategóriájával. A felsorolásként ható opciók közül egy sem tűnik ki, tehát kiegyensúlyozott a szöveg. A főnevek azonos nyelvi elemként alakítanak ki, tehát lineáris sorrendben követik egymást. A megértés szempontjából a már említett tematikai háló értelmezési nehézségei miatt összetettség érvényesül.

A honlap vízszintes ablaksora monologikus, írott és tervezett szövegtípus, jellemző rá a felsorolás és a jobbra építkezés.

A vízszintes ablaksor stílusa az író magatartása szerint az említett cselekvésben, szituációban és kontextusban közömbös nyelvi elemeket tartalmaz. Ez természetes is, hiszen a Haj&Stílus című fodrászlap honlapja informálni szeretné az olvasót szolgáltatásairól. A vízszintes menüsor stílusának szociokulturális rétegződése más honlapokon is hasonlóképpen alakul. Helyzet szerint – éppen az elmondottak okán – informális stílussal állunk szemben. Az idő vonatkozásában a vízszintes ablaksor cselekvésben, szituációban és kontextusban közömbös nyelvi elemeket tartalmaz. A nyelvválto-

zatok mentén sztenderd nyelvvel állunk szemben, a honlap írója elvárásainak megfelelően közömbös sztenderdtípust választott.

Az említett ablaksor tulajdonképpen nyelvi prototípusként szerepel mind a honlapot szerkesztő célnormájában, mind pedig az olvasó elvárásnormájában, ezért a közöttük kialakuló interakciót biztosító együttműködési alapelv kielégítő módon működik. A vízszintes ablaksor stílusa prototípusos minta, mely azonos módon szerveződik mind pragmatikai, mind szociokulturális, mind pedig nyelvi tartományai vonatkozásában a különböző honlapokon.

3. Fodrászlap és frizuratrendek

Az oszlopok ismertetésekor balról jobbra haladunk, a bal oldalt tekintjük az első oszlopnak.

A bal oldali oszlop a vízszintes ablaksorhoz hasonlóan újabb menüsört alkot, mivel a feliratok elvont főnévi alaptagú utasítások. A szöveg részben fentről lefelé építkező, részben pedig jobbról balra építkező, mivel a főnévi alaptagot gyakran bővíti jelzői bővítmény. A szöveg stílusa ebből a felismerésből alakul ki. Érdekes a szöveg tematikus hálójának építkezése. A vízszintes ablaksorhoz hasonlóan az író keresőszavakat alkalmaz a tematikus háló kiépítésében.

Az írói cselekvés a vízszintes ablaksorhoz viszonyítva kevésbé tűnik felsorolásnak, mivel az írott szöveghez képiség is társul. A fodrászlap feltüntetett címlapjának vizuális látványa mind az író céljának, mind pedig az olvasó elvárásának megfelelően alakul: az olvasó láthatja azt, amiről olvas, ami felkeltette az érdeklődését. A képiség a konceptuális tartalom elrendeződése, miközben hozzájárul az adott kifejezés – jelen esetben honlap – jelentéséhez. A 2006-os és 2007-es „frizuratrendek” az olvasó elvárásnormája és az író célja szerint íródtak, mivel egyértelműen utalnak a mögöttük lévő tartalomra. A kifejezés mindkét tagja idegen eredetű szó, a magyar élőnyelvi kommunikáció divatos elemei. Az említett kifejezés helyett ez is állhatna: a hajviselés különböző irányzatai. A frizuratrend azonban már-már szlengként szerepel fodrászberkekben. Mindez azért válik fontossá az olvasó elvárásnormájának szempontjából, mert közvetlenebbé teszi számára a leírt szöveg stílusát, és minél inkább begyakorlott a nyelvi interakció megfogalmazása, annál könnyebbé válik a kommunikáció író és olvasó között.

A szituáció megértése szempontjából ismételten fontos szerepet játszik a frizuratrendek megnevezés, mivel az író az olvasó előzetes ismereteire alapoz: eszerint a frizuratrend a magyar anyanyelvűek körében manapság divatos kifejezés, az általa jelölt szituáció egyértelmű, ezért felesleges a megnyilatkozást újabb cselekvéssel bővíteni.

A bal oldali oszlop kontextusa előzetes tudást feltételez a világról és a beszédhelyzetről. Ezen háttértudás alapján feltételezi az olvasó, hogy az oszlop keresőszavai egyazon írói cél körül csoportosulnak, nevezetesen a Haj&Stílus fodrászújsággal kapcsolatos figyelemfelkeltés irányában. A tematikai háló-

ban, mely a világról való ismereteink szerint alakul, az olvasó a megfelelő háttértudás birtokában is akadályba ütközik. A kiállítás megnevezés olvasásakor nem tudjuk eldönteni, mire vonatkozik a fogalom, tehát a megnevezés nem felel meg teljes egészében az olvasó elvárásainak. Abban az esetben viszont írói célnorma része, amennyiben az író célja a figyelemfelkeltés azon aspektusát tartalmazza, mely szerint ha az olvasó számára nem egyértelmű a felirat, akkor még inkább kíváncsivá válik, és kinyitja az ablakot.

Az oszlop szövege nagymértékben reflektál az olvasó kognitív képességeire. A monologikus szöveg mellé részben képiség és tekintetirányítás társul. Ez utóbbi az újság címlapja, mely az olvasó figyelmének felkeltését szolgálja. Az oszlop szövegének megformálása konvencionálisnak mondható, mivel az olvasó gyakran találkozik az internetes honlapok ilyen szövegtípusával. A kommunikáció tehát egyszerű és zökkenőmentes író és olvasó között. A szövegelemek lineáris viszonyban állnak egymással, mivel nincsenek visszautalások. Makroszinten a szöveg struktúráját az író és az olvasó közötti interakcióban a feltűnőség, a dominancia, az azonosság és az összetettség jellemzi. A feltűnőség abból ered, hogy részben képiség és írás ötvöződik a szövegben, részben pedig az oszlopelhelyezésnek köszönhető. A képiség és írás kombinálódásából ered a dominanciaviszony, mely két szempontból is értelmezhető. Az olvasó figyelmét a képpel ötvöző szöveg kelti fel először, azonban a szöveget az írott keresőszavak dominanciája jellemzi. Az egyes opciók lineáris sorrendben követik egymást fentről lefelé. Az írott, valamint az írott és képileg is ábrázolt szövegösszefüggéseknek köszönhetően összetettebb szöveggel állunk szemben, mint a vízszintes ablaksorban.

A szociokulturális rétegzettség tekintetében az oszlop stílusa informális, többnyire jelzős főnévi kifejezések informálják az olvasót a lehetséges tartalmakról. Magatartás szerint azonban nehéz eldönteni a stílus minősítését, mivel véleményünk szerint átmenetet képez közömbös és bizalmas között. Ez utóbbit a frizuratredek megnevezéssel indokoljuk, mely a kifejezés jelenidejűsége és aktualitása miatt az újszerű stílus jellemzője. Maguk a nyelvi kifejezések érték szerint közömbösek lennének az olvasó számára, azonban ez nem így történik, mivel a nyelvi kifejezések mellett megjelenő képek értéktelítő hatást eredményeznek az olvasóban.

Jelen szövegben a cselekvés, a szituáció és a kontextus jelzős főnévi kifejezések formájában és a képiség segítségével bizalmas, informális, értéktelítő, újszerű, a fodrászszaknyelv és a sztenderd ötvözéséből álló stílust eredményez.

4. Ízelítő a cikkekből

Az írói cselekvés a honlap középső oszlopában csupán akkor lenne értelmezhető felsorolásként, amennyiben az aktuális példány vezető cikkeinek címe szerepelne a honlapon. Azonban nagy eltérést tapasztalunk a honlap

vízszintes menüsora és bal oldali oszlopa között. A megnyilatkozás tényközlő, miközben a megszólítás erejével hat. Megszólítja a munkaerőpiacon próbálkozókat, a magánélet szféráját, valamint a fodrászok és a hajkozmetikumot gyártó cégeket. Megszólításban van részük továbbá a hosszú hajúaknak és azoknak a fodrászoknak, akik a hajkoronát formálják, az angol Sasson hajformázás és a nemzetközi FodrászShow iránt érdeklődőknek.

A nyelvi cselekvés a főbb cikkek témáinak bevezetése által a honlap középső oszlopában sokkal könnyebben megvalósuló interakciót eredményez író és olvasó között, mint a vízszintes ablaksorban vagy a bal oldali oszlopban. Az írói célnorma nem csupán keresőszavak segítségével igazodik az olvasó elvárásnormáihoz, rövid tartalmi összefoglalást is kínál a fodrászlapban megjelenő cikkek ismertetéséhez. A megnyilatkozások az írói célnormával összhangban úgy vannak megszerkesztve, hogy bevezetők a cikk olvasásához, felkeltik az olvasó érdeklődését, és felszólítják a további olvasásra. Az olvasó elvárásnormája ezáltal nagyobb mértékben teljesül, mint az előzőek folyamán.

A megnyilatkozás és cselekvés egyaránt segíti a megfelelő szituáció kialakulását. Az olvasó előzetes ismereteit – az eddigiekhez képest – nagymértékben megkönnyíti az ún. forgatókönyv tematikai bővülése, hogy ti. a lehetséges információk nem csupán menüsorként szerepelnek, hanem tartalmilag is kifejtettek. A formai jegyek mellett az olvasó tartalmi jegyekkel is találkozhat, mindkettő prototípus jellegű a honlapokon. Amint az adott címszó tartalmilag egyre inkább kifejtett, az olvasónak annál kevesebb előismerettel kell rendelkeznie a formai jegyek tekintetében. A szituáció közvetlen interakciót eredményez író és olvasó között.

A kontextus a világról és a beszédhelyzetről való tudásnak köszönhetően jól formált mondatokat eredményez, a szöveg konceptuális hálójá világos sorrendet követ: a cikkek címei alatt azok tartalmi kivonata jelenik meg, ezt követően az érdeklődők bővebb információszerzés céljából továbblapozhatnak a cikkhez. A mondatok nyelvileg egyszerű bővített, valamint alárendelő és mellérendelő tagmondatokat tartalmazó, többszörösen összetett mondatok. A szöveg ez utóbbiak okán részben balról jobbra, részben pedig jobbról balra építkezik. Az egyszerű bővített mondatok és azok az alárendelői viszonyban álló tagmondatok, melyekben a főmondatot mellékmondat követi, balról jobbra építkeznek. Akadnak azonban olyan mondatok is, melyekben a főnévi alaptagú kifejezések egy vagy több jelzős bővítménnyel szerepelnek, ilyenkor az olvasónak vissza kell tekintenie a szövegben, azaz a főnévtől visszatekint annak jelzőire, ezért jobbról balra építkezik a mondat. Jól szemlélteti mindezt az alábbi idézet is: „A frizura a lágy fokozatosság, lekerekített belső élek és a tipikus angol férfi hosszú frufrujának kombinációja” (www.hairstyle-forum.hu).

A nyelvi interakcióban megformálódó szöveg tényközlése folytán monologikus, de a fentebb említett megszólítások révén az olvasóban rejtett dialógus érzetét kelti, mondván: vedd már észre, kedves olvasó, hogy a

munkaerőpiacon és a magánéletedben, hosszú hajad formázásában, az angol hajviselet kapcsán újabb ötleteket nyújtunk neked mi, fodrászok és hajkozmetikumokat gyártó cégek. A rejtett dialógus ezzel összhangban nem író és olvasó, hanem szolgáltató és olvasó között zajlik.

Az élőbeszédre jellemző tekintetirányítás a szövegben a képiség által hat, miközben maga a szöveg bővített és összetett mondatai révén nem kelt élőnyelvi jelleget az olvasóban. A megformált szöveg konvencionálisnak mondható, mivel az internetes honlapok gyakori és elfogadott szövegtípusa ez, mind elhelyezés, mind megformáltság, mind pedig tartalom tekintetében.

A szövegben egyaránt előfordulnak lineáris és hierarchikus viszonyok. A hierarchikus viszonyok előre- vagy visszautalások, melyek a cíkcímek formájában, valamint a cikkekhez való továbblapozás lehetőségeként eltérő színárnyalatokban jelennek meg a szövegben. A címek egymáshoz viszonyítva lineáris sorrendet követnek, hiszen egymás után következnek. Az egyes cikkek ismertetői úgyszintén lineáris viszonyt tartalmaznak.

A szöveg stílusstruktúráját a feltűnőség, a dominancia, az azonosság és az összetettség alakítja. A feltűnőség és a dominancia a kiemelt szövegelemek és a képiség révén, az összetettség a nyelvi elemek megszerkesztettsége folytán található a szövegben. A nyelvi elemek megszerkesztése tekintetében a halmazozott jelzős szerkezetek, a bővített és többszörösen összetett mondatok, az idegen eredetű, de magyarosult és az idegen (angol és francia) alakváltozat magyar szövegbe történő beültetésére gondolunk.

A külső pragmatikai és a belső szerkezeti tényezők kedvező stílushatást alakítanak ki az olvasóban. A szöveg nyelvi megfogalmazása és a hozzá társuló képek megfelelnek az olvasó elvárásnormájának. A stílus választékos és informális, valamint értéktelítő és újszerű. Sztenderd nyelvváltozat és szaknyelvi kifejezések keverednek egymással.

5. Regisztráció és divatbemutató

A honlap harmadik oszlopa nyelvi megformálásában, képiségében, pragmatikai és szociokulturális tényezőit tekintve hasonlít a honlap első oszlopához. Az oszlop ismét menüsört vonultat fel, mivel a megadott helyre történő kattintással újabb információk birtokába kerülhet az olvasó. A menüsor lehetséges utasításai főnévi alaptagúak, jelzős bővítményekkel. A szöveg fentről lefelé és jobbról balra építkező. A szöveg tematikus hálója igencsak eltér az eddigiektől. Az oszlop első menüsora tematikailag látszólag nem kapcsolható a továbbiakhoz, mivel első olvasatra a Keresés, az Oltárkép, az Impresszum és az Általános Szerződési Feltételek mögött rejlő tartalom csupán az említettek felnyitása után ismerhető meg. Mivel a vízszintes oszlop és a honlap első oszlopa is tartalmaz ilyen mozzanatot, feltételezésünk szerint szándékos írói fogásról van szó. Mindezt alátámasztja egyéb honlapok menüsorainak tartalmi szempontú böngészése is. Az írói célnorma az

olvasó érdeklődésének felkeltésére irányul, s azáltal válik még kiélezettebbé, hogy egyes információk tartalmukban nem kifejtettek a honlapon. Feltárásuk újabb erőfeszítést igényel az olvasó részéről. Az olvasó elvárásnormájától függően ismerheti meg az iménti keresőszavak tartalmát. Amennyiben elvárásnormája megkívánja a keresőszavak tartalmának megismerését, rákattint a megfelelő keresőszóra. Az oszlop további tartalmi hálója mondat értékű felszólítással folytatódik, mely a honlapon található ingyenes regisztrálás lehetőségét kínálja. Az írói cselekvés a társadalmi szerepviszonyok alapján közvetlen kapcsolatot teremt a regisztrált olvasók között. Az olvasók a regisztráció forgatókönyvének ismeretében megfelelő tudáskerettel rendelkeznek a szituációt illetően: ismerik a regisztráció formai, nyelvi jegyeit és azt is, hogyan juthatnak kapcsolatba egymással.

Az oszlop további feliratai a Referenciafilmek kivételével angol jelzős szókapcsolatok, melyek ugyancsak írói fogást sejtetnek. Az angol feliratok egyéb honlapokon is előfordulnak. Ugyanakkor A KontyShow következetesen magyar és angol összetevőkkel fordul elő a honlapon. Az említettek kialakulóban lévő nyelvi divatszók, melyek az író részéről a figyelemfelkeltést szolgálják. Mihelyt angol nyelven jelenik meg valamely nyelvi szöveg, az olvasóban a nemzetköziség és a tekintély érzetét kelti. Olyan szituációt teremt, melyben az író az olvasó angol nyelvtudására épít, újabb nyelvi tudáskerettel célozza meg az olvasó nyelvi ismerettárát – amely által az információ eljut az olvasóhoz –, az anyanyelven kívüli nyelvismeret mellett az angol nyelv ismeretét is feltételezi. A honlap és az olvasó viszonya közvetlenebbé válik.

A nyelvi interakcióban megjelenő szöveg stílusa az idegen nyelvi elemek miatt eltér az eddig elemezett szövegektől. Jelen szöveg a monologikus mellett dialogikus viszonyt is kezdeményez az olvasóval azáltal, hogy a hírlevelére való feliratkozásra invitálja. A dialógus akkor válik valóssá, amikor az olvasó válaszol a felhívásra. Mondatok és szószerkezetek egyaránt előfordulnak a szövegen belül. A mondatok balról jobbra, a szószerkezetek jobbról balra építkeznek. A szöveg feliratai fentről lefelé lineáris sorrendben követik egymást. A szöveg stílusát a feltűnőség és a dominancia, az azonosság és az összetettség jellemzi. A feltűnőség részben tartalmi vonatkozásban, részben a nyelvi megfogalmazásokban és a hozzájuk társuló képiségben bontakozik ki. A szöveg minden eleme domináns, mivel tartalmával és nyelvi megfogalmazásával felhívja magára az olvasó figyelmét. A stílus az elmondottak alapján bizalmas, informális, értéktelítő és újszerű.

6. Összegzés

A honlapok stílusa külső pragmatikai és nyelvi, valamint szociokulturális szempontok szerint egyaránt érdekes mozzanatokat tartalmaz az olvasó számára.

A cselekvés írói közvetítéssel ugyan, de nem író és olvasó, hanem honlap és olvasó között alakul ki. A megnyilatkozás részben a honlap és az olvasó,

részt viszont az olvasók között teremt nyelvi interakciót. Az olvasó és a honlap közötti interakció eredményeképpen, valamint az együttműködési alapelvvel összhangban a következő nyelvi együttműködési alapelveket fedezhetjük fel:

- főnevek, melyek többnyire felsorolások és amelyek között többnyire lineáris viszony áll fenn;
- főnévi alaptagú jelzős kifejezések, melyek képekkel egészülnek ki;
- egyszerű bővített és összetett mondatok (utóbbiak alá- és mellérendelések);

A szöveg nyelvi megfogalmazása azért része az együttműködési alapelvnek, mert mind a honlapot író, mind pedig az olvasó igyekszik megfelelni az elvárásoknak. Az olvasó elvárásnormája azonban másként alakítja a szöveget, mint más szövegtípusokban. Megadatik számára a lehetőség, hogy elvárásaival összhangban szelektálja az egyes szövegrészeket.

A nyelvi interakció során a honlap szövege egyaránt tartalmaz lineáris és hierarchikus viszonyokat. Az elemzett szövegegységeken belül a többnyire lineáris viszony balról jobbra és gyakran fentről lefelé építkező. A szövegegységek közötti hierarchikus viszonyt a honlapon való elhelyezésük is sejteti, de tulajdonképpen az olvasó alakítja ki azt érdeklődésének megfelelően.

A honlap szövege, a szövegelemek elhelyezése és megfogalmazása, valamint a hozzájuk társuló képiség prototípus, mely gyakran előfordul más honlapokon is. A vízszintes és a függőleges menüsorok minden honlapon megtalálhatóak, információtartalmuk ugyanazt az írói célt szolgálja, az olvasó érdeklődésének felkeltését. Az említettek tematikai és konceptuális hálójá ugyanúgy prototípusként értelmezhető, mint a szövegelemek. Az egyes ablakok keresőszavai mögött megjelenő tartalom nyílt vagy rejtett formában tárul az olvasó elé. Amennyiben a megnevezésből annak tartalmi vonatkozásaira következtethetünk, annyiban nyílt tartalmi formáról beszélhetünk. Meggyőződésünk azonban, hogy szükséges a rejtett forma is, mivel az még inkább felhívja az olvasó érdeklődését. A tartalom koncepciója vízszintes és függőleges elhelyezésben rajzolódik ki a honlapokon. Jelen honlap tartalmi vonatkozása az alábbi koncepció szerint alakul: a vízszintes ablaksor a szaklap és a kiadó tevékenységét mutatja be, a balról elhelyezkedő függőleges oszlop magáról a fodrászlapról és a frizuratrendekről tájékoztat, a középső oszlop a fodrászlapon aktuális cikkeiből ad ízelítőt, a jobbról látható oszlop pedig az olvasó regisztrálásának lehetőségére és a rendezvényekre hívja fel a figyelmet.

A pragmatikai, a szociokulturális tényezők és nyelvi elemek a honlap stílusát bizalmassá, informálissá, értéktelítővé és újszerűvé teszik.

Irodalom

Szathmári István, szerk. (1996): *Hol tart ma a stilsztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Tócsvai Nagy Gábor (1996): *A magyar nyelv stilsztikája.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
Tócsvai Nagy Gábor: *Szövegvariációk és szövegglobalitás Márai Napló 1943–44. című művében.* Magyar Nyelvőr, 1994. 118. évf., 300–312.

www.hairstyle-forum.hu

PRAGMATICAL, SOCIO-CULTURAL AND LINGUISTIC ASPECTS OF INTERNET STYLE

The paper approaches the internet style from pragmatical points of view. Next to pragmatical factors (action, situation, context, text and preliminary linguistic knowledge) inner socio-cultural and linguistic elements also play an important role in the development of this style. With these viewpoints in mind, the paper studies primarily the home page of *Haj&Stílus*, a hairdressers' magazine, but some other home pages as well.

Keywords: action, situation, context, text, style, personal language competence, socio-cultural factors, query word, window, thematic and conceptual network, writer's target norm, reader's expectation norm, interaction

LAKI BOGLÁRKA

ADALÉKOK A KÉRÉS PRAGMATIKÁJÁHOZ A MAGYAR NYELVBEN

Contribution to the Pragmatics of Request in Hungarian

A dolgozat bemutatja, hogy a kérés során milyen stratégiákat választanak a diák és felnőtt adatközlők különböző szituációkban, hogyan kérünk barátunktól, ismeretlen fiattaltól, felnőttől és tanárunktól, főnökunktől kisebb vagy nagyobb szívességet. A szakirodalomban körvonalazott kilenc stratégia közül adatközlőim az előkészítő stratégiát és a származtatott módot részesítették előnyben. A stratégiaválasztást leginkább a belső kontextuális tényezők, a kérés súlya, valamint a külső kontextuális tényezők, a beszédpartnerek közötti társadalmi távolság, hatalmi viszony határozza meg. A különböző szituációkban korosztály szerint eltérés tapasztalható a választott stratégiákat illetően.

Kulcsszavak: stratégia, szituáció, külső kontextuális tényező, belső kontextuális tényező, előkészítő stratégia, származtatott mód, direktség, udvariasság, arcvédelem

A nyelvi viselkedés különböző változatainak kialakulását, a nyelvi választást, az eltérő stratégiák létrejöttét nagymértékben befolyásolják a kontextuális tényezők, amelyek bizonyos megszorítások figyelembevételét teszik szükségessé a nyelvhasználatban. A beszédaktusok, azon belül is a kérés vizsgálata jó lehetőséget biztosít arra, hogy megfigyeljük, hogyan befolyásolják a különböző tényezők nyelvi választásunkat, mennyire direkt vagy indirekt, udvarias vagy udvariatlan módon fogalmazzuk meg kéréseinket. Mint ahogyan minden viselkedésünkkel, nyelvi cselekedetünkkel, úgy a beszédaktus végrehajtásának módjával is természetesen valamilyen benyomást keltünk beszélgetőpartnereinkben.

Brown és Fraser a kérés beszédaktusában kimutatható direktségi fokozatokat a külső és a belső kontextuális tényezőkhez (context external/internal factors) kötik, de Faerch és Kasper is foglalkozik hatásukkal. A külső kontextuális tényezőkhez sorolhatjuk a beszélgető felek közötti társadalmi távolságot, a hatalmi viszonyokat, a társadalom által előírt jogokat és kötelezettségeket. Ezeknek pontos ismerete a kompetencia része, a gyerekek pedig a szocializáció során a nyelv elsajátításával a nyelvi viselkedés szabályait,

a környezetük által elfogadott nyelvi viselkedésmódokat is megtanulják. A kutatások azt mutatják, hogy a gyerekek már kétéves koruk körül érzékelik a társadalmi távolságot, a hatalmi viszonyokat. A belső kontextuális tényezők közé tartoznak a kontextusnak azon elemei, amelyek a beszédaktus jellegét közvetlenül meghatározzák, tehát a kérést illetően a kérés súlya, vagyis az, hogy kisebb vagy nagyobb szívességet kérünk-e.

A nyelvi választás, ahogyan a kérés esetében is, de más esetekben is, több okkal magyarázható: intralingválissal – különféle szituációkban a társadalmi kényszer meghatározza a beszélő nyelvhasználatát, pl. a főnökhöz intézett kérés kevésbé lesz direkt, mint pl. ha barátunktól kérünk valamit; interkulturálissal – a különböző kultúrákhoz tartozó egyének különbözőképpen fejezhetik ki magukat azonos szituációban; individuálissal – az egyének egy beszédközösségen belül is különbözőképpen fejezhetik ki magukat nemüktől, koruktól illetve iskolázottságuktól függően.

Ahhoz, hogy reális képet kapjunk a nyelvhasználatot illetően, mindenképpen figyelembe kell venni a társadalmi tényezők és a belső kontextuális tényezők szerepét. Adatközlőm 20 diák volt (a 13–20 éves korosztályból) és 20 felnőtt (a 21–55 éves korosztályból). (Dolgozatom csupán betekintést szeretne nyújtani az általuk használt kérésstratégiákba, jelen dolgozat célja nem reprezentatív vizsgálat elvégzése volt, ehhez majd több adatközlőre lesz szükség.)

Vizsgálataim során ún. diskurzuskiegészítő feladatlapot használtam, amelyben a Szili Katalin (2004) által végzett vizsgálatokra támaszkodtam, de amely vizsgálatokat már más országokban is elvégeztek. Ezért volt fontos körülbelül azoknak a szituációknak a megteremtése, hogy a későbbiekben a magyarországi, majd a más nemzeteknél végzett kutatások eredményeivel is összehasonlíthassam az általam végzett felmérések eredményeit. A kérdőívben minden szituációt röviden leírtam, a külső és belső kontextuális tényezőket is figyelembe vettem, mint ahogyan Szili Katalin is tette. A külső kontextuális tényezőket a beszédpartnerek közötti társadalmi távolság, hatalmi viszony, míg a belső kontextuális tényezőket a kérés súlya képviselte. Az eltérő szociális távolságot a barát, a teljesen ismeretlen személy, a hatalmat pedig a tanár, illetve a főnök képviselte. Az adatközlőknek különböző szituációkba kellett beleképzelniük magukat: golyóstoll, valamint mobiltelefon elkérése, pénzfelváltás, bekéredzkedés egy autóba, dohányzás abbahagyására való kérés, valamint egy könyv visszakérése.

A vizsgálat során arra kerestem a választ, mely stratégiákat alkalmazzuk leggyakrabban, mely stratégiák vannak kis százalékban jelen, illetve hiányoznak, hogyan befolyásolják a külső és a belső kontextuális tényezők kérésstratégiánk kiválasztását, milyen eltérés tapasztalható ezt illetően a különböző korosztályokban.

A kérdőíves felmérés során kapott adatokat a már létező minták, stratégiák alapján elemeztem, rendszereztem. A kérésben általában szerepel megszó-

lító vagy figyelemfelkeltő kifejezés, fő cselekmény, a tulajdonképpeni kérés kifejezője, kötőelemek és támogató kifejezések, amelyeknek az a szerepe, hogy enyhítsék, valamint indokolják a kérést. Ezek közül természetesen a fő cselekmény vizsgálatán van a hangsúly. A magyar nyelvben használatos kérésstratégiákról elmondható, hogy ugyanazon stratégiákat használjuk, mint más nemzetek: kérdő mondat (*Adsz egy tollat?*), tagadó forma (*Nem tudna elvinni?*), feltételes mód (*Elvinne?*), feltételes mellékmondat (*Jó lenne, ha meg tudnánk oldani.*), valamint ezek kombinációja. Általában bizonyos lexikai enyhítőkkel is élünk, amelyek együttműködés elérését célzó udvariassági kifejezések (pl. *Ne dohányozzon, kérem szépen/legyen szíves!*), az enyhítő szereppel bíró fok-, mérték- és módhatározók (*Elkaphatnám egy pillanatra?*) és az ún. homályosítók, amelyek a beszélő közvetlen „lerohanását” akadályozzák meg (*Meg tudnánk oldani valahogyan a problémát?*). A fő cselekmény rendszerezési kísérlete több kutatónál is megtalálható, vizsgálataim során a Szili Katalin által követett stratégiarendszert alkalmaztam, aki pedig a Blum-Kulka, House és Kasper kilenc stratégiát tartalmazó rendszerét követte, amely a kérési szándék megjelenítését a legdirektebb módtól a legközvetettebbig rendezi sorba.

A beszélő verbális cselekvésével valamilyen célt szeretne elérni, és ehhez megfelelően választ stratégiát.

1. A származtatott mód a legközvetlenebb stratégia. A kérés illokúciós erejét a megnyilatkozás grammatikai módja, leginkább a felszólító mód határozza meg, de a főnévi igenév és némely elliptikus mondat-szerkezet is ide sorolható. (Pl. *Ne tessék dohányozni!*)
2. Explicit performatívum: a beszélő szándékát explicit módon fejezi ki, az illokúciót megtestesítő igével, jelen esetben a kér a megfelelő performatív ige. (*Kérem a tollat.*)
3. Beágyazott performatívum: a kérés szándékát jelölő ige módosult formában jelenik meg, modális igével vagy a kell, akar segédigékkel. (*Elkérhetem?*)
4. Származtatott lokúció: „az illokúciós szándék a lokúció jelentéséből bontható ki” (Szili 2004; 108) (Pl. *Engem is elvisz?*).
5. Akaratkinyilvánítás: a beszélő azon szándékát fejezi ki, hogy végbenjen a proposícióban kifejtett esemény. (*Szeretnék telefonálni a mobiloddal.*)
6. Javaslattevő forma: diplomatikus, hallgatóorientált forma. (*Mi lenne, ha rendet tennénk?*)
7. Előkészítő stratégia: az elutasítás elkerülése céljából alkalmazzuk. Az angol szakirodalom szerint a beszélő három konvencionális alakkal kényszerítheti elő a hallgatót a kérésre. Kipuhathatja képességét (*El tudna vinni?*), hajlandóságát (*Elvinne?*) vagy a megvalósítás lehetősége iránt

érdeklődhet (*lehetséges lenne, hogy...?*). A magyar nyelvben azonban az engedélykérés is igen gyakran mondható, így Szili (2004) külön alkategóriaként kezeli.

8. Erős célzás: Többnyire az előfeltételek meglétére kérdezzük rá, de az előzőtől eltérően nem konvencionális módon. (*Van apród?*)
9. Gyenge célzás. A lokúció nem tartalmazza nyíltan a végrehajtandó akaszt. A hallgatótól igen nagy erőbefektetést igényel ennek megfejtése. (*Jó sokan fürödhetek itt. → 'Piszkos a fürdőszoba, takarítsd ki!'*)

A feldolgozott adatok azt mutatják, hogy az adatközlők nem éltek minden stratégiával, és van olyan, amit elenyészően kis százalékban alkalmaztak.

1. táblázat. A stratégiák megoszlása:

Stratégiák	Megoszlás (%)	
	Felnőttek	Diákok
1. Származtatott mód	28,30	22,91
2. Explicit performatívum	6,81	5,65
3. Beágyazott performatívum	7,10	4,16
4. Származtatott lokúció	1,13	5,65
5. Akaratnyilvánítás	0,56	1,48
6. Javaslattevő forma	0,28	0,29
7. Konvencionális	45,73	51,19
8. Erős célzás	7,28	5,65
9. Gyenge célzás	-	-
10. Vegyes	3,20	2,97

Amint az a táblázatból is kiderül, a felnőttek és a diákok nyelvhasználatában is a konvencionális-előkészítő stratégia és a származtatott mód a leggyakrabban alkalmazott stratégia a kérés beszédaktusát illetően. A diákoknál gyakoribb a konvencionális stratégia használata, de ritkább a származtatott mód a felnőttek adataihoz képest. A felnőtteknél a két fő stratégiát kb. azonos arányban követi az explicit performatívum, a beágyazott performatívum és az erős célzás, a többi elenyésző mennyiségben van jelen. A diákok adatai is ezt mutatják, de mindhárom stratégia valamivel kisebb százalékban fordul elő náluk, mint a felnőtteknél, a származtatott lokúció és az akaratnyilvánítás pedig valamivel magasabb százalékban. Gyenge célzás pedig egyáltalán nem fordult elő a feldolgozott anyagmennyiségben, ami talán azzal magyarázható, hogy ez az egyik legindirektebb, legkevésbé célravezető stratégia.

A kapott adatok nagyjából megegyeznek a Szili Katalinnál talált adatokkal, azzal, hogy itt magasabb százalékban van jelen a konvencionális stratégia használata, és a származtatott lokúció alkalmazása is gyakoribb, míg a beágyazott performatívum használata alacsonyabb százalékban van jelen.

A társadalmi távolság és a fölérendeltségi viszony hatására megnő a közvetettebb megnyilatkozásmódok gyakorisága. A táblázatból kiolvasható, hogy a legdirektebb stratégia, a származtatott mód alkalmazása egy-egy szituáción belül általában véve csökken, minél nagyobb a társadalmi távolság a beszélgetőpartnerek között, míg a konvencionális stratégia ezekben az esetekben többnyire növekvő tendenciát mutat. A társadalmi távolság és a fölérendeltségi viszony között azonban már nem okvetlenül csökken a direkt forma használata, és a konvencionális stratégia sem nő minden esetben. A diákoknál pl. a mobiltelefon kölcsönkérése esetében a származtatott mód használatát az *a*, *b* és *c* szituációk nem befolyásolták. Megjegyzem, a diákok közül néhányan nem kérnék el tanáruktól a telefont, és nem kérnének meg ismeretlen személyt vagy a tanárukat arra, hogy vigye el őket az iskolába, valamint arra, hogy ne dohányozzanak.

A kérés súlya is befolyásolta a választott stratégiákat: minél nagyobb a kérés súlya, annál inkább előtérbe kerül az előkészítő (konvencionális) stratégia, amely kipuhatólja a hallgató képességét, hajlandóságát, valamint a kérés megvalósulásának lehetőségét. De a származtatott mód is érvényesül azért, gyakran a *légy/legyen szíves* stb. udvarias formában, valamilyen enyhítő kíséretében, és általában magyarázatot is fűznek hozzá az adatközlők. A toll elkérésekor, pénzfelváltáskor és a könyv visszakérésekor gyakrabban használták a legdirektebb 1. stratégiát, mint az autóba való bekéredzkedéskor, amely már nagyobb kérés. De az is megállapítható, hogy a diákok általában kevesebb alkalommal használták az 1. stratégiát, mint a felnőttek, míg a konvencionális stratégia magasabb százalékokat ért el náluk, mint a felnőtteknél. Érdekes módon az 5. szituációban, amikor arra kellett megkérniük társukat, hogy ne dohányozzon, amely az arcfenyegtettség veszélyét hordozza magában, a diákok szinte csak a legdirektebb formát választották, a legtöbb esetben azért udvarias kifejezés kíséretében. De megfigyelhető, hogy amikor társukat kellett felszólítani a dohányzás abbahagyására, sokkal nagyobb százalékban használták az 1. stratégiát, mint amikor nagyobb a társadalmi/hierarchikus távolság a kérő és a hallgató között; ezekben az esetekben már más stratégiák is felbukkannak.

A performatív ige használata sem jellemző a diákokra, kivéve egy esetben (a tanár pénzfelváltásra való megkérésekor). A performatív igehez általában: felszólító módban (*kérlek, váltsd fel*) és feltételes módban (*kérem, elvinne*) kapcsolódik másik ige.

Megfigyelhető, hogy egy-egy kérés esetében a diákok valamelyest kevesebb számú stratégiát alkalmaztak, mint ahogyan azt a Szili Katalin által végzett felmérés adatai mutatják.

2. táblázat. A diákok egyes szituációkban alkalmazott kérésstratégiái százaléokban kimutatva:

		1. szárm. mód	2. explicit perf.	3. beágy. perf.	4. szárm. lok.	5. akarat	6. javaslat	7. konven- cionális	8. erős célzás	9. gyenge célzás	vegyes	nem
Tollkérés	a	30	-	-	20	-	-	40	10	-	-	-
	b	15	-	-	-	-	-	75	10	-	-	-
	c	10	-	-	15	-	-	75	-	-	-	-
Mobil	a	15	-	-	20	15	-	40	-	-	10	-
	b	15	-	-	-	-	-	85	-	-	-	-
	c	15	-	-	5	-	-	60	-	-	5	15
Pénz	a	25	-	-	15	5	-	50	-	-	5	-
	b	10	-	-	-	-	-	90	-	-	-	-
	c	20	65	-	-	-	-	-	-	-	5	10
Autó	a	10	10	-	10	-	-	55	-	-	15	-
	b	-	-	5	-	-	-	85	-	-	-	10
	c	10	-	5	-	-	-	70	-	-	-	15
dohányzás	a	80	-	-	-	-	5	-	-	-	-	15
	b	30	15	-	-	-	-	20	15	-	-	20
	c	30	5	5	-	-	-	20	5	-	5	30
Könyv	a	35	-	20	10	-	-	35	-	-	-	-
	b	10	-	20	-	5	-	55	-	-	-	10
	c	5	-	15	-	-	-	25	55	-	-	-

3. táblázat. A felnőttek kérésstratégiái százalékban kimutatva:

		1. szárm. mód	2. explicit perf.	3. beágy. perf.	4. szárm. lok.	5. akarat	6. javaslat	7. konven- cionális	8. erős célzás	9. gyenge célzás	vegyes	nem
tollkérés	a	50	10	-	-	-	-	20	10	-	10	-
	b	35	10	5	-	-	-	45	5	-	-	-
	c	30	-	10	-	-	-	50	10	-	-	-
mobil	a	30	5	-	-	-	-	65	-	-	-	-
	b	15	5	-	-	-	-	60	-	-	10	-
	c	10	5	10	-	-	-	65	-	-	-	10
pénz	a	30	-	-	-	-	-	45	20	-	5	-
	b	30	5	-	-	-	-	55	5	-	5	-
	c	-	20	5	-	-	-	60	10	-	5	-
autó	a	35	-	5	5	-	-	45	-	-	10	-
	b	15	-	10	5	-	-	60	-	-	10	-
	c	15	15	15	-	-	-	35	-	-	15	5
dohányzás	a	65	10	-	-	-	5	15	5	-	-	-
	b	5	30	15	-	-	-	30	20	-	-	-
	c	-	15	45	-	-	-	20	20	-	-	-
könyv	a	50	5	5	-	-	-	25	10	-	5	-
	b	40	5	5	-	-	-	35	15	-	-	-
	c	5	15	5	5	10	-	55	5	-	-	-

A beszélő és a hallgató közötti társadalmi távolság és az alá/fölérendeltségi viszony viselkedésmódosító szereppel bír. Ezt az *a*, *b* és *c* esetekben alkalmazott stratégiaválasztás bizonyítja.

Felnőtteknél a szociális távolság növekedésével, valamint az alárendeltségi viszony esetében a származtatott mód használata minden szituációban csökkent. De itt a diákokkal ellentétben csökkenő tendenciát mutat a származtatott mód használata a *b* és *c* esetek egymáshoz való viszonyításakor is, míg a konvencionális stratégia esetében ez már nem állapítható meg. A felnőttek gyakrabban élnek a származtatott mód, az explicit performatívum, a beágyazott performatívum és az erős célzás stratégiájával, mint a diákok.

A szituáció belső kontextuális tényezői a korábbi felmérések alapján még inkább befolyásolják a stratégiaválasztást, de természetesen a külső kontextuális tényezők is jelentősek. A származtatott mód gyakoribb a kisebb súlyú kéréseknél, hiszen ilyenkor kicsi az esély arra, hogy visszautasítanak bennünket, vagyis elenyésző arcunk fenyegetettségének veszélye. Az autóba kéredezkedés, ha mindezt egy baráttól kérték, nem minősült nagy kérésnek, de ha ismeretlen személytől vagy a főnöküktől kérték, már nagyobb kérésnek érezték. Egy toll elkérése a baráttól apró szívesség, ilyenkor bátrabban alkalmazták a direkt módszert, a *b* és *c* szituációkban azonban már óvatosabbak voltak. Hasonló a helyzet a könyv visszakérésének esetében is. Mobiltelefon elkérésekor és pénzfelváltáskor is gyakoribb az előkészítő stratégia, míg a dohányzás abbahagyására való megkéréskor az 1. stratégiát használták legtöbbször, ha mindezt a barátjuktól kérték, de a *b* és *c* szituációkban is visszaesik az előkészítő stratégia a többi szituációhoz képest, annak ellenére, hogy viszonylag nagy az arcfenyegetettség veszélye, és ha nem is a legdirektebb formát használják adatközlőim, az explicit performatívum és a beágyazott performatívum ebben a szituációban fordul elő a legmagasabb százalékban.

A felnőttek egy-egy szituációban talán valamivel több kérésstratégiát alkalmaztak, mint diák adatközlőim.

Amint már említettem, az 1. stratégia a legdirektebb forma, ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez a legkevésbé udvarias kérés mód, hiszen a *légy/legyen szíves* lexikai enyhítő használata pontosan udvariasságunkról, együttműködési szándékunkról tesz tanúbizonyságot, míg pl. az erős célzás lehet nagyon udvariatlan is, annak ellenére, hogy az egyik legindirektebb stratégia. Diák adatközlők ritkán éltek sima felszólító móddal, csak a toll elkérésekor, pénzfelváltás esetében és érdekes módon a dohányzás abbahagyására való kéréskor, de csak az *a* esetekben. A *légy/legyen szíves* felszólító formát gyakrabban használták, mint a még udvariasabb *légy/legyen szíves + fn. in. szerkezetet*.

4. táblázat. Az 1. stratégia alkategóriái szituációk szerint a diák adatközlőknél:

szituációk	sima imperativus	légy/legyen szíves + felsz.	légy/legyen szíves + fn. in.	légy/legyen szíves +egyéb
1a	33,33	66,66	-	-
1b	-	66,66	33,33	-
1c	-	-	100	
2a	-	66,66	33,33	-
2b	-	66,66	33,33	-
2c	-	-	100	-
3a	60	40	-	-
3b	-	-	100	-
3c	-	25	75	-
4a	-	-	-	100
4b	-	-	-	-
4c	-	-	-	100
5a	37,5	43,75	-	18,75
5b	-	33,33	50	16,66
5c	-	-	66,66	33,33
6a	-	85,71	-	14,82
6b	-	50	-	50
6c	-	-	100	-

5. táblázat. Az 1. stratégia alkategóriái szituációk szerint a felnőtt adatközlőknél:

szituációk	sima imperativus	légy/legyen szíves + felsz.	légy/legyen szíves + fn. in.	légy/legyen szíves + egyéb
1a	30	50	-	20
1b	-	28,57	57,14	14,28
1c	-	-	50	50
2a	66,66	33,33	-	-
2b	-	33,33	-	66,66
2c	-	-	-	100
3a	33,33	50	16,66	-
3b	-	33,33	16,66	50
3c	-	-	-	-
4a	71,42	14,28	-	14,28
4b	33,33	66,66	-	-
4c	33,33	66,66	-	-
5a	46,15	46,15	7,69	-
5b	-	100	-	-
5c	-	-	-	-
6a	40	50	10	-
6b	25	75	-	-
6c	-	100	-	-

A legdirektebb kérésstratégia esetében a sima felszólítást (amely nem tartalmaz udvarias elemet) jellemzően az *a* esetekben alkalmazták adatközlőim, tehát amikor a beszédpartnerek között nincs társadalmi távolság, nincs alárendeltségi viszony a beszélő részéről. (Valamivel gyakrabban, mint a diákok.) A *b* és *c* szituációkban ritkán fordul elő. Csak a mobiltelefon baráttól való elkérésekor és a pénzfelváltás (szintén *a* eset) szituációjában ér el többségi százalékokat. A többi esetben jellemzően az udvarias formák használata részesül előnyben.

Megjegyzem, hogy adatközlőim nyelvhasználatában olyan *légy szíves*-t tartalmazó szerkezeti formákat is találtam, amelyek Szili Katalinnál nem voltak feltüntetve. Pl. ilyen a:

Légy/legyen szíves+

– feltételes mód (*kölcsönadná*)

– feltételes mód + infinitív (*kölcsön tudná adni*)

– feltételes mód + ható ige (*elkaphatnám*)

A *tetszik*-kel alkotott szerkezeteket pedig egyáltalán nem használták adatközlőim, amely a magyarországi kutatások alapján szintén az 1. stratégia egy alkategóriája.

Az előkészítő stratégia segítségével a kérő feltérképezheti, mekkora arculatának a fenyegetettsége, mekkora az esély az elutasításra. Érdeklődhet a partner képessége, hajlandósága és a megvalósulás lehetősége iránt. A magyar nyelvű adatközlőknél háttérbe szorul az utolsó eljárás, és helyette az engedélykérés kategóriát kellett bevezetni. Az általam feldolgozott adatok között előfordul a *lenne szíves + fn. in.* forma is, amely Szili Katalinnál nem volt feltüntetve. A diákok esetében is a *tudna + fn. in.*, a *feltételes mód* és a *-hatnék* használata tekinthető a leggyakoribbnak. A toll és a mobiltelefon elkérésekor az *a*, *b* és *c* esetekben is a *-hatnék* forma jellemző, a pénzfelváltás (kisebb súlyú kérés) és az autóbá kérédkedés (nagyobb súlyú kérés) szituációjában is a *tudna + fn. in.* és a *feltételes mód* bizonyult közkedveltnek.

A leggyakoribb alkategóriák a *tudna + fn. in.*, a feltételes mód és az engedélykérés a *-hatnék* formával. A társadalmi távolsággal nincs összefüggésben egy-egy alkategória használata, de a kérés súlyát illetően sem lehet szigorú következtetéseket levonni.

Néhány példa a vegyes kategóriára, vagyis a kombinált stratégiák alkalmazására:

– Erős célzás + előkészítő stratégia:

Van apród? Fel tudnád váltani?

Van egy tollad? Kölcsönkaphatnám?

Topolyára megy? Utazhatok Önnel?

– Erős célzás + származtatott mód:

Van hely a kocsidban? Vigyél el, légyszi!

Van aprópénze? Legyen szíves, váltsa fel!

6. táblázat. A 7. stratégia alkategóriái szituációk szerint százalékban kimutatva a diák adatközlőknél:

szituációk	képesség		hajlandóság	engedély		lehetőség	hajlandóság
	Tudna + fn. in.	tud + fn. in.	adna? elvinne?	...hatnék	...hatok	lehetséges lenne, hogy...	lenne szíves + fn. in.
1a	-	-	50	25	-	-	25
1b	20	-	13,33	26,66	26,66	-	13,33
1c	40	-	-	53,33	6,66	-	-
2a	12,5	12,5	37,5	37,5	-	-	-
2b	23,52	-	5,88	52,94	11,76	-	5,88
2c	16,66	-	16,66	50	16,66	-	16,66
3a	30	10	60	-	-	-	-
3b	61,11	-	33,33	-	-	-	5,55
3c	69,23	-	15,38	-	-	-	15,38
4a	63,63	-	36,36	-	-	-	-
4b	44,44	-	5,55	-	16,66	11,11	16,66
4c	21,42	-	57,14	14,28	-	-	7,14
5a	-	-	-	-	-	-	-
5b	25	-	25	-	-	-	50
5c	-	-	25	-	-	25	50
6a	42,85	-	57,14	14,28	-	-	-
6b	18,18	9,09	54,54	18,18	-	-	-
6c	-	-	-	60	40	-	-

7. táblázat. A 7. stratégia alkategóriái szituációk szerint százalékban kimutatva a felnőtt adatközlőknél:

szituációk	kéesség		hajlandóság	engedély		lehetőség	hajlandóság
	tudna + fn. in.	tud + fn. in.	adna? elvinne?	...hatnék	...hatok	lehetőséges lenne, hogy...	lenne szíves + fn. in.
1a	-	-	50	50	-	-	-
1b	20		20	40	10	-	10
1c	20	-	-	50	30	-	-
2a	15,38	-	7,69	53,84	23,07	-	-
2b	28,57	-	7,14	42,85	14,28	-	7,14
2c	28,57	-	-	50	21,42	-	-
3a	66,66	-	33,33	-	-	-	-
3b	100	-	-	-	-	-	-
3c	50	-	16,66	-	-	-	33,33
4a	22,22	11,11	55,55	-	11,11	-	-
4b	25	-	50	8,33	-	-	16,66
4c	25	-	25	-	-	-	50
5a	25	-	75	-	-	-	-
5b	16,66	-	51,02	-	-	33,32	-
5c	50	-	50	-	-	-	-
6a	100	-	-	-	-	-	-
6b	14,28	-	14,28	42,85	28,57	-	-
6c	30	-	-	50	20	-	-

A kérés beszédaktusának végrehajtásakor több udvariassági stratégia is érvényesül. Brown és Levinson udvariassági elméletének alapvető gondolata az, hogy bizonyos cselekvések fenyegetik arcunkat. Ha a beszélő úgy ítéli meg, van esély a kedvező fogadtatásra, vagy esetleg a bizalmas, családi kapcsolat miatt nem kell a másik fél „megtorlásától” tartani, akkor nyíltabban, direkter módon fogja megfogalmazni szándékát: *Add kölcsön a kocsidat ma délután!* Az ilyen direkt stratégia alkalmazásakor a beszélő maximálisan hatékony, direkt stratégiát használ, ha úgy érzékeli, hogy ezt megengedi a beszédhelyzet. Ha az AFA (arculatfenyegetettségi aktus) indirekt formában való elhangzása is túlságosan sérthetné a beszélgetőpartnerek valamelyikének arculatát, abban az esetben a beszélő nagy valószínűség szerint nem fogja azt kimondani. Ha kisebb az arculatfenyegetettségi kockázat, különböző más stratégiák is érvényesülnek, pl. a Brown és Levinson által megfogalmazott 1. negatív udvariassági stratégia: Légy konvencionálisan közvetett! (Pl. *Tudnál segíteni?*). A beszélő nem kényszeríti akarát a hallgatóra. Ez igen gyakori a felnőttek és a diákok nyelvhasználatában is. A kérések nagy része hallgatóorientált (*Fel tudnád váltani?*), de vannak beszélőorientált kérdések is (*Visszakaphatom a könyvem?*). A 6. távolító stratégia azt mondja ki: Ismerd be a tolakodást, és mentegetőzz! Pl. *Elnézést kérek, bocsánat, sajnálom* stb., amelyekkel szintén viszonylag gyakran éltek adatközlőim. Az *elnézést kérek* a legtöbbször *elnézést* formára rövidül (főként a pénzfelváltás és az autóba kéredzkedés szituációjában élnek vele az adatközlők), a *bocsánat* pedig, elsősorban a diákok nyelvhasználatában, *bocs/bocsi* rövidített alakban jelenik meg. A pozitív udvariasság egyik stratégiája az Adj indoklást!, amellyel szintén bőven élnek az adatközlők, főként mobiltelefon elkérésekor, pénzfelváltáskor, könyv visszakérésekor, de a dohányzás abbahagyására való felszólításkor is előfordul. A dohányzás abbahagyására való megkéréskor több adatközlő is a Brown és Levinson által meghatározott Célozz a kívánságaidra! (mikrofon mellé) stratégiát alkalmazta, valamint az AFA általánosítása, személytelen formában való kimondása is viszonylag gyakran előfordult. Az Adj tisztelet! udvariassági stratégia szintén érvényesül, a diákok és a felnőttek nyelvhasználatában is előfordul a *hölgyem/uram* udvarias megszólítás, habár általában nem gyakori a megszólítás használata. (A feldolgozott adatokból inkább az tűnik ki, hogy az *elnézést, bocsánat*, esetleg a *kérem* kifejezések töltik be a megszólítás funkcióját.) Leech szerénységelvének magvalósulásaként fogható fel a már említett *elnézést kérek*, amely személyünk háttérbe szorulását jelzi, de a *légy/legyen szíves* enyhítő elemek használata is. Az udvarias megszólítás és a járulékos elemek használata a nyelvi benyomáskeltés fontos kifejezőeszközeinek bizonyultak, de természetesen a fő aktus udvarias, esetleg udvariatlan megfogalmazása is és az említett elemek is meghatározzák a rólunk alkotott képet, benyomást.

Amint azt a beszédaktusok körében végzett vizsgálataim is alátámasztják, egy szituációban a külső és belső kontextuális tényezők határozzák meg, melyik stratégia, nyelvi forma alkalmazható célunk megvalósítása érdekében. Minél nagyobb a címzett hatalma a beszélő felett, minél nagyobb a beszéd-partnerek közötti szociális távolság, minél nagyobb a kérés súlya, annál inkább szükséges az udvariassági stratégiák alkalmazása.

Irodalom

- Cseresnyési László (2004): *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Goffman, Erving (1999): *Az én bemutatása a mindennapi életben*. Pólya Kiadó, Budapest
- Láncz Irén (2006): *Vajdasági beszélt nyelvi vizsgálatok: a csantavéri diákok kérésstratégiái*. Hungarológiai Közlemények, 2006. 2., 7–19.
- Nemesi Attila László (2000): *Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban*. Magyar Nyelv, 418–436.
- Nemesi Attila László (2004): *Udvariasság és racionalitás a nyelvhasználatban*. www.komm.ektf.hu
- Németh T. Enikő (2003): *A kommunikatív nyelvhasználat elvei*. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XX. Szerk.: Németh T. Enikő és Bibok Károly. Akadémiai Kiadó, Budapest, 221–254.
- Szili Katalin (2004): *Tetté vált szavak. A beszédaktusok elmélete és gyakorlata*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Szili Katalin (2007): *Az udvariasság pragmatikája*. Magyar Nyelvőr, 131. 3. (www.c3.hu.nyelvor/period/1311/131101/pdf)

CONTRIBUTION TO THE PRAGMATICS OF REQUEST IN HUNGARIAN

The paper shows the strategies that student and adult informants choose in various situations when they have to make a request, that is, ask for a small or big favour from a friend, from a young person or an adult that they don't know, or from a teacher or a superior. My informants preferred the strategy type of *mood derivable* from among the nine strategies discussed in the literature on pragmatics. The choice of their strategy was most influenced by internal contextual clues, the weight of the request, and also by external contextual factors such as the social distance between the conversation partners.

Keywords: strategy, situation, internal contextual clues, external contextual clues, query preparatory, mood derivable, directness, politeness, face-saving

Műszaki előkészítés: Csernik Előd, tel.: 064/14 10 272
VERZAL Nyomda, Újvidék, tel.: (021) 505-103
Készült 2009-ben 200 példányban.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

821.511.141+811.511.141

HUNGAROLÓGIAI Közlemények = Hungarološka saopštenja = Papers of Hungarian Studies : az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara Magyar Tanszékének folyóirata / felelős szerkesztő Láncz Irén ; főszerkesztő Harkai Vass Éva. – 8. évf., 26/27. sz. (1976)–. – Újvidék : Magyar Tanszék, 1976–. – 24 cm

Háromhavonta. – A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei folytatása

ISSN 0350-2430

COBISS.SR-ID 17698

HIBAKIIGAZÍTÁS

A Hungarológiai Közlemények előző, 2008/4. számából műszaki hiba folytán kimaradtak a folyóirat szerkesztésére vonatkozó adatok, valamint a tartalommutató szerb fordítása. Az utóbbit az alábbiakban pótoljuk.

*

ISPRAVKA

Iz prethodnog, 2008/4. broja greškom su izostavljeni podaci u vezi sa uređivanjem časopisa i prevod sadržaja na srpski jezik. Ovom prilikom naknadno objavljujemo sadržaj naznačenog broja:

SADRŽAJ (2008/4)

LINGVISTIKA

Iren LANC: Istraživanja mađarskog govornog jezika u Vojvodini:

Forme izvinjavanja	7
Laslo MOLNAR-ČIKOŠ: Latinski obrasci u službenom jeziku	27
Ilona RAJŠLI: Odnosi etimologije i identiteta u davanju ličnih imena kod vojvođanskih Mađara	49
Edita ANDRIĆ: Dvojezičnost učenika u Jermenovcima i karakteristike njihovog govora na mađarskom jeziku	62
Marija PASTOR-KIČI: Kvalitativni i kvantitativni odnosi rečeničnih struktura i dejstvo ovih pojava na funkcionalnu perspektivu	74
Eleonora KOVAČ-RAC: Maternji jezik i njegove jezičke varijante	91

NAUKA KNJIŽEVNOSTI

Eva HARKAI-VAS: Ciklus pesama kao sabirno sočivo

<i>Motivična i intertekstualna vezivanja za tekstove iz životnog dela u ciklusu pesama i u strukturi zbirke „Ómama egy rotterdami gengszterfilmben“ Ota Tolnaija</i>	104
Erika BENCE: Ravničarske mitologije grada <i>O jednom aspektu mađarskog (istorijskog) romana u Vojvodini</i>	117
Eva TOLDI: U potrazi za identitetom <i>Kornel Senteleki i prohodnost između kultura</i>	126
Hargita HORVAT- FUTO: Školski prostor kao intertekstualni aspekt <i>Intertekstualne/hipertekstualne škole kod Žigmonda Morica</i>	134

